

Мігель де Сервантес ■ ДОН КІХОТ

Бібліотека світової літератури

Мигель де Сервантес Сааведра

**Премудрий гідальго
Дон Кіхот з Ламанчі. Ч. 1**

«Фолио»

1615

УДК 821.134.2
ББК 84(4Ісп)

Сервантес Сааведра М.

Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі. Ч. 1 /
М. Сервантес Сааведра — «Фолио», 1615 — (Бібліотека
світової літератури)

ISBN 978-966-03-7731-8

Мігель де Сервантес Сааведра (1547–1616) прожив життя, повне пригод і драматичних подій. Він воював, був поранений, провів 5 років у полоні, сидів у в'язниці, буди несправедливо засуджений. Писав п'єси, оповідання та повісті, а зажив слави романом «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі», який 2002 року був визнаний Нобелівським інститутом найкращим літературним твором в історії людства. Бідний сільський гідальго, Алонсо Кіхано, начитавшись романів про благородних лицарів, мандрує разом з вірним Санчо Пансою. Відтепер він – Дон Кіхот з Ламанчі, Лицар Сумного Образу. Скотарку із сусіднього села він уявляє прекрасною дамою Дульсінеєю Тобоською, заради якої готовий на подвиги. Заїжджий двір Дон Кіхот вважає феодальним замком, мідницю цирульника – золотим шоломом. Але всі його героїчні вчинки закінчуються тяжкою й водночасно смішною історією...

УДК 821.134.2
ББК 84(4Ісп)

ISBN 978-966-03-7731-8

© Сервантес Сааведра М., 1615

© Фолио, 1615

Содержание

Безсмертний «Дон Кіхот» Сервантеса	6
Переднє слово	18
Розділ I,	31
Розділ II,	34
Розділ III,	38
Розділ IV	42
Розділ V,	46
Розділ VI	49
Розділ VII	55
Розділ VIII	58
Розділ IX,	63
Розділ X	66
Розділ XI	69
Розділ XII	74
Розділ XIII,	77
Розділ XIV,	82
Розділ XV,	88
Розділ XVI	92
Кінець ознакомительного фрагмента.	94

Мігель де Сервантес Сааведра

Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі

У 2-х частинах

Частина перша

Безсмертний «Дон Кіхот» Сервантеса

«Дон Кіхот» належить до найвідоміших і найвагоміших творів світової літератури, інтерес до яких не згасає, бо їх зміст невичерпний, як саме життя. Він тісно прив'язаний до епохи, у межах якої виник, і водночас виходить далеко за них. Кожна доба знаходить у ньому зміст, актуальний саме для неї, непомічений чи незалучений людьми попередніх епох. Йому присвячена така кількість наукової, критичної і коментаторської літератури, що не буде перебільшенням сказати: людського життя не вистачить для її прочитання.

Творчість Сервантеса є однією з вершин «золотого віку» іспанської літератури – періоду її найвищого злету, який тривав майже два століття (XVI – XVII) й закінчився разом із творчістю Кальдерона. Вона тривала під завершення Відродження, яке в Іспанії мало місце значно пізніше, ніж у більшості країн Європи, й припадала на злам не лише двох століть – XVI і XVII, а й двох великих культурно-історичних епох – Відродження й Бароко. Це був драматичний період в історії Європи, позначений глибокими світоглядними зрушеннями, які відобразилися і в Сервантесовій творчості, що втілила і найвищий злет іспанського гуманізму, і найбільш драматично виразила розчарування в його ідеалах. Працював Сервантес у різних жанрах: замолоду писав вірші й пізніше теж неодноразово звертався до поезії, відомий він і як драматург. Але насамперед Сервантес був прозаїком, його збірка «Повчальні оповідки» започаткувала іспанську традицію новелістики й дала кращі зразки цього жанру в європейській літературі. Та все ж світовій своїй славі Сервантес завдячує саме «Дон Кіхотів».

Написаний «Дон Кіхот» був під кінець довгого й нелегкого життя його автора. Це підсумковий твір письменника, який увібрав увесь життєвий досвід, усі роздуми, всю мудрість свого творця. Існує думка, що в ньому Сервантес виразив самого себе, на її основі з'явилася тенденція до зближення, а то й злиття його з персонажем. Мотив зближення автора з Дон Кіхотом пронизує кращий біографічний твір про письменника – роман німецького письменника Бруно Франка «Сервантес» (1934). Утім, схожість між Дон Кіхотом та його автором не варто абсолютизувати, адже у своєму романі Сервантес виразно зберігає дистанцію між собою й персонажем.

Достеменних відомостей про життя Сервантеса не так уже й багато. Вважається, що народився він 29 вересня 1547 року в містечку Алькала де Енарес, неподалік від Мадрида, в родині, що належала до гідальгії (дрібного дворянства), але бідній, що для тодішньої Іспанії не було дивиною; бідність переслідувала Сервантеса майже до смерті. Це була багатодітна родина лікаря, який у пошуках практики часто переїжджав із міста до міста, зупиняючись на певний час у Кордові, Мадриді, Севільї чи Вальядоліді. Системної освіти майбутній письменник не отримав, його навчання в університеті Алькала де Енарес, скоріш за все, – один із міфів, якими оповите його життя. Та достеменно відомо, що він багато уваги приділяв самоосвіті. Відомо також, що в Мадриді Сервантес навчався у міській колегії (школі) у гуманіста Х. Л. де Ойоса, послідовника знаменитого нідерландського гуманіста Еразма Роттердамського. 1569-го Ойос допоміг Сервантесу опублікувати кілька сонетів й, можливо, у

цьому ж році – вступити на службу до кардинала Аквавіві, посла Папи Римського Пія V в Іспанії. Разом з Аквавівіою Сервантес потрапив до Італії й отримав можливість долучитись до Високого Відродження (кінець XV – кінець XVI ст.), піку італійської ренесансної культури й водночас її завершального етапу. Та обставини склалися так, що 1570-го Сервантес був змушений вступити на армійську службу, і 7 жовтня 1571 року в складі об'єднаного іспано-венеційського флоту взяв участь у знаменитій морській битві в Лепантській затоці (нині називається Коринфською), яка стала першою великою поразкою Османської імперії на морі. У результаті отриманого в цій битві поранення ліва рука Сервантеса була пошкоджена; пізніше він писав: «заради більшої слави правої», натыкаючи на свої письменницькі звитяги. Тим не менш, він залишився у війську ще на чотири роки, беручи участь у морських і сухопутних битвах. Головнокомандувач іспанською армією в Італії у рекомендаційному листі до короля Іспанії Філіпа II відзначив заслуги Сервантеса, що мали допомогти йому знайти службу на батьківщині. Проте 1575-го, на шляху додому, Сервантес потрапив у полон до алжирських піратів і був змушений провести в рабстві довгих п'ять років. Ймовірно, згадуваний лист став причиною того, що за Сервантеса був призначений викуп, зібрати який його родині не вдалося. Три чи чотири рази він безуспішно намагався втекти, допоки наприкінці 1580-го його не викупили тринітарії, монахи ордена Пресвятої Трійці, основна місія якого полягала у звільненні християн з мусульманського полону.

Повернувшись додому, Сервантес починає серйозно займатися літературою. 1585-го побачив світ пасторальний роман «Галатея», який зробив його відомим, проте не заможним. Він переробляє створені ним ще в полоні «Алжирські звичаї» й пише найвідомішу свою п'єсу – героїчну драму «Облога Нумансії», ледь не єдину, що мала довге сценічне життя. Написана на матеріалі одного з епізодів боротьби іберів (предків іспанців) проти римських завойовників, успіхом п'єси завдячувала скоріше патріотичному пафосу, аніж художній оригінальності. За жанровими ознаками вона наближається до ренесансно-класицистичної трагедії: жителі Нумансії (стародавнього міста на території сучасної Соррії), взятої в облогу 134–133 рр. до н. е. військами Сципіона Еміліана Африканського (сина знаменитого Корнелія Сципіона), здійснили масове самогубство, не бажаючи здатися ворогу. Ця подія, переписана в романсах і суттєво міфологізована, за часів Відродження стала символом героїзму й патріотизму. Комедії Сервантеса також написані переважно в ренесансно-класицистичній традиції, яку, до слова, він відстоює й у «Дон Кіхоті» (розділ XLVIII, 1 частина). Більший інтерес становлять його інтермедії – одноактні сценки побутового й звичаєописового змісту, створені між 1605–1611 рр., які продовжують традиції народного комічного театру.

1587 року Сервантес, нарешті, отримує посаду інтенданта, в обов'язки якого входило збирати провіант в Андалусії для «Непереможної армади», іспанської флотилії, яка готувалася до війни з Англією. Пізніше – збирача податків, там само в Андалусії. Ця робота призводить до того, що двічі він ненадовго опиняється у в'язниці: 1592-го за звинуваченням у недозволеній закупці та 1597-го – у розтраті коштів, коли банк, якому він довірив зібрані гроші, розорився. Вважається, що у в'язниці (точно невідомо, коли саме) його й осяває ідея – створити образ схибленого на читанні лицарських романів гідальго й відправити його втілювати сюжетні схеми в реальному житті. Основний тираж першої книги «Дон Кіхота», названої «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі», виходить у Мадриді 1605 року, а з 1606-го Сервантес повністю присвячує себе літературній праці. Він доробляє й видає вже написане, працює над новим. У 1613-му побачили світ вже згадувані «Повчальні оповідки» – збірник із тринадцяти творів. У нім Сервантес переніс на іспанський ґрунт жанр новели, сформований у ренесансній Італії, водночас надаючи йому рис національної своєрідності. Новели Сервантеса менш динамічні, ніж італійські, але більш психологічні й звичаєописові, їхні сюжети майже всі вигадані ним самим, тоді як італійці традиційно послуговувалися готовими.

Друга частина «Дон Кіхота» вийшла 1615-го, вважається, що її появу прискорила публікація в 1614-му продовження роману таким собі Авельянедою. Хоча за тих часів у створенні сиквелів нічого незвичайного чи недозволеного не було, Сервантеса це обурило й занепокоїло: той, хто ховався під ім'ям Авельянеди, «перекрутив» і спримітивізував його задум, зник і блискучий гумор Сервантеса, і складна гра фантазії та реальності. Існує думка, що більш філософічною, так би мовити, серйознішою, порівняно з першою, друга частина роману стала саме через намір Сервантеса оприявнити глибокий смисл свого творіння. Того самого 1615 року він видає зібрання п'єс «Вісім комедій і вісім інтермедій», до якого ввійшли твори, написані ним з 1600 року.

Із 1608 року Сервантес живе в Мадриді, величезний успіх першої частини «Дон Кіхота» приніс йому гучну славу й незначний, але добробут, тож залишок своїх днів він провів у відносному спокої. Останнім твором Сервантеса був лицарський авантюрно-любовний роман «Персилес і Сигізмунда», який він давно розпочав і поспішно завершив, але світ він побачив уже після смерті автора. Помер Сервантес 23 квітня 1616 року в Мадриді. Перед смертю він вступив до францисканського ордену (католицький чернечий орден), і за його кошти був похований в одному з монастирів. Точне місце поховання Сервантеса невідоме.

«Дон Кіхот» був задуманий і почасти реалізований як пародія на лицарські романи, які були чи не найпопулярнішим жанром іспанської літератури «золотого віку». Значною мірою вони були нащадками середньовічних лицарських романів, жанру, який склався в куртуазній (придворній) літературі Франції XII – XIII ст. Найвідоміші з них належать до групи «бретонських», заснованих на кельтському фольклорі. Це романи артурівського циклу – про короля Артура й лицарів Круглого столу, де діють часто згадувані Сервантесом лицар Ланцелот з королевою Джіневрою. Також цикл романів про Трістана та Ізольду, вихідний сюжет яких, нині втрачений, був реконструйований 1902 р. французьким вченим і письменником Жаном Бедьє, проте не віршами, а прозою. Роман про Трістана та Ізольду в обробці Бедьє добре відомий українському читачеві завдяки прекрасному перекладу Максима Рильського. А в епоху Хрестових походів з'явився цикл романів про пошуки Святого Граалю. Популярними були також цикли романів, написані на матеріалі античних творів, передусім про Олександра Македонського, Енея та Трою. А також група авантюрно-любовних романів, умовно названих «візантійськими», бо їхня сюжетна модель прийшла до Західної Європи з пізнього античного роману (грецького) через Візантію, середньовічну державу, спадкоємицю Східної Римської імперії; їх модель – в основі власного Сервантесового роману «Персилес і Сигізмунда». У них ідеться про пригоди й випробування розлучених долею закоханих і їх щасливе возз'єднання у фіналі. Мотиви, сюжетні схеми й герої середньовічних французьких романів більшою чи меншою мірою отримали розвиток в Іспанії «золотого віку», куди переходили з різних джерел, не обов'язково безпосередньо з оригінальних старофранцузьких.

Каролінзького циклу лицарських романів у середньовічній Франції не було: діяння Карла Великого та його перів – матеріал героїчного епосу, так званих *chansons de geste* (пісень про діяння), найвідомішою з яких є «Пісня про Роланда». Але згодом вони переходять до лицарських романів і поем, але не середньовічних, а ренесансних. Це стосується і часто згадуваних у «Дон Кіхоті» італійських поем Маттео Боярдо «Закоханий Роланд» та Лодовіко Аріосто «Несамовитий Роланд», й іспанського циклу романів про Рінальда Монтельбанського тощо. З кінця XII, у XIII ст. лицарські романи поширюються із Франції Німеччиною, у XIII – XIV ст. – Англією, дедалі частіше стаючи прозовими. На Апеннінському та Піренейському півостровах у середні віки вони не поширились.

В Іспанії лицарські романи почали писати з кінця XV ст., а період їх розквіту припав на першу половину XV – середину XVI ст. На відміну від не дуже великих, зазвичай віршованих середньовічних романів, іспанські були, як правило, більшого обсягу й прозовими. Їх структура дозволяла практично нескінченно нанизувати продовження: герої не вмирили

й з'являлись у подальшому ще потужнішими, здатними на більш вражаючі подвиги, часом на роль головного героя висувалися їх нащадки, змінюватися могли й автори роману. Так, один з кращих і найпопулярніших романів «золотого віку» – «Амадіс Гальський», розпочатий Монтальво, автором перших п'яти частин (серед них і роману про Еспландіана, нащадка Амадіса Гальського), був продовжений іншими письменниками й розрісся до тринадцяти книжок. На відміну від більшості іспанських романів, його сюжет був народжений на Піренейському півострові.

Читацька аудиторія рицарських романів в Іспанії була широкою: ними зачитувалися кабальєро і гідальго (представники дрібного дворянства), городяни й студентство, духовенство, – усі, хто знав грамоту. У такому захопленні навіть убачалося щось на кшталт національного лиха, й видавалися королівські декрети, які забороняли друкувати й поширювати рицарські романи в Іспанії та її володіннях; утім, їх дія обмежилася лише Латинською Америкою. Безпричинних явищ у світі немає, й незвичайна популярність рицарських романів у тогочасній Іспанії також мала свої причини, і шукати їх слід в іспанській історії та іспанському національному характері, формованому поступом історії. З VIII до XV ст. Іспанія – чи в цілому, чи окремі її регіони – знаходилась під владою маврів (так називали вихідців із Північної Африки), і весь цей час ішла Реконкіста – відвойовування іспанцями своїх земель. Згодом цей дух авантюризму плекався колоніальною експансією іспанських монархів: тисячі іспанців їхали за океан, щоб розбагатіти на срібних копальнях і золотих розсипах Південної Америки, яка стала заокеанським володінням іспанської корони. Авантюрний дух знаходив вираження в рицарських романах і, в свою чергу, підживлювався ними. Але все це мало й зворотний бік: кожен гідальго розраховував на щасливий випадок, а продуктивна праця знецінювалась, ремесла, торгівля, сільське господарство занепадали, що, зрештою, призвело до жорстокої економічної кризи; все це також знайшло відображення у геніальному творінні Сервантеса.

Не треба вважати, що іспанські романи XV – XVI ст. були простим наслідуванням середньовічних: створені в епоху Відродження, вони по-своєму передавали її світобачення. У деяких з них, як у «Тиранті Білому», відчутніший зв'язок із середніми віками, в інших, як в «Амадісі Гальському» – з Ренесансом. Та в цілому авантюрний дух рицарських романів став своєрідним переломленням ренесансно-гуманістичного світовідчуття в умовах іспанської дійсності, з урахуванням іспанського національного характеру. «Витворений авторами цих романів «міф про рицаря» перетворився на іспанський героїзований варіант гуманістичного «міфу про людину», найдосконаліше творіння Господнє. Незвичайна фізична міць героя-рицаря, спрямована на служіння Добру й боротьбу зі Злом, на допомогу тим, хто потребує захисту й чий права знехтувані, порушені грубою силою і беззаконням» (С. Пискунова). Із закінченням великої епохи Завоювань і Географічних відкриттів, з розчаруванням у невичерпних можливостях людської особистості, висихає ґрунт, на якому пишно розростався ренесансний рицарський роман. У процес відмирання цього жанру зробив свій внесок і сервантесівський «Дон Кіхот».

Та чи безслідно зник із тих пір інтерес до рицарських романів, як і самий цей жанр? Ґрунтовні дослідження західних вчених показують, що рицарські романи у великій кількості видавалися в Європі навіть у XVIII ст. (хоча нових на той час уже практично не писали). А наприкінці XVIII ст. він ліг в основу популярного донині готичного роману, де в іншій жанровій, та передусім світоглядній, парадигмі продовжили своє існування зачаровані замки й чаклуни, фантастичні істоти й магія; утім, їх семантика стає переважно негативною, а загальний зміст та колорит цих творів похмурий. Продовження свого існування рицарський роман якоюсь мірою знайшов у фентезі, літературному жанрі сучасності.

Пародійні настанови відчутно превалюють у початкових розділах «Дон Кіхота». Пародія починається вже в передньому слові, де автор кепкує над оздобленням романів цита-

тами й нотатками, іншими прийомами, які мають демонструвати «ерудицію та вченість» їх автора. А чого лише варті дотепні вірші-відгуки, «написані, як заведено, персонами значними й титулованими», у Сервантеса – героями рицарських романів, пікаро Ласарільйо, і навіть конями знаменитостей. Та об'єктом висміювання є не стільки Дон Кіхот і навіть не рицарські романи як жанр, скільки те, що Сервантес вважав їх недоліками, зокрема, високопарний стиль: «Ваша безпричинна жорстокість причинилась до того, що я став мов причинний і не без причини мушу нарікати на вашу злочинну ліпоту», – цитує він один із них, їх надмірності й недолугості, сюжетні стереотипи й кліше, які мандрують з одного твору до іншого. Що Сервантес не був принциповим опонентом жанру, свідчить його власний рицарський роман «Персилес і Сигізмунда», закінчений вже після публікації «Дон Кіхота», високо ним самим поціновуваний. Кілька слів варто сказати й на захист пародійованих творів, з якими так безжально повели себе «цензори» – парох, цирюльник і Дон Кіхотова служниця: літературний смак рідко зраджував Дон Кіхота. Це стосується не лише прекрасних ренесансних поем, іспанських та італійських, і поетичних збірок, але й багатьох рицарських романів, таких як уже згадувані «Амадіс Гальський» чи «Тирант Білий» (до слова, найулюбленіший твір знаменитого перуанського письменника Маріо Варгаса Льоси). Більшість із творів Дон Кіхотової бібліотеки останнім часом були в Іспанії перевидані. Та й не треба забувати, що вирок книжкам парох здійснює, виходячи передусім зі шкоди, яку вони завдають хворому мозкові його друга, хоча й художній рівень їх не ігнорується.

Є набір елементів, без яких художній світ романів про мандрованих рицарів не існує. Це авантюри (рицарські пригоди), на пошуки яких герой вирушає заради слави й кохання, проходячи при цьому випробування й вступаючи в двобої з могутніми рицарями, велетами тощо; це кохання, яке підносить даму серця на п'єдестал, біля підніжжя якого вірний і покірний її волі рицар чекає на наказ, а то й без наказу здійснює на її честь подвиги; і, нарешті, фантастика, без якої світ рицарських романів не існує. У цьому світі можливим є все: його населяють чаклуни й феї, казкові й міфологічні істоти, там діють чари, які уможливають будь-які перевтілення й перетворення. Сервантес дотепно обіграє всі ці елементи. Його героєві запалена свідомість моделює уявні виклики й водночас наражає на реальну небезпеку – бути побитим. Сервантес зображає «подвиги» Дон Кіхота, один недолугіший за інший: корчму він приймає за рицарський замок, вітряки – за грізних велетнів, отару овець – за військо, він звільняє каторжників, нападає на похоронну процесію, і таке інше. При цьому письменник вкладає певний філософський сенс у «поразки» персонажа. Так, в епізоді з вітряками відчутні алюзії на дію «колеса фортуни», яке на своїх крилах – у буквальному розумінні – підносить занадто самовпевненого рицаря до неба й знову кидає на землю; тогочасний читач ці натяки легко розумів. Така модель піднесення – падіння героя характерна для більшості пригод Дон Кіхота у першій книзі. У ній же найбільш відчутна карнавальна стихія, коли все проходить через заперечення й зниження, проте не знищення. Виразно карнавальний сміх звучить і в згадуваному побитті, яке буквально переслідує героїв, але вони без жодних втрат відроджуються для нових пригод. Ці ситуації чимось схожі з «карнавалізованою» смертю: ми сміємося над героями, не відчуваючи до них жалощів, – адже це усе «не по-справжньому».

На початку книги автор поводить із своїм персонажем доволі жорстоко, як із лялькою, але читачеві це байдуже, він, так би мовити, ще не «ожив» для нього. Наслідувати рицарські пригоди Сервантесів герой буде й надалі, але у це наслідування вклатиметься дещо інший сенс. Так, у другій частині роману за такою моделлю сконструйовані, зокрема, сцени зі спробою випустити з клітки лева й спуском до глибокого провалля – печери Монтесіноса, що може сприйматися як сходження до підземного царства духів. Будучи смішними, вони водночас не виглядають «поразками» у вищевказаному розумінні, адже передусім доводять безстрашність і незламність героя.

Дотепно пародіюються й прояви рицарського кохання. За приклад Дон Кіхот бере поведінку Амадіса Гальського, який має репутацію ідеального закоханого (тут треба зазначити, що образи персонажів рицарських романів не були складними: за ними закріплювалася певна риса або комплекс рис, які не змінювалися при переході з роману в роман, від одного автора до іншого). Копіюючи його дії, він і собі вирушає в гори, щоб зображати шаленство, викликане суворістю коханої. Сервантес підкреслює й дотепно обіграє своєрідний мазохістичний елемент, присутній в куртуазному коханні-служінні, коли страждання стають чи не обов'язковим його елементом. Пародія посилюється появою обідраного, у лахміттях Карденію, який у буквальному розумінні слова здичавів, віддаючись любовній тузі в лісових хащах Моренських гір. Більш тонкою є запропонована Сервантесом «гра» в Дульсінею Тобоську, яку можна вважати чи не найвдалішим винаходом письменника: таким невимовним є в цій його грі поєднання ефемерності неіснуючого, вимріяного й матеріального в різних проявах і градаціях – від привабливого образу здорової, сильної, веселої й голосистої сільської дівчини Альдонси Лоренсо, яка колись подобалась Дон Кіхотові (утім, існує вона в романі лише у віддзеркаленнях і спогадах, немає навіть певності, чи бачив її колись Санчо Панса), до грубої реальності «псевдодульсінеї», в усій її відчутності – зоровій, слуховій, запахів.

Свідомість Дон Кіхотова заселила світ магами й чарами, невдачі, які його переслідують, він пояснює втручанням могутнього чаклуна, його особистого ворога. Герой усе бачить у перспективі рицарських романів. А що «Дон Кіхот» не є, власне, романом рицарським, виникає напруга між характерною для цього жанру настановою на те, що можливим є все, – і життям реальним. Уперше дихотомічну побудову «Дон Кіхота» Сервантеса оприявнив нині призабутий іспанський науковець кінця XVIII ст. Ріос. Він дослідив дві перспективи (точки зору, з яких оцінюється зображуване) у творі: Дон Кіхотову, якому хвороба затьмарює розум, і він усе перетворює на рицарські пригоди й чари, і нашу, з якої Дон Кіхотова виглядає невірною. Перша включає до структури «Дон Кіхота» роман рицарський, пародійований, але не принижений, друга – події прозаїчні, повсякденні, смішні, а головне, достовірні, з якими має справу інший тип роману – реалістичної спрямованості. Антагоністичні, ці дві перспективи чудово синхронізовані й складають «концентричну» структуру твору, в якій співіснують ці два типи роману.

Від такого дихотомічного трактування вже було недалеко до тлумачень, запропонованих романтиками, які зміст роману сприймали передусім з точки зору символічного втілення боротьби матеріального й ідеального, а також до виведених із автономності існуючих у романі перспектив, жодна з яких не сприймається як єдино вірна. І тоді позиція Дон Кіхота, який сам собі творить дійсність, перестає бути однозначно «помилковою». У художньому світі «Дон Кіхота» все вирішується у грі контрастних точок зору, тому однозначної відповіді на питання, яким не може не перейнятися читач, – тож на чиєму боці Сервантес – Дон Кіхота чи дійсності – не існує.

Сервантес дотримується балансу при показі «правоти» як реальності, так і героя. Реальність перевіряється свідомістю Дон Кіхота, в основі своїй гуманістичною, але й прекрасна гуманістична утопія Відродження, носієм якої, за великим рахунком, Дон Кіхот виступає, у свою чергу перевіряється реальністю. Письменник не лише виявляє комізм у поведінці Дон Кіхота, який втратив здатність її розуміти, але й демонструє, що світові бракує розумності й гуманності, які, в своєму засліпленні, приписує йому герой. Перевірку не проходять обидвоє: і шляхетний шаленець, і реальність, яка, в свою чергу, виявляє щось на кшталт безумства, оприявнюючи свою ущербність, недолугість, химерність, кінець кінцем, «дурість», притаманні й поведінці Дон Кіхота. У цьому діалектичному взаємозв'язку свідомості персонажа й реальності оприявнюється, в першу чергу, геніальність Сервантеса.

Сервантес творив, коли гуманізм епохи Відродження переживав глибоку кризу, й відкривалась невідповідність гуманістичної доктрини реальному стану речей. Основу цієї доктрини складав антропоцентризм, утопія людини досконалої, духовно гармонійної, життєво активної, від природи налаштованої на добро й самовдосконалення, не менш важливою була для неї гармонія між світом моральним і соціальним. Але виявилось, що усе це втілити в реальності неможливо, й ця трагічна істина глибоко й різнопланово розкривається в романі Сервантеса.

Головний герой «Дон Кіхота» – бідний гідальго, який жив «в однім селі у Ламанчі». Висушене сонцем плоскогір'я Кастилії – слушне місце для появи «пародійного» рицаря: занадто воно звичайне, прозаїчне. Так само прозаїчними були побут, оточення і лад його життя. Інша річ – рицарські романи, заради яких він продавав землю (книжки на той час були дуже дорогі), і читав зранку до ночі й з ночі до ранку. І дочитався до того, що «його уява переповнилась різними химерами, вчитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками і всякими такими штуками. Всі ті несосвітнені вигадки так убивились йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду». Тож вирішив він стати мандрованим рицарем, щоб «приборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки». Себе він назвав доном Кіхотом Ламанчеським (хоча «донами» могли зватися тільки гранди – представники родової аристократії), умовив сусіда Санчо Пансу стати його зброєносцем, осідлав схудлу від голоду й старості, як він сам, шкапу і вирушив у мандри на пошуки пригод. У Сервантеса вийшла справді весела пародія, яка примушує і сучасного читача сміятися, що вже казати про його сучасників, знайомих з об'єктом пародіювання. Розказують історію: коли король Філіп II побачив, як студент, читаючи книжку, заходиться від сміху, він послав слугу перевірити, чи не Сервантесового «Дон Кіхота» той читає, – і виявилось, що король вгадав. Навряд чи ця історія правдива, але промовиста.

Упродовж розгортання роману автор поглиблює й ускладнює образ шаленця, захопленого в полон рицарськими химерами. Він наділяє його добротою, шляхетністю, людяністю, своєрідною мудрістю. Тепер Дон Кіхот усе частіше викликає не тільки сміх, а й співчуття і повагу. Поволі він «оживає»: його образ ускладнюється, усе наполегливіше Сервантес підкреслює, що герой прагне високої мети – битися зі злом, несправедливістю, жорстокістю, насиллям, бути захисником усіх ображених. І те, що раніше було джерелом комічного – фізичне безсилля персонажа, який уявив, що здатен на звитяги, починає викликати не тільки жалість, але й захоплення. За словами Томаса Манна, «до сміху, який викликає його гротескна фігура, незмінно домішуються подив і повага». З площини, переважно пародійної, безумний гідальго поволі пересувається до тієї, де комічне поєднується з трагічним. Відповідно змінюється інтонаційний малюнок роману, з'являються сумні нотки, твір стає більш серйозним, філософським.

Сервантес дає зрозуміти, що Дон Кіхот – людина дійсно освічена, розкриває його і як носія гуманізму. Уперше це проявляється в епізоді з козопасами у Дон Кіхотовій промові про «золотий вік» (розділ XI першої частини); цей античний міфологічний образ він запозичив у гуманістів, котрі через нього передавали свою утопію ідеального ладу життя на землі. У розділі XXII першої частини (епізод звільнення каторжників) слова Дон Кіхота: «...на мою думку, річ надто жорстока й несправедлива – повертати в рабство тих, що їх Бог і природа вольними створили» – співвідносяться з вірою гуманістів у гармонійний розвиток людини за умови надання їй можливості вільного розвитку (тут варто згадати «Роби, що хочеш» – знамените гасло Телемського монастиря в «Гаргантюа і Пантагрюелі» Рабле). Одна з тез, яку Дон Кіхот не втомлюється проголошувати – цінність людської особистості, що не залежить від її соціального статусу. З особливою повнотою вона розкривається в словах, якими Дон

Кіхот проводить свого джуру на посаду «губернатора» (розділ XLII другої книги), і підтверджується «на практиці» мудрою й достойною поведінкою Санчо Панси на цій посаді.

У своїх монологах і розмовах із Санчо Пансою Дон Кіхот висловлює дійсно глибокі думки й правильні судження, тож коли джура простодушно приходить у захват від мудрості пана, читач з ним погоджується. «Хто, почувши наведені вище міркування Дон Кіхота, не мав би його за чоловіка цілком розумного і абсолютно благомислячого?» – питає й автор-оповідач на початку наступного розділу XLIII. Похвала мудрості Дон Кіхота червоною ниткою проходить другою частиною роману, та варто лише зайти мові про мандрованих рицарів, здоровий глузд його зраджує. Герой ніби роздвоюється: Сервантес усе більшою мірою претворює Дон Кіхота на суддю над дійсністю, що вимагає тверезості й розуміння багатьох речей, та при цьому залишає йому роль носія своєрідної утопічної свідомості. Він примушує героя вірити в те, що існує інститут мандрованих рицарів, усі думки й дії яких підпорядковані високим і чітким моральним нормам. Він вибудовує в його уяві ідеальний світопорядок, при якому, скажімо, селяни й ремісники трудяться, а мандровані рицарі стоять на сторожі справедливості, карають тих, хто сіє зло. Благородні ідеали героїв рицарських романів переплітаються з ідеями ренесансного гуманізму, витворюючи своєрідну «утопічну» складову Дон Кіхотової свідомості; доповнена природною добротою й вродженою мудрістю героя, вона виглядає дуже привабливо.

У другій частині пародійна мета для Сервантеса значною мірою втрачає важливість. До початкового задуму – засудження рицарських романів – письменник повернеться наприкінці твору, коли бакалавр Самсон Карраско вдало розіграє спектакль за сценарієм фантазій шаленця й змусить його повернутися до рідного села. Перед смертю Дон Кіхот прозріває, просить звертатися до нього знову на ім'я Алонсо Кіхано й оголошує себе ворогом «Амадісові Гальському і тьмі-тьменній нащадків його». Фінал сумний, та цілком вірогідним є те, що до нього Сервантеса присилувало бажання унеможливити написання продовження твору.

Залишаючись самим собою, Дон Кіхот у другій частині роману водночас не схожий на Дон Кіхота з першої. Змінюється й ставлення автора до нього: він прагне вже не стільки смішити своїх читачів, розповідаючи про безумства Рицаря Сумного Образу, скільки викликати до нього співчуття й симпатію, змусити читача його зрозуміти. Усе частіше Сервантес протиставляє свого героя людській обмеженості й жорстокості, і це зіставлення не на користь соціуму. Водночас Дон Кіхот утрачає в другій частині роману своє виняткове становище, і Санчо Панса ніби зрівнюється з ним. Змінюються й композиційні принципи: якщо в першій розвиток дії постійно переривався розповідями про історії інших персонажів, часто між собою переплетеними, й детальною розробкою окремих епізодів, то другій притаманна більша сюжетна єдність.

Центральне місце у другій частині посідає розповідь про перебування Дон Кіхота в герцогському замку. Його мешканці нудьгують, для них Дон Кіхот із джурую – розвага, вони потішаються над ними, проявляючи при цьому свою душевну й інтелектуальну недорозвиненість. Це скоріше сумні, ніж веселі сторінки, незважаючи на жарти й розіграші, там присутні; в усякому разі, вони не можуть не наштотхнути на невеселі думки. Дон Кіхотові протистоять вже не так викликані власною уявою химери, як ситуації, що часом нагадують пастки. Раніше оточення підігрувало шаленому рицареві – щоб себе розважити, його втихомирити – але не образити. Тут же гостро відчутна небезпека приниження, а не посоромлення героя в «карнавальному», про яке йшлося раніше, сенсі. І це при тому, що здійснилися, зрештою, нібито його фантазії: він потрапив до замку (а не корчми, як у першій частині), до світу, де діють чемні й свідомі придворного етикету люди. Але, матеріалізувавшись, вони виявили свою пересічність, дріб'язковість, капосність. У другій частині реальність буквально переслідує Дон Кіхота й, зрештою, за допомогою земляків-доброзичливців, бере над ним гору. На захист мрій прекраснодушного рицаря стає джура, який молить його

податися на пошуки нових пригод. Та сили нерівні, й повернути його до ілюзій, а разом і до втраченої разом із ними життєвої сили, він не в змозі. Широко відомі слова Шеллінга, філософа й раннього німецького романтика, про те, що символічну боротьбу між ідеальним і реальним Сервантес у першій частині роману відтворює, вдаючись до грубого, здорового гумору й загальної реалістичної атмосфери, у другій – до складної гри з перспективами, в результаті якої ідеальне заманюється в пастку, віддзеркалюється й піддається зниженню соціумом.

Як не раз зазначалося, природа сміху в романі доволі складна: він поєднує тонку іронію освіченого гуманіста й карнавальні веселощі народного свята, які відкидають умовності й не рахуються із серйозністю офіційного, «високого». На відміну від сатиричного, сміх карнавальний не принижує, не заперечує й не знищує висміюване. Грубуватий, розкутий сміх звучить значно більше у першій частині твору, у другій все частіше в ньому відчуються сатиричні нотки. Дещо змінюється й основне джерело комічного: на початку це була, майже виключно, поведінка Дон Кіхота, яка відповідала канонам лицарських романів – але ж діяв він у реальному світі, в побутовому оточенні, що й викликало основний комічний ефект. У другій частині Сервантес активніше й різноплановіше залучає Санчо Пансу до створення комічного ефекту. Соковитий грубий фізіологізм і «шлункові» фривольності, невіддільні від його образу на початку книги, частково поступаються гумору іншої природи, більш книжному. Він і надалі веселить нас витівками, приказками й словесними перепалками зі своїм паном, але додається комічний ефект від засвоєного ним нового «вченого» стилю мовлення. Та тут треба зауважити: він не просто копіює свого пана, а ніби проймається розумінням того, заради чого варто бути мандрованим лицарем і нести тяжкий хрест його джури, що теж є новим у творі. Його образ також набуває неоднозначності, притаманної Дон Кіхотові.

Санчо Пансову мудрість легко пояснити впливом Дон Кіхота, але не тільки: суттєву роль грає «літературний родовід» персонажа. Він теж перейшов до роману Сервантеса із середньовічної традиції, але не з високої, куртуазної, а з низової традиції літератури про «дурнів», які виступають носіями своєрідної мудрості (тут варто згадати й казки про «дурників», які у певний момент виявляються мудрішими за королів). Епізод у замку дука побудований саме за таким сценарієм: «дурник» (Санчо Панса) стає «королем на час», що дозволяє йому продемонструвати закладений у ньому потенціал «мудреця».

На початку твору Дон Кіхот і Санчо Панса сприймаються як протилежність один одному. Дон Кіхот живе високими думками, лицарськими ідеалами й зневажає прозу життя, він справді ідеаліст (не у філософському, а в побутовому значенні цього слова). Санчо, навпаки, практик, у першу чергу він дбає про сакви з їжею і бурдюки з вином. У цих образах, писали брати Шлегелі, видатні філософи й естетики німецького романтизму, втілений вічний контраст між мрією й грубим здоровим глуздом. Пізніше цю думку оригінально розвинув Генріх Гайне: Дон Кіхот є втіленням «ідеального ентузіазму», його джура – «практичного розуму», та «позитивний розум... усе ж змушений тягтися на сумирному вісліюку за ентузіазмом». Санчо Панса переслідує практичні цілі, нерідко хитрує з метою збагачення, часом обманує й свого пана, дуже переймається обіцяною йому винагородою – островом, де він буде губернатором тощо. Але це не заважає йому по-справжньому любити Дон Кіхота й піклуватися про нього. Він здатен оцінити добре серце свого пана й продовжує супроводжувати його й по тому, як переконався, що всі дані йому обіцянки нездійсненні.

Відмінність устремлінь та інтересів героїв унаочнюються їх зовнішністю: майже безтілесну фігуру Дон Кіхота на так само ледь не позбавленому плоті коні увінчує спис, його силует ніби націлений в небо, де він витає думками. Натомість Санчо, прізвисько якого означає «брюхо» – суцільна плоть: із кругленьким пузцем він їде на вгодованому вісліюку з перекинутими через сідло міхами й торбами, які тягнуть його донизу й засвідчують, що земними є усі його турботи й інтереси. Характерно, що «тілесність» украй рідко стає дже-

релом гумору у випадку з Дон Кіхотом й постійно – із Санчо Пансою. Та впродовж розвитку образів пан і слуга виявляють риси все більшої схожості. При цьому Санчо Панса так і залишиться «людиною землі», – у найкращому розумінні цього слова, – селянином, трудівником, що він і декларує, полишаючи замок дука, а Дон Кіхот так і буде витати у хмарах книжної премудрості.

У романі Сервантеса багато гри з читачем. Згадаймо приїзд Дон Кіхота зі джурою до замку дука, де про них уже знають і готуються до розваг. Звідки? З першої частини роману та його підробного продовження. Серед книжок у бібліотеці героя – Сервантесова «Галатея», епізодичному персонажеві автор передає право озвучити розповідь про його власну участь у Лепантській битві, – таких прикладів у романі вдосталь. Реальне й книжкове опиняються в одній площині. Вигадливо виглядає й гра в авторство «Дон Кіхота»: Сервантес презентує читачеві заплутану історію про те, що «насправді» автор роману – арабський історик Сід Ахмет Бен-Енхелі, чий рукопис він придбав у торговця старожитностями в Толедо й віддав перекладати з арабської мориску (так називали маврів, які залишилися в Іспанії після Реконквісти й прийняли християнство). Для його сучасників нічого незвичного в такому оповідному прийомі не було: характерний загалом для іспанських лицарських романів «золотого віку», він присутній у багатьох згаданих у «Дон Кіхоті» творах – «Тиранті Білому», «Есплендіані», «Пальмеріні Оливському», «Амадісі Грецькому», «Леполермо» та ін. Вони зазвичай пропонувались читачеві як переклад тексту, написаного грецькою, латиною, арабською чи якоюсь іншою мовою, автором якого був маг, вчений, служитель церкви тощо, з описом обставин, як і де рукопис був знайдений; іспанською навіть існує термін *falsa traducción* – фіктивний переклад. Тож цей прийом можна вважати також пародійним, але важливим він є й з іншої точки зору. Сід Ахмет Бен-Енхелі з'явився в розділі IX, але не зник й автор-оповідач, який безроздільно панував у процесі оповіді до появи «підставного», що робить свій внесок у романне багатоголосся. Водночас Сервантесова гра в авторство оприявнює важливу тенденцію розвитку цього жанру, яка повною мірою реалізується у XVIII ст.: презентацію вигаданої історії під виглядом «справжньої».

Загальна ігрова атмосфера твору невіддільна від його театральності, під якою мається на увазі не стільки включення елементів вистави до нього, як, скажімо, в епізоді нападу Дон Кіхота на ляльковий театр, скільки про присутність «глядачів» та «акторів» у системі його персонажів. Зазвичай акторами виступають Дон Кіхот з джурою, глядачами – ті, хто їх оточує, часом вони міняються місцями: підігруючи Дон Кіхотові, глядачі перетворюються на акторів, а Дон Кіхот, споглядаючи розігруване в його уяві видовище – на глядача. Такого роду театральність присутня в багатьох епізодах роману Сервантеса – від першої сцени в корчмі й до фінального бою героя із Самсоном Карраскою. Та особливо повно вона оприявнюється в розгорнутому епізоді перебування Дон Кіхота в замку, який є, фактично, розгорнутим театральним дійством, причому доволі складної структури. Роль головних дійових осіб належить двом дивакам – Дон Кіхотові з джурою, глядачів – усьому герцогському двору, причому останні нерідко теж вступають у дію, і тоді Дон Кіхот опиняється водночас дійовою особою й глядачем. Розігруються цілі сюжети – закоханої в Дон Кіхота фрейліни, появи чаклуна, постановочним є й «губернаторство» Санчо Панси. У цьому, як і в розвитку наскрізного для роману мотиву співвіднесеності безумства й здорового глузду, реалізується також згадувана вище гра з контрастними перспективами.

Нині ні в кого не виникає сумніву в тому, що «Дон Кіхот» – один із найглибших і найгеніальніших творів світової літератури. Але така оцінка Сервантесового роману склалася не відразу: протягом XVII ст. його любили, але сприймали передусім як дотепну пародію чи комічний роман (був такий жанр). Ми звикли думати, що так тривало до початку XIX ст., коли завдяки раннім німецьким романтикам – братам Шлегелям, Шеллінгу, Тіку, Жан-Поль Ріхтеру та іншим відбулося його відкриття; до певної міри, так воно й було. Роман-

тики справді піднесли Сервантеса на найвищий щабель у літературній «ієрархії», поставивши поруч із Шекспіром, якого вони також обожнювали. Вони захоплювались поліфонізмом (багатоголоссям) «Дон Кіхота», його грубуватим і водночас витонченим гумором, його поблажливим, та zarazом жорстоким ставленням до лицарських романів. Вони ж вивели цей твір на рівень міфу, потрактовуючи як утілення вічного розколу між реальним та ідеальним, при цьому їм, діалектикам, імпонувала наявна в романі тенденція до синтезу. Відповідав він і їхнім уявленням про ідеальний роман, який мав бути не розказаною історією, а «поемою в прозі», органічним сплавом прози й поезії.

Але вперше про геніальність «Дон Кіхота» заговорили у XVIII ст., хоча й не полемізували з його характеристикою як роману комічного. Своє захоплення і глибоку зацікавленість «Дон Кіхотом» висловили передусім видатні англійські романісти – Філдінг, Смоллет і Стерн. Вони не лише високо оцінили цей твір, але й інтегрували його в процес творення нового типу роману. Середина XVIII ст. була часом, коли в Європі, передусім Англії, йшов активний процес формування роману, який отримав назву *novel*. На відміну від *romance*, до якого належить і лицарський роман, це був твір про звичайне життя і звичайних людей, їхні справи, душевні й ментальні колізії, він був чужий фантастиці з тенденцією, щоб його приймали за життєву правду. Сервантесів «Дон Кіхот» був активно залучений до цього процесу: його композиційні принципи, «вставні новели», які уможливлювали більше охоплення дійсності, його поліфонічність, гра з перспективами тощо були підхоплені романістами XVIII ст. Прислужився й Сервантесів досвід оновлення існуючих романних форм шляхом пародіювання. Особливо великий вплив справив образ Дон Кіхота, з якого вийшла ціла галерея диваків в англійській, а згодом, європейській літературі. Диваки й комічний елемент стали важливою рисою англійського роману, і тут також не обійшлося без «Дон Кіхота».

Дон Кіхот перетворився на один із «вічних образів» літератури, до певної міри, ствердившись у суспільній свідомості, в якості архетипу. Отримав він і «самостійне» літературне життя, фігуруючи в тому чи іншому потрактуванні у творах письменників різних епох. А Сервантесів роман, звісно, у позбавленому нюансів і обертонів вигляді, став чимось на кшталт міфу, відомого всім. Та розкриваючи цю книжку, варто відкинути нав'язані нам уявлення: вони приходять далеко не завжди із самого тексту й не із його глибокого розуміння, а, сказати б, «іззовні»: багато стереотипів його сприйняття й потрактування «витає в повітрі». Тож варто насолоджуватися грою розуму й дотепністю Сервантеса, розважатися грубуватими витівками персонажів, бути готовими до серйозних повчань і уроків моралі, дивуватися глибині розуміння людей і сприймати надзвичайно проникливі судження про світопорядок. На завершення маємо повторити: «Дон Кіхот» Сервантеса невичерпний, як саме життя, тож звести його зміст до одного чи навіть кількох потрактувань немислимо. Але їх варто враховувати, адже відкрите його уважними читачами й дослідниками – як колишніх часів, так і сучасних – не може не посприяти глибшому осягненню цього непересічного твору.

Н. Білик

**Дукові Бехарському, маркізові Хібралеонському,
графові Беналькасарському, віконтові Алькосерському,
власителеві міст Капільї, Курієля та Бургільйоса¹**

Уповаючи на те, що Ви, Ваша Ясновельможність, яко державець,
завше прихильний і зичливий красним мистецтвам, добре приймаєте й

¹ Першу книгу Сервантес присвятив дону Алонсо Дієго Лопесу де-Суньїга-і-Сотомайоу, який підтримував багатьох тогочасних письменників. На яку допомогу з боку дука Бехарського розраховував Сервантес – невідомо. *Дук* – герцог.

шануєте всілякого роду книги, а надто такі, що зі шляхетності своєї не знижаються до корисливого прислужування черні, поклав я пустити в світ «Премудрого гідальга Дон Кіхота з Ламанчі» під ослоною преславного ймення Вашої Ясновельможності; тож із поштивістю, належною такій високій гідності, благаю Вас прийняти його під ласкаву свою опіку – нехай і позбавлений коштовних оздоб витворності і вченості, якими красуються звичайно твори, скомпоновані в домах людей освічених, стане він під тим захистком сміло перед суд тих мудрагелів, що, виходячи за межі власного недомислу, повсякчас ладні трактувати чуже писання з надмірною суворістю й недостатньою справедливістю; сподіваюся, що, споглянувши очима премудрості своєї на мої добрі наміри, Ваша Ясновельможність не погордує цим щирим і покірним приносом.

Мігель де Сервантес Сааведра

Переднє слово

Хотів би я, дозвільний читальнику (тут ти мені й без божіння можеш дати віру), хотів би, кажу, щоб ця книга, дитина мого умислу, була гарна, весела й дотепна понад усяку уяву, – отже, не здолав-таки переступити закону природи, що, який, мовляв, батько, такий і син. І справді, що іншого міг породити мій недійшлий та недолугий розум, як не повість про худого, хирного і химерного сина, повного розмаїтих думок та гадок, що зроду ніякій душі живій і в сні таких не приверзеться? Ще ж як на те і народилося воно в темниці,² в тому осідку всілякої не погоди, в тому притулку прикрого гомону й гамору...

Тиша і спокій, мирні краєвиди, привітні поля й гаї, погідні небеса, дзюркотливі ручаї, сумир душевний – ось чого треба, щоб і ялова муза родючою сталася: появить вона тоді на світ таке, що всім буде навдивовижу, усім до сподоби.

Буває, що вродиться батькові дитина бридка та негарна, але любов наводить йому на очі полуду, і він не вбачає в ній ніякої ганджі, а саме тільки любе та хороше, ще й друзям своїм хвалиться, яке то воно в нього вродливе та розумне. А я Дон Кіхотові не рідний батько, а, сказати б, вітчим,³ то й не ходитиму звичним тором і не благатиму тебе, ласкавий читальнику, мало не плачучи, як то дехто робить, щоб ти пробачив моїй дитині її вади або їх і зовсім недобачив. Ти ж їй не сват і не брат, сам здоров маєш голову на плечах, а вольную волю в душі, ти сидиш у власнім домі і порядкуєш ним, як король своїм скарбом; не дарма ж то мовиться: «Як я в своїй господі, то й король у мене насподі». Все це звільняє тебе й висвободжає од будь-якої повинності, од тієї силуваної пошани: можеш безбоязно говорити про сю повість усе, що справді думаєш, за добре слово ніхто тебе не надгородить, за лихеє ніхто не осудить.

І ще одне: хотів би я подати тобі сюю повість голою наголо, не оздобивши її ані прологом, ані безконечною плетеницею сонетів, епіграм та панегіриків, що їх заведено вміщати на припочатку кожної книги. Щиро скажу тобі, що хоч твір мій немало стоїв мені труду, та найтрудніше, либонь, було скомпонувати передмову, що ти оце читаєш. Не раз та й не два прихвачувався я до неї... і все випускав перо з рук, бо не знав, що маю писати. Сидів я раз якось отак, вагаючись, ліктем на стіл ізліг, голову підпер, за вухом перо, передо мною паперу аркуш: ну, що його, думаю, сказати? Аж тут раптом увіходить приятель мій один, чоловік дотепний і в усякому ділі тямущий, і, бачивши мене в такій задумі, питає, з якої б то вона причини. Не став же я перед ним таїтися – так і так, кажу, міркую над передмовою до історії Дон Кіхота і до того доміркувався, що вже ані передмови писати мені не хочеться, ані подвигів того шляхетного рицаря світові об'являти.

– Як ви, – кажу, – хочете, щоб я тим не журився, що скаже про мене старий законодавець, званий громадою, коли я, проспавши стільки років у мовчанці забуття⁴ і вбившись у такі поважні літа, вийду тепер перед люди з історією, сухою, мов той курай степовий, бідною на вигадки, безрадною на стиль, скупю на думки, позбавленою прикмет ерудиції та вченості, без виносок на берегах і приписок у кінці тому, як то буває у деяких оповідних, суто світських книжках, що так і кишать цитатами з Аристотеля, Платона⁵ і цілої тічки інших філософів навдивовижу читачам, що вважають таких авторів за людей прочитаних, одукованих і проречистих на слово... Та вони не то що, а й саме Святе Письмо цитують, – сказав

² Задум «Дон Кіхота» народився у в'язниці.

³ Свій твір Сервантес приписуватиме вигаданому авторові, собі залишить роль його презентатора й коментатора.

⁴ З 1585-го й до виходу 1605 р. першої книги «Дон Кіхота» Сервантес не публікував нічого.

⁵ Аристотель і Платон – найвідоміші давньогрецькі філософи (IV ст. до н.е.).

би святий Тома чи ще якийсь отець Церкви;⁶ та як же то хитро і зручно робиться: на одній сторінці малюються любовні пригоди якогось розпусника, а на другій наводиться християнська проповідь, що її любо-мило читати або й слухати. Всього цього бракує моїй книзі: немає в ній ані затекстових цитаток, ані прикінцевих нотаток. Я навіть не знаю, яких авторів я в своїй повісті наслідую, то й не можу приточити їх імен в особному альфаветному списку, як то роблять інші, наводячи їх усіх од Аристотеля до Юлія Цезаря і включаючи сюди навіть Зоїла та Зевксіда, хоч той був злоріка, а сей маляр, та й годі.⁷ Не буде в моїй книзі і вступних сонетів, принаймні таких, що складали дуки, маркізи, графи, єпископи, родовиті дами чи славетні поети. Правда, якби я попросив кількох моїх знайомих ремесників, вони могли б постачити мені досить стихотворів, і то не гірших за тих, що в нашій Гишпанії найбільшою тішається славою. Кінець кінцем, приятелю і пане мій любий, – провадив я далі, – ось як я вирішив сю справу: нехай преславний Дон Кіхот спочиває з миром у своїх ламанчських архівах, поки небо не пошле нам людини, що могла б його обмислити всім тим, чого йому бракує, бо я неспроможен тому зарадити по малоздатності своїй і малоосвіченості; до того ж я зроду вдався собі ледачим, то й лінки мені вишукувати авторів, які можуть те сказати, що і я без них знаю. Ото ж і є причина того фрасунку і клопоту, в яких застав мене вашець – причина, як бачите, цілком поважна.

Вислухавши таку річ, приятель мій ляснув себе по лобі, гучно зареготався і промовив:

– На Бога, пане брате! Аж нині зрозумів я одну свою стару-престару помилку... Відколи я знайомий із вами, я все мав вас за чоловіка розумного і у всіх своїх учинках розважного. А тепер я бачу, що вам до того розуму та розважності – як землі до неба. Де то видано, щоб такі дрібниці, такі марниці та могли заклопотати такий, як у вас, дозрілий ум, що йому й більші труднощі за іграшку поконати й подолати? Повірте, не ваша нездатність тому причиною, а лінивство надмірне та оспалість думки. Хочете пересвідчитись у правдивості моїх слів, то слухайте сюди: усі ті ваші труднощі я розмаю, як оком змигнути, миттю зараджу всім нестачам, що, як ви кажете, бентежать вас і знесмілюють до оголошення друком історії вашого преславного Дон Кіхота, світила і зеркала всього мандрованого рицарства.

– Скажіть же мені, – обізвався я, почувши такії речі, – яким чином ви гадаєте заповнити порожняву, що мене лякає, і внести ясність у хаос моєї розгубленості?

– А ось яким, – одвітував він. – Перше, на чому ви спіткнулися, – це брак для початку книги сонетів, епіграм та похвальних віршів, писаних, як заведено, персонами значними й титулованими. Але ж ви можете ті вірші самі любесенько написати, а потім їх кому завгодно приписати: хоч попу Івану Індійському, а хоч самому цісареві трапезонтському,⁸ бо то, славлять, були знакомиті піїти, а якби й ні, то не біда. Як знайдеться, бува, який книгогриз чи бакалавр, що підкусить вас іспотайна та буркне комусь, що неправда ваша, на те не зважайте: хоч і завдадуть вам брехню, та руки, що те написала, все одно не втнуть. А щодо тих цитат на берегах, щодо словечок і сентенцій різних авторів, що ними треба вашу повість засмачити, то досить буде із пам'яті пригадати який-небудь латинський вислів або такий узяти, що напихваті лежить. Пишучи, приміром, про волю і рабство, тут же вверніть:

Non bene pro toto libertas venditur auro.⁹

⁶ «Отцями Церкви» в широкому розумінні називали видатних церковних діячів I–VIII ст.; Тома Аквінський (1225–1274) – один з найшанованіших теологів і святих католицької церкви.

⁷ За давньогрецьким філософом Зоїлом (IV – III ст. до н. е.) закріпилася репутація прискіпливого й злого критика; Зевксід – давньогрецький художник IV–V ст. до н. е.

⁸ Іван Індійський – легендарний правитель християнського царства, розміщуваного європейцями на Сході – чи то в Середній Азії, чи в Ефіопії, чи в Індії та Китаї. Трапезонт чи Трапезунд (сучасна назва Трабзон) – місто на узбережжі Чорного моря. Трапезундська імперія – невелика грецька держава (1204–1461), останній уламок Візантії.

⁹ Волі не слід продавати за все золото світу (лат.).

і зразу ж приписочку збоку – Горацій чи ще там хто. Говорячи про всевладдя смерті, не забудьте приточити:

Palida pors aequo pulsat pede pauperum tabernas,
Regumque turres.¹⁰

Як заведете річ про дружбу, про любов до ворогів своїх, що заповідав нам Господь, то сягніть до Святого Письма і зачитуйте недорогим коштом самого Спасителя: Ego autem dico vobis: diligite inimicos vestros.¹¹ Чи про лихі помисли згадаєте – і тут вам Євангелія у пригоді стане: De corde exeunt cogitationes malae.¹² Чи про несталих друзів – позичте Катонowego двовірша:¹³

Donec eris felix, multos numerabis amicos,
Tempora si fuerint nubila, solus eris.¹⁴

Отакою та подібною латинщиною ви залучите собі слави щонайменше граматика,¹⁵ а в наші часи це вже неабияка честь і користь. А щодо приміток у кінці книги, се так само робиться дуже просто. Якщо в вашій повісті фігурує якийсь велетень, назовіть його Голіафом – хоч воно й дешевенько ніби, дак зате вже готова широкомовна примітка: «Голіаф альбо Голіят¹⁶ – одноборець філістийський, котрого пастух Давид убив каменем із пращі в Терebinтовій долині, як про те повідається в Книзі Царів, глава отака й така. Далі, якщо хочете виставити себе за вченого гуманіста й космографа, згадайте в вашій історії ніби ненароком річку Тахо, – буде вам іще одна знаменита примітка: «Ріка Тахо,¹⁷ названа так по імені одного гишпанського короля, бере свій початок у такому й такому місці і вливається в Море-Окіян,¹⁸ обполоскавши мури славетного міста Лісабони; гадають, що вона має в собі золотодайний пісок» і все таке. Як заведеться мова про розбійників, нате вам історію Кака¹⁹ – я можу її з голови проказати; як про жінок легких звичаїв – тут вам стане у пригоді єпископ Мондоньєдський²⁰ з усіма своїми Ламіями, Лаїдами та Флорами; приміточки будуть вельми автори-

¹⁰ Смерть бліда і в злидарські халупи, і в царські палати стукає рівно (лат.). (Горацій, кн. I, ода 4.) *Горацій* (65 р. до н. е. – 8) – один з найбільших римських поетів і найшанованіших теоретиків літератури. Обидва наведені далі рядки дійсно Горацієві.

¹¹ Я ж вам глаголю: любіть ворогів ваших (лат.). (*Євангелія від Матвія, розділ V, в. 44.*)

¹² З серця беруться ледачі думки (лат.). (Те саме, розд. XV, в. 19.)

¹³ Наведений двовірш зі збірки «Трістії» Овідія (43 р. до н. е. – 17), одного з найбільших римських поетів. Помилка припущена Сервантесом зумисно. Двовірші Катона (III чи початок IV ст.) – широко відома за тих часів збірка повчальних латинських віршів-висловів, яка приписується Діонісію Катону.

¹⁴ Поки щасливо живеш, численних матимеш друзів. Прийде година лиха – зразу лишишся один. (Цей латинський двовірш належить не Катонові, а Овідію – збірка «Жалі», книга перша, елегія VI).

¹⁵ *Граматика* – вчені-філологи, які досліджували й коментували тексти, писані грецькою й латиною (вивченню текстів сучасних авторів тогочасна наука загалом багато уваги не приділяла).

¹⁶ ...*Голіаф альбо Голіят*... – одноборець філістийський, котрого пастух Давид убив каменем із пращі в Терebinтовій долині, як про те повідається в Книзі Царів... – Йдеться про описану в Старому Завіті битву; *Голіаф* – велетень філістимлянин (філістимляне – давній народ, який заселяв приморську частину Ізраїлю); *Давид* – майбутній цар Іудеї та Ізраїлю.

¹⁷ *Тахо* – найбільша річка на Піренейському півострові, протікає й територією Ла-Манчі.

¹⁸ *Море-Окіян* – Атлантичний океан.

¹⁹ У давньогрецькій міфології пастух-велетень Как хитромудро вкрав у Геракла волів, заганняючи їх до печери задом наперед, та Геракл почув їх ревіння й на смерть покарав крадія.

²⁰ *Єпископ Мондоньєдський* – іспанський письменник Антоніо де Гевара (1480? – 1554?), наведені імена взяті з його «Інтимних записок».

тетні. Як про безсердечниць – нате вам Овідієву Медею,²¹ як про чаклунок та чарівниць – маєте Гомерову Каліпсо і Вергілієву Цірцею.²² Як про завзятих войовників – Юлій Цезар у своїх «Записках» подасть вам до послуг себе самого, а Плутарх наставить вас цілу тисячу Олександрів.²³ Як поведете річ про любов, то, розуміючи таку-сяку дрібочку по-тосканськи, вдайтеся до Леона Юдея²⁴ – він вам того добра повну мірку з наспою уділить. А не хочете чужинами блудити, то маєте вдома власного Фонсеку з його «Любов'ю до Бога»²⁵ – там і на вас, і на всякого мудреця тієї справи стане. Одно слово, вам досить буде назвати ті ймення і згадати ті твори, що я отес казав, а цитатки та нотатки на мене полишіть: от їй же богу, що я всі береги ними засію, ще й у кінці книги приписок аркушів на чотири пушу. А тепер іще про списки авторів, що, кажете, в усіх книгах є, тільки в вашій немає. Сьому лихові дуже легко зарадити: знайдіть лишень книгу, що наводить їх усіх од А до Я, та й перенесіть тую абетку цілком до своєї. Хоч і вийде, може, та омана наяв (бо навряд чи ви чим-небудь од тих авторів покористаетесь), то нічого: знайдуться, безперечно, і такі невігласи, які повірять, що ви й справді визискали всі ті джерела для вашої простої та безхитрої повісті. Як-не-як, той довжелезний список хоч на те згодиться, аби книзі вашій нараз поваги додати. Та чи й стане хтось там перевіряти, чи ви користались із них, чи ні, – воно ж нікому і не потрібне. Ще й надто: якщо я не помиляюсь, ця книга може любісінько обійтися без того, чого їй, на вашу думку, бракує, бо вона сама є суцільним запереченням рицарських романів, що про них і Аристотель ніколи не згадував, і святий Василій нічого не казав, і Цицерон ніякого уявлення не мав. Такі небилиці не потребують ані достотності правди, ані астрологічних обсервацій: байдуже їм і до геометричних вимірів, і до штуки диспутування, що її вчить риторика; не йдеться тут і про те, щоб казань комусь казати, людське з божественним мішаючи, – така-бо мішанина жодному розуму християнському не пристала. Тут головне – наслідування самої речі: що краще ви її вдасте, то досконаліший буде ваш твір. А що єдина мета вашого писання – підірвати вагу і вплив, що мають іще рицарські книги серед вищого суспільства і поспільства, то негоже вам жебрати у філософів сентенцій, у Біблії порад, у поетів вигадок, у риторів орацій, у святих чудес; дбайте радше про те, щоб слова у вас були промовисті, пристойні і к строці поставлені, а речення й періоди – повнозвучні й доладні, щоб думки ваші проступали в них якомога ясніше й зрозуміліше, не заплутуючись і не затемнюючись. Подбайте також і про те, щоб, читаючи вашу повість, сумний засміявся, веселий ще дужче розвеселився, простак не нудився, освічений подивлявся її вигадливість, статечний не огудив її, знавець не міг не похвалити. Коротше кажучи, на те тільки бийте, щоб дотла зруйнувати баламутну

²¹ У давньогрецькій міфології *Медея* – колхідська царівна, яка допомогла Язону заволодіти золотим руном й, тікаючи з ним до Греції, вбила власного брата; коли Язон її зрадив, убила його наречену й двох своїх синів від нього. Також вона порадила дочкам царя Пелія, які забажали омолодити батька, розрубати його на куски й зварити в казані, відомі й інші жорстокості чаклунки. Про них ідеться в сьомій книзі «Метаморфоз» Овідія.

²² У Гомеровій «Одіссей» закохана в героя німфа *Каліпсо* тримала його на своєму острові, обіцяючи безсмертя. *Цірцея* (Кірка, Кіркея) – у давньогрецькій міфології чаклунка з острову Ея, яка закохалась в Одиссея й утримувала рік на своєму острові, а його супутників обернула на свиней; про це розповідається в Гомеровій «Одіссей». У Вергілія ж, на якого посилається Сервантесів радник, це чаклування лише згадується у восьмій еклозі «Буколиків» («Кірка чаклунством в свиней замінила Уліссових друзів...»). Кілька згадок про Цірцею (Кірку) містить й «Енеїда» Вергілія, зокрема про те, як Цірцея (Кіркея) привела звичайну кобилу до вогнених коней свого батька Сонця (в результаті чого, як відомо з міфу, виникла порода коней, у яких з ніздрів вилітало полум'я).

²³ Римський політичний діяч і полководець Гай Юлій Цезар, який 58–50 рр. до н. е. був намісником римської провінції Галлія (Галлією до XVII ст. включно називали землі, які входять до складу сучасних Франції, Люксембургу, Бельгії, Нідерландів і Швейцарії), у своїх «Записках про галльську війну» відтворює події часів намісництва, але про себе пише в третій особі. Плутарх (46 – 120 чи 125) – давньогрецький історіограф, автор знаменитих «Порівняльних життєписів», вважається творцем жанру біографії.

²⁴ *Леон Юдей* – Абрабанель Іегуда (1470? – 1521?) – іспано-єврейський релігійний письменник, його трактат «Бесіди про кохання» написаний італійською.

²⁵ *Фонсека* – Крістобаль де Фонсека (1550? – 1621) – чернець августинського ордену, автор двотомної праці теологічного характеру «Трактат про любов до Бога».

споруду рицарських романів: хоч багато хто їх і тепер уже цурається, та все більше таких, що їх славлять і хвалять. Як вам той намір удасться, то вже немала буде річ.

У глибокім мовчанню слухав я слів мого приятеля, і так вони мені в тямки далися, що я без жодної супереки визнав їх за слухні і саме з них вирішив укласти отсю передмову – тепер ти сам, ласкавий мій читальнику, можеш судити, який він у мене розумний, і як мені пощастило в хвилину скрути на доброго дорадця, що завдяки йому ти маєш тепер собі на втіху правдиву й безокрасну повість про славетного Дон Кіхота з Ламанчі, котрий серед усіх мешканців Монтельського повіту тішився славою найцотливішого закоханця і найзавзятішого рицаря, яких уже віддавна не бачено в тих околицях. Даючи тобі спізнати такого шляхетного й гідного рицаря, не хочу я прибільшувати своїх заслуг, сподіваюсь натомість на твою вдячність за те, що познайомлю тебе з його знакомитим зброєносцем Санчом Пансою, бо в ньому, здається мені, я згромадив до купи всі чесноти, що оздоблюють джуру,²⁶ тоді як у тих пустодзвонних рицарських романах вони трапляються лиш поодинці.

По сій же мові будьмо з Божої ласки здорові. Vale.²⁷

На книгу про Дон Кіхота з Ламанчі

Урганда баламутка²⁸

Якщо ти потрапиш, кни- (го),
До розумного у ру (ки),
Вже тобі не скаже ду- (рень),
Що говориш ти дурни- (ці).
А якщо тебе на ли- (хо)
Візьме який-небудь йо- (лоп),
То почуєш ти від ньо- (го)
Різні несусвітні ре- (чі),
Хоч йому завжди здає- (ться),
Що у нього теж є ро- (зум).

Як показує нам до- (свід),
Хто під добрим деревом ста- (не),
Добра тінь того вкрива- (є);
Ми ж у Бехарі знахо- (дим)
Древо царственого ро- (ду);
Принців родить теє дре- (во),
І процвів між ними ге- (рцог),
Новий Олександр Вели- (кий);
Станьмо в тінь його: сміли- (вим)
Доля, певно, усміхне- (ться).

²⁶ Джура – зброєносець.

²⁷ Прощай, будь здоров (лат.).

²⁸ Урганда – чарівниця з роману «Амадіс Гальський», яка захищає головного героя; за те, що часто змінювала вигляд, прозвана баламуткою.

Ти повідаєш приго- (ди)
Дворянина із Лама- (нчі),
Що, романів начита- (вшись),
Загубив свій добрий ро- (зум).
Дами, рицарі, двобо- (ї)
Полонили його се- (рце);
Закохався він шале- (но),
Мов Роланд Несамови- (тий),
І відважно, мужньо би- (вся)
За прекрасну Дульсіне- (ю).
Ієрогліфів примхли- (вих)
Не друкуй занадто гу- (сто):
Хто кохається в фігу- (рах),
Марно тратить той чорни- (ло).
А як просто річ вести- (меш),
Не візьме ніхто на глу- (зи):
«Бач, знайшовсь Альвар де Лу (на),
Ганнібал лукаво- (вний),
Чи Франціск, що у поло- (ні)²⁹
Нарікає на форту- (ну)!»

А як небо не суди- (ло),
Щоб була ти хитрому- (дра),
Як Латино, вчений му- (рин),³⁰
Не вдавайся до лати- (ни),
Не наводь цитат анти- (чних)
І не дуже філосо- (фствуй),
Бо побачиш – скривить ро- (та)
Той, хто діло розбира- (є),
І тобі на вухо ска- (же):
«Що ти голову моро- (чиш)?»

Не залазь у душу лю- (дям)
І не дмухай їм у ка- (шу),
Не втручайся в чужі спра- (ви),
Бо цього ніхто не лю- (бить);
Як із інших ти кепку- (єш),
То дістанеш сам по ша- (пці);
Ні, вже краще добру сла- (ву)
Просто й чесно зароби- (ти),
Хто ж пускає в друк дурни- (ці),
Той довіку подать пла- (тить).

²⁹ Альваро де Луна (1388 чи 1390–1453) – фактичний правитель при Хуані II, королі Кастилії й Леона, але на вимогу дружини короля Ізабелі Португальської був позбавлений волі, а потім страчений. Ганнібал (247–183 рр. до н.е.) – видатний карфагенський полководець, який здобув багато перемог, але був змушений покінчити з життям, випивши отруту з перся, який завжди носив із собою. Французький король Франціск I у битві при Павії (1525) під час італійських воєн (1494–1559) потрапив у полон до іспанців, де провів рік, і був змушений відмовитись від завоювань в Італії.

³⁰ Мурин (негр) Хуан Латино, вихований в домі іспанського гранда, отримав кафедру граматики в Гранадському університеті.

Треба бути ідіо- (том),
Щоб сусіді вікна би- (ти),
Коли сам живеш в буди- (нку)
Під покрівлею скляно- (ю).
Як розумний пише тво- (ри), —
Все обдумає, обми- (слить),
Щоб ніде з шляху не схи- (бить);
Хто ж папір даремно тра- (тить)
На розвагу кухова- (ркам),
Пре у книгу пісне й ки- (сле).

Амадіс Гальський³¹

Дон Кіхотіві з Ламанчі

Сонет

О ти, чиї пригоди невеселі
Нагадують мою біду немало,
Коли ридав з одчаю я бувало,
Страждаючи один на Бідній Скелі;³²

Ти, що гасив жагу в гіркім джерелі,
Кого розпука слізьми напувала,
Кого земля з землі ж і годувала,
Не з мідної чи срібної тарелі, —

Будь певен в тому, що на віки вічні,
Допоки в небі у красі величній
Погонить коні Феб золотокудрий,³³

Твій подвиг буде в людях найславніший,
Твій рідний край між інших найсильніший,

³¹ *Амадіс Гальський* – ідеальний рицар, головний герой одного з найпопулярніших і кращих рицарських романів «золотого віку». Цей роман, ймовірно, був створений у XIV ст. невідомим автором, знаменитим став завдяки обробці його перших трьох книг Гарсія Родрігесом де Монтальво (бл. 1450–1504) й доданої ним оригінальної четвертої, вперше виданий з назвою «Доброчесний рицар Амадіс Гальський» приблизно 1495 р. Мав величезний успіх на європейському рівні, і Монтальво додав п'яту книгу про Еспладіана, сина Амадіса Гальського (див. прим. до розд. VI). Згодом роман був продовжений іншими письменниками.

³² Амадіс Гальський сховався від світу на острові Бідна Скеля, «проводячи свої дні в сльозах і постійних душевних муках» після того, як Оріана несправедливо приревнувала його до Бріолани, якій він допоміг повернути острів. Дон Кіхот намагається копіювати безумства, викликані любовною тугою свого улюбленого героя в розділах XXV і XXVI першої частини роману.

³³ Сонце (Феб – один з епітетів Аполлона як божества світила).

А твій творець – над всіх у світі мудрий!

Дон Бельяніс Грецький³⁴

Дон Кіхотові з Ламанчі

Сонет

Я бив, рубав, крушив, віщав і діяв,
І подвиги звершив я незрівнянні;
Відважний і палкий на полі брані,
Сто кривд я відомстив, сто сот розвіяв.

Зажив я слави, про яку я мріяв,
І віддано служив своїй коханій;
Пігмей мені ввижався в великані,
І завжди честь у битвах я лелівав.

Над долею я знав могутні чари,
Хапав за чуба випадки ледачі,
Тьму перешкод зумів перебороти.

Та хоч піднеслись високо над хмари
Оті мої прославлені удачі, —
Тобі я заздрю, славний Дон Кіхоте!

Сеньйора Оріана³⁵

Дульсінеї Тобоській

Сонет

Хотіла б я, прекрасна Дульсінеє,

³⁴ Дон Бельяніс Грецький – герой лицарського роману у 4-х частинах «Історія великодушного, відважного й непереможного кавальєро дона Бельяніса Грецького» Херонімо Фернандеса (1545–1547), однієї з найулюбленіших книг Дон Кіхота. Сервантес підсміювався над незліченними травмами її героя: так, у розділі I він пише: «...як Дон Бельяніс міг завдавати й сам діставати таку силу ран – хоч би які знаючі лікарі їх гоїли, все обличчя його і все тіло мало бути покарбоване близнами та шрамами».

³⁵ Сеньйора Оріана – донька короля Великої Британії Лісуарте, якій служить і з якою заручений Амадіс Гальський.

Щоб висився в Тобосі замок мій;
Змінявши Лондон на приют сільський,
Спочила б я і тілом і душею.

Якби могла я мрією твоєю
Доповнити веселку власних мрій
І глянути, як рицар вірний твій
Летить у бій, подібний до Арея!³⁶

Якби я цноту вберегти могла
Від Амадіса, як уберегла
Ти від свого гідальга Дон Кіхота!

Всі заздрили б незаздрісній мені,
А я жила б щасливо день при дні,
Не відаючи, що таке гризота.

Гандалін, джура Амадіса Гальського,

Санчу Пансі, Джурі Дон Кіхота

Сонет

Чолом тобі, прославлений герою!
З тобою доля повелась ласкаво:
Ти джурую служив і діяв браво,
Не втративши, проте, свого спокою.

Лишивши серп, носив ти пану зброю
І правду мовив щиро, нелукаво;
Урозумлять ти маєш повне право
Шаленців, що змагаються з судьбою.

Хороший, Санчо, твій осел сумирний;
Сакви твої, потрібні при обіді,
Усім являють розум твій статечний.

Хвала ж тобі, о зброєносцю вірний!
Недарма, ні, гишпанський наш Овідій
Підніс тобі цибульки, яко гречний.

³⁶ *Арей (Арес)* – у давньогрецькій міфології бог війни, він же Марс у римській.

Плутько, веселий поет,

Санчу Пансі й Росинанту

Санчу Пансі

Я – пузатий Санчо Па- (нса),
Зброєносець Дон Кіхо- (та);
Щоб пожить собі в охо- (ту),
Я подався в мандри з па- (ном).
Вмію п'ятами кива- (ти)
Від усякої хале- (пи),
Як мовчазний Вільядьє- (г),
Всім відомий з «Селесті- (ни)»;³⁷
Пречудова тая кни- (га),
Тільки надто вже відве- (рта).

Росинанту

Я, що звуся Росина- (нтом),
Правнук вірного Баб'є- (ки),
А що зроду був худе- (нький),
Дон Кіхотові прида- (вся).
Хоч обидва ми коща- (ві),
Я, як треба, бігать мо- (жу),
За вівсом хоч би й гало- (пом).
Я меткий, мов Ласарі- (льйо),³⁸
Що вино в сліпого ви- (крав),
Підманивши на соло- (му).

³⁷ *Селестіна* – хитромудра героїня однойменного надзвичайно популярного в XVI – XVII ст. іспанського роману-драми, написаного, вірогідно, Ф. Де Рохасом у 1492–1497 рр.; цей твір вважається попередником пікарески (крутійського роману).

³⁸ *Ласарільйо* – герой роману «Життя Ласарільйо з Тормеса, його пригоди й знегоди» (1554) невідомого автора, який вважається першою пікарескою (крутійським романом). Ці твори були написані у формі мемуарів пікаро (крутія, пройди), як правило, вихідця із соціальних низів, який відтворює епізоди свого життєвого шляху, на якому успіхи змінювалися невдачами; соціальні й моральні норми його не обходять, на меті він має суто егоїстичні й матеріальні інтереси. Крутійський роман з Іспанії поширився Європою й, дещо трансформуючись, зберігав свою популярність протягом XVII та XVIII століть.

Несамовитий Роланд³⁹

Дон Кіхотів з Ламанчі

Сонет

Великий ти, хоча й не володар,
Із перів пер, вояк над вояками,
Звитяжець, не звитяжений віками, —
Страшний усім могутній твій удар.

Я знавіснів од Анжеліки⁴⁰ чар
І у світи подався із нестями;
Блукаючи за дальніми морями,
Приносив жертви славі на олтар.

Тобі не рівен я, безсмертя лавра
Лиш Дон Кіхоту присудили люди,
Хоч ми обидва в шалі запальні.

Мені ж ти рівен, бо і скіфа, й мавра
Зумів скорить, і ми відомі всюди
Коханням нещасливим нарівні.

Рицар Феба⁴¹

Дон Кіхотів з Ламанчі

Сонет

³⁹ Роланд Несамовитий – герой поеми італійського ренесансного поета Лодовіко Аріосто (1474–1533) «Несамовитий Роланд» (1505–1532). Побудована на матеріалі каролінгського епічного циклу (про Карла Великого, короля франків і його рицарів) й куртуазних романів артурівського циклу (про короля Артура і рицарів Круглого столу). Написана як продовження поеми Маттео Боярдо «Закоханий Роланд», але є цілком самостійним твором. Три головні сюжетні лінії поеми: боротьба з маврами, кохання й несамовитість Роланда та любовна історія мавританського рицаря Руджера й християнської велетки Брадаманти. На цей твір і на «Амадіса Гальського» в романі Сервантеса чи не найбільше посилянь.

⁴⁰ Анжеліка – кохана Роланда, головного героя поеми Аріосто «Несамовитий Роланд».

⁴¹ Рицар Феба – герой іспанського рицарського роману Естебана Корбери «Приклад і продовження великих звершень, де наводяться безсмертні діяння Рицаря Феба Троянського і його брата Дона Іспаліана Венганського, синів великого імператора Флорібасіо» (1576).

Рівнятися мені із вами годі,
Гишпанський Фебе, пане іменитий,
Хоч був мій меч у світі знаменитий,
Блищав колись на заході й на сході.

Не рад я був найвищій нагороді,
Я знехтував корону й самоцвіти,
Лиш Кларідьяні⁴² прагнучи служити,
Що сяяла мені в божистій вроді.

Кохав її, бо сила чар жила в ній;
Коли ж, було, я розлучався з нею,
Боялася мене вся піднебесна.

А ви, Кіхоте, рицарю преславний,
Безсмертні стали через Дульсінею,
А через вас вона – вродлива й чесна.

Солісдан⁴³

Дон Кіхотіві з Ламанчі

Сонет

Всі знають, Дон Кіхоте, що дурниці
У голову віддавна вам запали,
Проте не скаже ні один зухвалий,
Щоб ви колись робили вчинки ниці.

Потугою рицарської правиці
Неправду ви не раз в бою долали,
За що вам добре чосу завдавали
Невігласи, ледаща і п'яниці.

Коли ж та Дульсінея-верхоумка,
Уперта в неприступності суворій,
Не зглянеться на ваше люте горе, —

Хай вас утішить у нещасті думка,
Що Санчо Панса – це не той посланець,

⁴² *Кларідьяна* – героїня роману «Рицар Феба».

⁴³ *Солісдан* – іспанські коментатори не ідентифікували це ім'я. Воно може бути вигаданим, перекрученим, чийось псевдонімом чи анаграмою, наприклад, Лассіндо, зброносця одного з персонажів «Амадіса Гальського».

Вона – колода, ви їй – не коханець.

Діалог між Баб'єткою⁴⁴ і Росинантом

Сонет

Б. Мій друже Росинанте, чом ти схуд?

Р. Важка робота, а кормів бракує.

Б. Хіба ж тебе хазяїн не годує?

Р. Сам бачиш, як цінує він мій труд.

Б. Не будь ослом, котрий, як прийде скрут,

На свого пана завжди пащекує.

Р. Він сам осел. Чи ба, як каверзує:

Надумав закохатись, шалапут.

Б. А що тобі?

Р. Кохати не до речі.

Б. Та ти філософ!

Р. Певно, з голоднечі.

Б. То пожалійся на слугу.

Р. Ох-ох!

Кому тут, справді, можна пожалітись?

Що пан, те і слуга; як придивитись —

Кобилячі в них голови в обох.

⁴⁴ Баб'єтка (Баб'єска) – легендарний кінь Сіда. *Сід Руї Діас* (1043–1099) – реальна особа, один із провідників Реконкісти – відвоювання іспанських земель у маврів. Герой іспанського епосу, зокрема, найзначнішої його пам'ятки «Пісня про мого Сіда» і романсів.

Розділ I, де оповідається, хто такий був преславний гідальго Дон Кіхот з Ламанчі та як він жив

В однім селі у Ламанчі – а в якому саме, не скажу – жив собі не з-так давно гідальго, з тих, що то мають лише списа на ратищі, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. Душенина на щодень (частіше яловичина, ніж баранина), на вечерю здебільшого салатка м'ясна, суботами «бите-різане» (тобто яєшня з салом), п'ятницями сочевиця, неділями ще якесь голуб'ятко на додачу, – все це поглинало три чверті його прибутків. Решта йшла на камізелю з дорогої сати, оксамитні штани й пантофлі про свято; про будень малась одежа з сукна домашнього роблива – і то незгірша. Була у нього в домі ключниця років за сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, та ще хлопець-челядинець про польову й надвірню роботу – чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому гідальгові до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвисько йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже – аби ми тільки, оповідаючи, од правди ані руш не одбігали.

Так от, щоб ви знали, гідальго той гулящого часу – тобто замалим не цілий рік – водно читав лицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання. І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не один морг орної землі продав, аби книжок лицарських до читання собі накупити: де, було, яку уздрить, так ізразу й тягне додому. Та найбільше, либонь, припали йому ті до смаку, що їх скомпонував славнозвісний Фелісіян де Сільва:⁴⁵ його проза здавалась нашому гідальгові блискучою, його напушисті речення – правдивими перлами, особливо ж освідчення любовні та виклики на герць, де писалось, приміром, таке: «Ваша безпричинна жорстокість причинилась до того, що я став мов причинний і не без причини мушу нарікати на вашу злочинну ліпоту». Або ще: «Високі небеса, що посполу з зірками божественно утверджують вашу божественність, заслужено надають вам заслуг, яких заслуговує ваша небесна душа».

Бідний кавальєро, читаючи такі речі, аж у голову заходив, ночі не спав, щоб тільки додуматися та доглупатися, в чому їх сила, а воно хоч би сам Аристотель із домовини встав, то навряд би чого дорозумівся. Неясно було йому також, як Дон Бельяніс міг завдавати й сам діставати таку силу ран – хоч би які знаючі лікарі їх гоїли, все обличчя його і все тіло мало бути покарбоване близнами та шрамами. Проте він вельми похваляв автора за обіцянку продовжити свою і без того довгу історію; не раз йому й самому набігала думка взятися за перо і написати те заповідане продовження – і він був би його написав, а може, й видав, якби тому не стали на заваді інші, важливіші помисли, що безнастанно тривожили його ум.

Частенько йому траплялось диспутувати з тамтешнім парохом – а був то чоловік учений, укінчений богослов із Сігуенси⁴⁶ – про те, котрий лицар кращий: Пальмерін Англіїський⁴⁷ чи Амадіс Гальський. Проте майстер Ніколас, циркульник у тому ж таки селі, вважав,

⁴⁵ Фелісіян де Сільва (1491–1554) – іспанський письменник, автор продовження «Селестіни» («Друга Селестіна»). Відомий також як автор лицарських романів, у тому числі чотирьох книг про «Амадіса Гальського»: 7-ї («Лісуарте Грецький», 1514), 9-ї (Амадіс Грецький, 1532), 10-ї («Дон Флорізелъ із Нікеї», 1532) і 11-ї («Дон Рогель Грецький», 1535–1551), які більше цікавили героя. Надзвичайно популярний у XVI ст., був згодом призабутий, хоча зараз визнають доволі значний його внесок до іспанської літератури «золотого віку».

⁴⁶ Сігуенс – містечко в провінції Гвадалахара з університетом другорядного значення (себто освіта не найліпша).

⁴⁷ Пальмерін Англіїський – герой роману «Могутній лицар Пальмерін Англіїський» (між 1541 і 1543) португальського

що обом тим воякам далеко до Рицаря Феба; якщо хто може йому дорівняти, то хіба лише Дон Галаор, брат Амадіса Гальського, бо то кругом рицар: не такий манірник і тонкослізка, як брат, а в юнацтві ніколи задніх не пас.

І так наш гідальго у те читання вкинувся, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знов до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох – ізсунувся бідаха з глузду. Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками і всякими такими штуками. Всі ті несосвітенні вигадки так убились йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду. Казав було, що Сід Руй Діас завзятий був рицар, але не вийшов проти рицаря Полум'яного Меча,⁴⁸ бо той одним махом двох страшних і потворних велетнів міг навіпіл розчахнути. Великого стів у нього і Бернардо дель Карпіо, що вбив у Ронсевалі замороженого Роланда робом Геркулеса, котрий задушив у своїх обіймах Антея, сина Землі.⁴⁹ Похваляв наш гідальго і велетня Морганта,⁵⁰ що з усього пихатого й нечемного великанського кодла єдиний був люб'язний і гречний. Та над усіх предкладав він Рінальда Монтальбанського;⁵¹ любо йому було бачити, як той левень, виїхавши зі свого замку, грабував на шляху кого попадає, або, перелинувши через море, викрадав Магометового боввана, що був, як славить історія, геть увесь щирозлотий. А за те, щоб надавати носаків зрадникові Ганелону,⁵² наш кавальєро віддав би радо свою ключницю – та вже й небогу заодно.

Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову дивочна думка, яка жодному шаленцеві доти на ум не спливала: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі на славу, а рідному краєві на користь, статися мандрованим рицарем, блукати світами кінно й оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані рицарі, – тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення своє несмертельною славою. Неборака бачив уже в думці, як за правницю його потужну вінчають його, щонайменше, на трапезонтського цісаря; розкошуючи без міри цими принадними мріями, заходився він мерщій заміри свої до діла доводити.

Поперед усього вичистив прапрадідну зброю, що вже бозна відколи занедбана в кутку валялася і добре іржею та цвілізною взялася. Вичистив, вилагодив, як міг, аж бачить – щерб у ній великий: заборолла бракує, є самий-но шишак. Однак же хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав з картону такий ніби начілок, примостив до шишака – от тобі й шолом зуповний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи кріпкий той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом знівечив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, із якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забезпечити себе перед таким випадком і переробив його, вправивши всередину

письменника Франсіско де Мораеса (1500–1572). Пальмерін Англіїський і його брат Флоріано Пустельник практично списані з Амадіса та його брата Галаора.

⁴⁸ Рицар Полум'яного Меча – одне з імен Амадіса Гальського.

⁴⁹ *Бернардо дель Карпіо* – легендарний герой Реконкісти, символ іспанської гідальгії, втілює ідею жертвності й вірного васального служіння королю, популярний герой іспанського епосу, з якого перейшов до романів. В одному з романів йдеться, як він за допомогою маврів із Сарагоси переміг військо Карла Великого в Ронсевальській ущелині, а «замороженого Роланда», якого залізо не брало, задушив на смерть. Про те, як Геркулес задушив велетня Антея, йдеться у давньогрецькому міфі.

⁵⁰ *Велетень Моргант* – герой поеми італійського поета Луїджі Пульчі «Великий Моргант» (1483), в якій розповідається про пригоди рицаря Орlando (Роланда) та його джури, добродушного велетня Морганта. Поема будується на народних джерелах, фабули яких переповідаються з гумором.

⁵¹ *Рінальд Монтальбанський* – один із дванадцяти перів Франції, герой французького епосу. Його визначальні риси – мужність, якою він не поступається Роланду, душевна стійкість і моральність. У середині XVI ст. були видані три частини іспанського рицарського роману «Рінальд Монтальбанський», згаданий епізод крадіжки мусульманської святині – з нього.

⁵² *Ганелон* – вітчим Роланда, зрада якого призвела до перемоги маврів у Ронсевальській ущелині й загибелі Роланда, якого Ганелон ненавидів.

кілька залізних обручків. Він лишився задоволений тією міцнотою, хоч і не хотів її більше на пробу ставити, і вважав, що має тепер знакомитого шолома.

Тоді огледів свою шкапу і, хоч вона в нього була куксовата й мала більше всякої ганджі, ніж горезвісна гонеллина коняка,⁵³ що, кажуть, *tantum pellis et ossa fuit*,⁵⁴ визнав, що ні Олександрів Буцефал,⁵⁵ ані Сідів Баб'єка його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати – бо де ж видано, щоб кінь такого зацного рицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені? Отож і старався прибрати йому таке ймення, що ясно показувало б, чим був той кінь, поки не служив мандрованому рицареві, і чим тепер став – гадав, бачите, що як у пана стан змінився, то й кінь відповідно мав змінити ім'я на якесь нове, славне та гучне, гідне нового звання і нового покликання його пана. Крутив мізком туди й сюди, перебирав сотні ймень, вигадував і відкладавав, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки – і назвав, нарешті, Росинантом, себто Перешкапою. Се ім'я здалось йому благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим: бувши передніше шкапою, перетворився б то його кінь у найпершого румака на світі.⁵⁶

Назвавши так собі до любові вірного свого коня, став наш гідальго думати-гадати, яке б уже самому собі ймення прибрати, і те думання взяло йому вже не чотири дні, а цілих вісім. Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом;⁵⁷ звідси ж то й висновують автори цієї правдивої історії, що в дійсності його прізвище було Кикоть, а не Віхоть, як твердили деякі інші. Проте, згадавши, що одважний Амадіс не задовольнявся своїм голим іменням, а долучив до нього назву рідного королівства, щоб його прославити, і йменувався Амадісом Гальським, наш завзятий рицар поклав теж додати до свого імені назву отчизни своєї і величатися Дон Кіхотом з Ламанчі: так усякому буде розумно, звідки він родом і ходом, так, гадалося йому, уславить він непомалу свою батьківщину. Підрихтувавши отак зброю, спорудивши як слід шолома, прибравши ймення коневі своєму і, нарешті, собі самому, вважав наш рицар, що тепер лише за одним ділом стало – знайти собі даму до закохання, бо мандрований рицар без любові – то все одно, що дерево без листу й овочу або тіло без душі.

– Коли за гріхи мої, – мовив собі на думці, – або на моє щастя випаде мені спіткатися з якимсь велетнем, що зазвичай трапляється мандрованим рицарям, і я повергну його в двобої, чи розпанахаю навпіл, чи ще яким чином поборю його й поконаю, то хіба не гоже буде мати якусь даму, щоб послати його до неї на поклін? Нехай увійде, впаде навколішки перед любою моєю сеньйорою і скаже смирно та покірно: «Я – велетень Каракульямбро, володар острова Маліндранії, мене перемиг на герці ще не оцінений по заслугі рицар Дон Кіхот з Ламанчі і велів мені стати перед очі вашмості, аби ваша вельможність розпоряджала мною по своїй вольній волі».

О, як же радів наш добрий кавальєро, виголосивши в думці таку орацію, а надто знайшовши, нарешті, ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина з сусіднього села, хороша на вроду, що він у неї був деякий час закоханий, хоч вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то й видалась йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже, і личило принцесі чи якійсь панії високого коліна, він назвав її Дульсінеєю Тобоською (бо родом була з Тобоса). Це ім'я здавалось йому доброзвучним, витворним і значливим, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму.

⁵³ Гонелла, блазень одного з герцогів Феррари XV ст., мав коняку, яка всіх смішила, настільки була худою.

⁵⁴ Була сама шкура та кості (лат.).

⁵⁵ Олександрів Буцефал – улюблений кінь Олександра Македонського.

⁵⁶ Ісп.: Rocinante, де Rocin означає робоча шкапа, ante – до, перед. Тож у цьому імені закладено подвійний зміст: той, що був колись шкапою, або шкапа, яка скакає попереду всіх.

⁵⁷ Скоріш за все, це ім'я пішло від частини рицарської амуніції, яка захищає стегно.

Розділ II, де оповідається про перший виїзд завзятого Дон Кіхота зі своїх володінь

Скоро отак ізлагодився, не хотів наш гідальго марно часу гаяти і здійснення своїх намірів на безрік одкладати, бо від того світові неабияка могла вчинитися шкода; скільки ще в ньому зла треба знищити, скільки беззаконня скасувати, скільки сваволі впинити, скільки помилок виправити, скільки повинностей виконати! Отож, ні слова нікому про задум свій не сказавши, устав він раз якось перед світом (а діло було в місяці липні, як саме гарячі дні стояли) і так, щоб ніхто не бачив, узяв на себе повний обладунок, сів на Росинанта, приладив на голові свого латаного шолома, настромив на руку щит, схопив списа і виїхав задвірками в чисте поле, радий та веселий, що як то щасливо складаються з самого початку його справи. Та ледве опинився в полі, як шибнула йому в голову страшна думка – така страшна, що він ладен був уже й назад повернутися. Пригадав собі, що його ж іще не висвячено на рицаря, тож за рицарськими законами він не має жодного права ставати до бою з будь-яким рицарем; а якби вже й висвячено, то, як рицар-біляк, він може носити лише білу зброю, без девізу на щиті, поки своєю хоробрістю його не заслужить. Ці міркування похитнули були його намір, та шаленство взяло гору над тими сумнівами, і він вирішив, що висвятиться від першого, хто в мандрах йому зустрінеться, бо й інших багато так чинило – це він вичитав у книжках, які довели його до такого стану. Що ж до білої зброї, то він поклав так свої лати на дозвіллі вичистити, щоб вони за самого горностая біліше ясніли. Заспокоївшись, він рушив далі, даючи на волю коневі куди-хоча правити: у тому ж, гадав він, і була вся сила пригодництва.

Іде ото наш новоявлений рицар та й промовляє сам до себе такими словами:

– Немає найменшого сумніву, що в прийдешні часи, коли об'явиться світові правдива історія моїх голосних подвигів, мудрець, котрий їх спише, розпочне оповідь про сю мою першу ранішню виправу саме так: «Заледве рожеволиций Аполлон почав розпускати по широкому й просторому виду земному золотаві звої свого пишного волосся, заледве дрібні різнопері пташки, ніби в арфи дзвонячи, ніжнотонною і медоплинною гармонією привітали рум'яну Аврору, що саме покинула м'яке ложе ревнивого свого мужа і з'явилася смертним очам поміж брам і кружганків ламанчського обрію, як преславний рицар Дон Кіхот з Ламанчі, занехавши розкішні пуховиці, спав на свого знакомитого коня Росинанта і рушив у дорогу вікодавньою і людославною рівниною Монтельською».

Справді, саме цією рівниною він і їхав тепер.

– Блаженний той вік, – провадив він далі, – блаженна доба, коли будуть ознайомані предивні мої діяння, гідні того, аби з бронзи їх вилити, з мармуру витесати, у фарбах удати на вічну згадку! О ти, премудрий чародію, хто б ти не був, – як випаде тобі доля стати літописцем цієї незвичайної історії, милим Богом прошу тебе: не забудь доброго мого Росинанта, вірного товариша в усіх мандрах моїх і пригодах.

А потім промовив – так, ніби й справді був закоханий:

– О принцесо Дульсінес, володарко полоненого мого серця! Великого завдала єси мені жалю, відіславши мене від себе й наказавши строго і гостро являтися перед очима вроди твоєї. Благаю, пані ласкава, не забувай відданого тобі серця, що з любові до тебе несказанної дознає муки!

І далі ще молов багато всяких нісенітниць, подібних до тих, що в романах своїх повичитував, підладжуючись якомога під той самий штиль, та й їхав собі помалу вперед, а сонце тим часом, підбившись височенько, пражило немилосердно – щоб у нашого гідальга лишилася ще який мозок, воно б його до краю розтопило.

Майже цілий той день їхав він гарма-дарма – не траплялось йому по дорозі нічого, вартото згадки, що його аж розпач брав, бо не терпілось йому здибати кого-небудь і спробувати одразу міць своєї правиці. Деякі автори твердять, ніби перша пригода сталась йому на Ляпільському перевалі, інші знов кажуть, ніби то була пригода з вітряками, але я, пильно дослідивши сю справу і розшукавши відповідні записи в Ламанчській хроніці, знаю напевне, що того дня мав він пусту їзду; надвечір і сам він, і кінь його страшенно стомились і охляли з голоду. Розглядаючись на всі боки, чи нема де якого замку або хоч куреня пастушого, де б прихиститися та випочити з труду великого, побачив наш рицар неподалік од шляху корчму, і здалось йому, що то він зірку уздрів, яка приведе його як не в самий рай, то хоч до брами спасіння. Наддавши ходу, добрався він до неї так уже смеркома.

У воротах корчемних стояли, як на те, дві молодички, з тих, що називають мандрьохами – вони справді мандрували до Севільї з погоничами мулів та й завернули оце з ними на ніч до корчми. Нашому шукай-біді здавалося, ніби все, що йому думалось, бачилось чи уявлялось, має неодмінно з тим збігатися, що він у книгах вичитав, тож йому зразу й припарилося, що се не корчма, а пишний замок о чотирьох вежах та шпилях щиросрібних, що коло замку того і міст звідний, і рів кругойдучий є, і все інше, до нього належне. Не доїхавши трохи до корчми (чи то пак до замку), він натягнув коневі поводи й пристав, сподіваючись, що між зубцями муру туж-туж з'явиться якийсь карлик і задме в ріг, ознаймуючи прибуття рицаря. Та карлик чомусь барився, а Росинантові пахло вже стійло; тоді Дон Кіхот під'їхав ближче і, побачивши гулящих молодичок, подумав, що то перед замковою брамою шпаціюють якісь гречні панянки чи пишні дами. Сталося випадком, що саме в ту хвилину свинопас, зганяючи із стерниська черідку свиней (шанувавши слухи ваші, так вони називаються), засурмив у ріжок, бо на той гук вони звикли збігатися; тут уже Дон Кіхотові здалося, що сподіванка його справдилась, що то карлик звістує його приїзд. Без міри врадуваний рицар став наближатися до дам, але ті, побачивши таку потороchu в чудернацькому обладунку, зі щитом і списом, перелякались і кинулись тікати до корчми. Тоді Дон Кіхот, здогадавшись, що то він їх настрахав, підняв картонне забороло і, відслонивши своє худе, запорошене обличчя, обізвався до них чемно й поважно:

– Не тікайте од мене, сеньйори, не бійтесь нічого, бо рицарям того закону, до якого я належу, не честь і не подоба кривдити будь-кого, а найпаче таких достойних дівиць, що і з виду вашого зразу можна пізнати благородство.

Молодички зчудовано придивлялись до його обличчя, прикритого саморобним начілком; як же почули, що він назвав їх дівицями, а воно зовсім із їхнім ремеслом не в'яжеться, то не втримались і почали реготати, аж Дон Кіхотові сердито стало.

– Скромність прикрашує вроду, – зауважив він, – а хто без причини сміється, того називають дурносміхом. Зрештою, я кажу вам так не для того, щоб вас уразити чи подратувати; єдине, чого я прагну, – служити вашим милостям.

Незвична мова нашого рицаря та його незграбна подоба ще більший викликала у молодичок сміх, а його ще дужче від того розбирала досада; не знати, чим би те все скінчилось, якби не надоспів у саму пору корчмар – чоловік із себе повнотелесий і через те, може, на вдачу потульний. Правда, як побачив він те одоробло в перистій збруї, що повід не приходився до списа, а щит до панцера, то й сам мало не засміявся за прикладом своїх нічліжанок; проте риштунок той грізний все ж таки й перелякав його непомалу, і він вирішив прийняти гостя поштиво.

– Пане рицарю, – озвався він до нього, – якщо ваше добродійство хоче в нас підночувати, то вашець знайде тут усе, що треба – от тільки ліжка немає, а то всього повно.

Побачивши Дон Кіхот шанобливість кастеляна,⁵⁸ – він бо мав корчмаря за управителя замку, – відповів:

– А мені, пане кастеляне, і того стане, бо знаєте:

В мене вбори – ясна зброя,
Бій завзятий – то мій спочив...⁵⁹

Корчмар подумав, що гість назвав його кастеляном, щоб натякнути, ніби він «кастилець, на всі руки умілець», – хоч насправді був родом з Андалузії, з Сан-Лукарського узбережжя, і такий злодіяка, що заломив би самого Кака, а шахрай незгірший од якогось Жака. Він одказав рицареві:

– То виходить, ваше добродійство, що
Ваше ложе – твердий камінь,
Вартування – то ваш сон...

Коли так, то сміло можете завернути до нашої хати: таке в нас тут діється, що не то одну ніч, а й цілий рік можна буде очей не стуляти.

Сее сказавши, притримав стремено Дон Кіхотові, і той ізсів із коня – з тяжкою, правда, бідую, бо ж цілісінький день і ріски в роті не мав, та попрохав господаря коня як слід попорати, бо, мовляв, другого такого вівсяника і в світі не знайдеш.

Корчмареві кінь не здався і в половину таким добрим, як хвалився Дон Кіхот, проте він завів його до стайні і зразу повернувся, чи не треба ще чого гостеві. А гість уже помирився з тими жіночками, і вони саме стягали з нього зброю. Нагрудника й нарамника вже й зняли, а от нашийника ніяк не могли одстебнути та того вражого шолома розсупонити, що до нього стьошками зеленими був міцно прикручений. Треба було б ті стьожки розрізати, бо вузлики так позатягалися, що не розплутаєш, але Дон Кіхот не хотів на те жодною мірою пристати: так і просидів цілу ніч у шоломі, наче дивоглядь яка. Тих же двох підтіпанок, що зброю з нього здимали, вважав він за якихось князівен чи володарок того замку і промовляв до них з великою ввічливістю:

– Ще за жодним паладином
Так ті дами не ходили,
Як за славним Дон Кіхотом,
Що з своїх земель приїхав;
Йому служать двірські панни,
А коневі – королівни...

А коня мого, любі мої пані, звати, щоб ви знали, Росинант, а мене самого – Дон Кіхот з Ламанчі; щоправда, не годилося б мені виявляти вам свого ймення доти, доки його не вславлять подвиги, dokonані мною вам на честь і пожиток, та коли вже випала така нагода припасувати до нинішніх обставин стародавній романс про Ланцелота,⁶⁰ мушу я перед вами довчасно назватися. Та недалеко вже та пора, коли вашмості будуть мені наказувати, а я вашмостей буду послухати – тоді міцносила правиця моя дасть ознаку мого прагнення служити вам.

⁵⁸ Кастелян – комендант, управитель замку.

⁵⁹ *В мене вбори – ясна зброя...* – рядки з романсу.

⁶⁰ Ланцелот – один із рицарів Круглого столу при дворі короля Артура.

Молодички, не звиклі до таких пишномовних рацей, слухали його мовчки; спитали тільки, чи не хотів би він чогось попоїсти.

– А зажив би дечого, – одказав Дон Кіхот, – гадаю, що се було б і геть-то до речі.

Діло, як на те, діялося в п'ятницю, і в усій корчмі не знайшлось ніякого їства, опріч риби (та й тієї було обмаль), що в Кастилії називають тріска, в Андалузії дорш, в інших краях кабліон, а в інших знов форелька. Дон Кіхота спитали, чи не спожило б його добродійство форельки, бо іншої риби все одно нема.

– Нехай буде й форелька, – погодився Дон Кіхот, – кілька штук форельок стане за одну форель, а мені байдуже, чи дадуть вісім разів по реалу, чи вісім реалів в одній монеті. А ще, може, та дрібна форелька й смачніша буде за форель – адже телятина делікатніша за воловину, а козенятина за козлину. Та нехай там уже що, тільки мерщій несить, бо як живота не вгонобиш, то ані труду ніякого, ані зброї не підіймеш.

Стола поставили тут же надворі, коло воріт, і господар приніс Дон Кіхотові порцію тріски; риба була зле вимочена і ще гірше зготована, а хліб до неї чорніший і цвіліший за рицареву зброю. Ото була сміхота дивитись, як він вечеряє! На голові йому шолом, забороло підняте, а до рота сам рукою не дістане – мусив хтось інший їжу в рота класти. Одна з тих молодичок служила йому в тій потребі. Ще важче було з питтям, але корчмар прирозумів, як тій біді зарадити: вибрав із тростинки серце, один кінець тої рурочки в рота йому вставив, а в другий вино наливав; рицар же, аби тільки стьожок не розрізати, всі ті недогоди терпливо зносив.

У цей саме час до корчми зайшов холощій кабанці викладати; увійшовши, писнув кілька разів у свою дудочку. Тут же Дон Кіхот остаточно впевнився, що прибув до пишного замку, де його зустрічають з музикою, що тріска – то форель, черствий хліб – пшенишна булка, ті дві блудяжки – двірські дами, а корчмар – кастелян, отже, дарма повзяв він намір у світ рушити, дарма виїхав із своїх володінь. Одне тільки його муляло, що він не дістав досі висвяти на рицаря, то й не має ще повного права шукати якоїсь пригоди, поки його не приймуть до рицарського стану.

Розділ III, де оповідається, яким потішним способом висвятився Дон Кіхот на рицаря

Мучений тією думкою, Дон Кіхот одбув швиденько вечерю свою вбогу корчемну, гукнув господаря, пішов із ним до стайні, а там упав перед ним навколішки і сказав:

– Зацний рицарю, я не встану із місця, поки добродійство ваше не вчинить мені однієї ласки; вчинивши ж її, вашець і себе славою великою окриє, і роду людському непомалу прислужиться.

Побачивши корчмар гостя у стіп своїх і такої речі його почувши, витріщив очі з великого дива і не знав, що почати; він намагався підняти Дон Кіхота, але той аж тоді встав, коли корчмар пообіцяв уволити його волю.

– Меншого я й не сподівався од вашої, мій пане, незрівнянної великодушності, – промовив тоді Дон Кіхот, – бо ласка, о яку вас просив-см і яку ваша гойність прирекла мені зробити, полягає в тому, жеби завтра рано вашець мене на рицаря висвятив. Сю ніч у каплиці замку панського я вартуватиму при зброї, а вранці, кажу, нехай справдиться жадання моє заповідне, аби міг я по велінню обов'язку мого об'їжджати всі чотири сторони світу, шукаючи пригод та допомагаючи всім скривдженим, що належить чинити всякому рицарству, а надто таким як я мандрованим рицарям, схильним до звершення подібних подвигів.

Корчмар був, як ми вже казали, битий жак; він і зразу був подумав, що його гість не сповна розуму, а тепер то й зовсім у тому пересвідчився. Хотівши добре побавитись тої ночі, він надумав потурати всім його примхам, тож і сказав Дон Кіхотові, що схвалює його намір, цілком притаманний і властивий таким знакомитим рицарям, на якого він подобою своєю бадьористою виглядає; що й сам він (корчмар би то) замолоду теж таким хвальним промислом трудився – вівся світами, шукаючи пригод; було його скрізь: і на малазьких жердовичах, і на ріаранських островах, і в севільських бурдеях, і на сеговійському точку, і в валенсійському оливняку, і в гранадських передмур'ях, і на санлукарському узбережжі, і на кордовському жереб'ячому плацу, і по толедських шинках, і по преріжних кутках, де він руками чудеса творив, а ногами тягу давав, де не одну каверзу спроворив, не одну вдовичку збаламутив, не одну дівку справичив, не одного малолітка ошукав і тим дав себе знати всім чисто гишпанським судам та трибуналам, аж поки не осів отут у власному замкові, де й живе своїм та чужим коштом, пригощаючи всіх мандрованих рицарів, незалежно від їх сану і стану, з самої широї любові, що він до них має; вони ж за тую його люб'язність діляться з ним своїм добром. До сього він іще додав, що при замку немає каплиці, де можна було б одбути нічне вартування, бо стару розваляли, а нової ще не поставили; але йому напевно відомо, що в разі потреби вартувати при зброї вільно в будь-якому місці, отже, нехай його гість перебуде сю ніч на замковому дідинці, а вранці, як Бог поможе, відправляться всі приписані церемонії, і він стане справдешнім рицарем, і то таким, що не знайдеш у всьому світі хрещеному.

Потім корчмар спитався в Дон Кіхота, чи має він гроші; той одказав, що не має ні шага, бо ніде в книгах не читав, аби мандровані рицарі носили при собі побрязкачі. На те заперечив корчмар, що він помиляється: хоч у романах про те й не пишеться, бо автори не вважають за конечне згадувати про такі прості й потрібні в дорозі речі, як гроші або чисті сорочки, однак це зовсім не значить, що в рицарів їх не було; навпаки, йому достеменно відомо, що всі мандровані рицарі, про яких понаписувано цілі стоси книг, мали про всяк slučaj добре натоптані гаманці; брали вони з собою і сорочки білі, і слоїки з мастю – рани гоїти: не завше-бо в чистому полі або серед степу десь воюючи і на рани здобуваючись є спромога знайти

собі цілителя, хіба тільки, як накладав хто з чаклуном яким премудрим, що зараз тобі й пришле на хмарі дівчину або там карлика зі склянтяком води цілющою; аби одну краплю ковтнув, усі болячки твої і врази де й дінуться. Та де такої помочі не було, давні рицарі про те дбали, щоб у джур їхніх чи то зброєносців були гроші й інша всяка потріб, як то корпія чи масті лічнічі. А як траплялося, що рицар не мав джури (хоч таке й не часто випадало), то й сам приторочував, бувало, саківки маленькі румакові до крижів, ніби то не знати яка дорога річ. Правда, возитися з саквами не вельми-то мандрованому рицареві пристало, тим і радить він Дон Кіхотові (хоч міг би й наказати, яко хрещеникові своєму прийшлому), хай ніколи більше не рушає в дорогу без грошей та іншої такої потребизни: той припас зовсім несподівано може стати в великій пригоді.

Дон Кіхот пообіцяв так усе достоту вчинити, як радив йому кастелян, а сам заходився лаштуватися до цілонічної варті коло зброї на просторому подвір'ї, що до корчми тієї збоку притикало. Позбирав увесь свій риштунок, склав на жолоб напувальний коло колодязя, сам же, нахопивши на одну руку щита, а в другу списа взявши, почав перед жолобом поважно й ніби спогорда туди-сюди походжати. Як заступив він на варту, то й ніч якраз запала.

Корчмар же тим часом розповів усім, хто в його корчмі був, про божевілля свого нового нічліжника, про теє вартування над зброєю та про обряд висвяти на рицаря, що мав потому відбутися. Всі дуже тим химородам дивували й вийшли, щоб на Дон Кіхота іздалеку поглянути, а він ходив собі велично взад і вперед або спинявся раптом і, спершись на списа, пильно дивився на свій бойовий обладунок. Ніч була вже пізня, але місяць так розсвітився, ніби в сонця все проміння забрав, і всі добре бачили, що витворяв новонасталий рицар.

Одному погоничеві, що в корчмі стояв, прийшла саме охота напоїти своїх мулів, а для цього треба було зняти з жолоба Дон Кіхотову зброю. Як забачив наш рицар того напасника, заволав одразу дужим голосом:

– Хто б ти не був, о зухвалий рицарю, що важишся доторкнутись до зброї найславетнішого з усіх мандрованих рицарів, які будь-коли приперезувались мечем, – подумай, що робиш, не руш її, бо головою за своє зухвальство приплатишся!

Погонич не зважав на тії погрози аніже (а краще б йому було зважити, ніж здоров'ям своїм так необачно важити), схопив зброю за реміняччя і кинув її якомога далі. Як побачив те Дон Кіхот, звів очі до неба, а мислі зніс, видима річ, до володарки своєї Дульсінеї і промовив:

– Дай мені помочі, сеньйоро моя, в цій першій притузі, хай я помщуся за зневагу, вчинену серцю мойму, що голдує тобі по всі віки вічні, не забудь мене ласкою і заслоною своєю в цій першій потребі!

Проказавши таку орацію і ще багато дечого, відкинув геть щита, підняв обіруч списа і так ним у голову погоничеві торохнув, що той зразу як мертвий простягся; іще б один такий удар, то вже ніякий лікар його не одволав би. А Дон Кіхот позбирав зброю свою і знов почав походжати собі любісінько, як і перше. По малій часині встав другий погонич, не знаючи, що сталося з його товаришем (бо той іще лежав та чмелів слухав), і теж хотів своїх в'ючаків напоїти. Підійшов до жолоба і давай зброю скидати, щоб місце звільнити, аж тут Дон Кіхот, не кажучи ні слова й не кличучи більш нікого на поміч, ізнов кинув щита, знов махнув списом і так нахабу по голові лулуснув, що спис хоч і цілий зостався, так у того ж череп не натроє, а, мабуть, начетверо розсівся. На той галас позбігались усі нічліжани корчемні, прибіг і сам господар. Тоді Дон Кіхот, затиснувши однією рукою щита, а другою за меча схопившись, покликнув:

– О царице вроди, сило й потуго мого знеможеного серця! Зверни в цю хвилю очі величі своєї на полоненого тобою рицаря, бо над ним небувала нависла небезпека!

Ці слова такого додали йому духу, що, здавалось, якби на нього вдарили погоничі з усього світу, то й тоді ані на крок не одступив би. Товариші поранених, побачивши їх у такому стані, зачали здалеку кидати на Дон Кіхота каміння, а він затулявся скільки мога

щитом, та од жолоба не одходив, щоб збруї напризволяще не лишати. Корчмар водно гукав на погоничів, щоб дати спокій рицареві: казав же він їм, що то божевільний, хоч і всіх переб'є, то йому за те нічого не буде. А Дон Кіхот не вгавав, все, знай, галасував на погоничів, що вони зрадники й віроломці, а на кастеляна – що він тхір, а не чеснородний кавальєро, коли попускає такі вчинки супроти мандрованого рицаря, показав би він йому на те віроломство – от шкода тільки, що висвяти ще не дістав.

– А вас, голодранці, вас, підлі гультіпаки, – кричав ізнов на погоничів, – я за невіщо маю. Кидайтесь на мене, бийтесь, лайтесь, що хочете робіть! За дурощі ваші й зухвальство піднесу я вам добру повну!

Він виголошував ці похвалки з таким палом і завзяттям, що превеликого завдав напасникам своїм жаху; з того переляку та ще з намови корчмаревої вони перестали кидатись камінням, а він не боронив їм забрати скалічених та й заходився знов справляти варту свою в незворушному супокії.

Гостеві витівки остобісіли корчмареві, і він вирішив покласти їм край – дай, думає, одбуду вже зразу той триклятий обряд, висвячу його на рицаря, поки іншої якоїсь халепи не склалось. Підійшовши до Дон Кіхота, він перепросив його за тих гультаїв, котрі без панового відома так нечемно супроти гостя повелися, за що вже слушної здобулися кари. Потім нагадав йому знов, що при замкові немає каплиці, але для довершення обряду воно не конче й потрібно: для висвяти, згідно з заведеним церемоніалом (це вже він напевне знає), найголовніше – по шії дати та голим мечем по плечах ударити, а се хоч і в чистому полі зробити можна. А вартувати йому годі вже, бо досить було б і двох годин, а він цілих чотири провартував. Дон Кіхот пойняв йому віри і сказав, що на все пристає, аби тільки швидше обряд одбуту, а потім додав, що, діставши висвяту, не зоставить у замку душі живої, якщо на нього хто знов нападе; хіба тільки з поваги до властителя замку тих ошадить, за кого він попросить.

Мудрий по шкоді господар метнувся боржій по книгу, де записував сіно та ячміль, що на мулів видавав, і знов вернув до Дон Кіхота в супроводі тих двох молодичь та хлопчика, який тримав недогарок свічки; велівши нашому гідальгові стати навколішки, захарамаркав щось, мов читав із видаткової книги якусь урочисту молитву, і серед того молитвування вліпив рицареві доброго потилишника, а потім узяв у нього меч і плазом по спині вдарив та все мимрив щось собі під ніс. Сее зробивши, велів одній молодиці приперезати йому меч; вона вчинила те з великою спритністю та делікатністю: хоч і регітно їй було з усієї тої церемонії, та, бачивши допіру подвиги новонареченого рицаря, душила в собі сміх.

– Пошли вам, Боже, щасливого рицарювання і дай вам, Господи, у всякому бою потуги і подуги, – примовляла чемненько, меч йому прив'язуючи.

Дон Кіхот спитав, як її на ім'я, бо він же мусить знати, кому завдячує таку велику ласку і кому має віддати частину слави, що здобуде потужною правицею своєю. Вона відповіла смиренно, що зветься Похожала, а батько в неї – полатайко з Толедо, живе коло яток Санча Б'єнаї, і додала, що куди б не закинула її доля, вона завше буде служити йому і як свого пана шанувати. Тоді Дон Кіхот попрохав її, щоб заради любові до нього вона вчинила одну ласку – звалася відтепер пані Похожальська; молодичка пообіцяла, що так і зробить.

Друга молодичка прип'яла йому остроги, і в нього була з нею майже така сама розмова, як із першою. Він і її спитав, як звати, а вона одказала, що звати її Вітрогонка, а батько в неї – статечний мельник із Антекери. Подякувавши їй і запропонувавши свої послуги, наш рицар попрохав її, щоб віднині називалась пані Вітрогонська.

Відбувши на галай-балай сі нечувані й невидані церемонії, Дон Кіхот аж регнув сісти мерщій на коня і рушити в світ пригод шукати. Не гаючись, окульбачив він Росинанта, скочив на нього, обійняв господаря і красно подякував йому за ласку, наплівши силу-силенну високохмарних слів, що годі й переказати. Корчмар, аби такого гостя швидше здихатися,

відповів йому так само закрутисто, хоча й коротшими словами, і, не спитавши навіть плати за нічлігування, відпустив його з миром.

Розділ IV

Що приключилось нашому рицареві по виїзді з корчми

Саме на світ почало благословлятися, як Дон Кіхот виїхав із корчми вже зуповним рицарем, і такий же був радий, та веселий, та втішний, так у ньому серце грало, що на Росинантові аж попруги тріщали. Та тут спали йому на пам'ять корчмареві поради за припас, що то в дорозі може знадобитися, особливо за гроші та за сорочки, і він вирішив з'їздити по те добро додому та за одним ходом і зброєносія собі поєднати; був там у нього на призначці селянин один, його сусіда, чоловік багатий на діти, а бідний на достаток, та до джурування і геть-то придатний. От і завернув він Росинанта до свого села, а той, ніби почувши вже рідну стайню, так щиро з копита рвонув, що ледве землі торкався.

Проїхав отак трохи, аж чує – з правої руки, з гущавини лісової, щось ніби квилить-проквіляє, тихо так та жалібно. Скоро почув, промовив:

– Хвала небові святому за ласку, що мені так хутко ниспосилає, аби міг я повинність мою рицарську справити і плодів моїх добрих намірів зажити! Не сумнюся, що то стогне якийсь безталанник чи, може, безталанниця, що потребують помочі моєї та опіки.

Смикнув за повіддя та й погнав Росинанта туди, звідки те квиління чулося. Ледве в залісок уїхав, дивиться, аж там до одного дуба кобила прив'язана, а до другого – хлопець років п'ятнадцяти, до пояса заголений. Отож він і стогнав, та й було чого, бо тут же стояв якийсь здоровий дядько й що є сили затинав його батогом, примовляючи за кожним разом:

– А будеш мені дивитися! А будеш мені кричати!

А хлопець лебедів:

– Ой, не буду більше, дядьку, їй же богу святому, не буду, а худібки так уже пильнуватиму, що й на хвилю з ока не спушу!

Побачивши Дон Кіхот, що тут діється, grimнув на дядька грізним голосом:

– Нечемний рицарю, не годиться знущатись отак над безборонним! Сідай на коня, бери свого списа, – а треба сказати, що до того дуба, де стояла кобила на припоні, ратище було прихилене, – я кажу тобі, що так, як ти, чинять лише страхополохи!

Побачивши таку фігуру, всю в зброю закуту, що потрясала списом над самим його обличчям, дядько аж помертвів увесь і одказав лагодком:

– Пане рицарю, хлопець, що я отсе караю, то мій наймит, вівці в мене пасе в цих урочищах, і такий же він, щоб ви знали, негляд: щодня мушу якоїсь ягнички недолічитись. А як почну його за те недбальство чи, може, й шахрайство карати, то він каже, що я скупар і пеню на його волочу, аби заслуженини не платити. Бреше, побий мене Боже, що бреше!

– Як ти смієш, хамлюго, казати при мені, що він бреше! – гукнув Дон Кіхот. – Присягаю на сонце святе, що над нами світить, так і прошю тебе наскрізь оцим-о списом! Заплати йому без жадної відмовки, а ні, то Богом живим божуся, на місці трупом тебе покладу! Зараз же одв'яжи його!

Селянин похнюпився і мовчки одв'язав свого наймита; тоді Дон Кіхот спитався в хлопця, за скільки йому господар завинуватив. Той одказав, що за дев'ять місяців, по сім реалів місячно. Дон Кіхот обрахував, що разом хлопцеві належить шістдесят і три реали, і наказав господареві, щоб він негайно калиткою брязнув, коли йому життя миле. Переляканий дядько вимовлявся, що неспромога його, та він же стільки й не винен, от хоч би й зажитись (а побожитись таки не важився): треба одлічити за три пари черевиків, що хлопцеві справив, та ще реала за те, що двічі кров йому з руки кидав, як був занедужав.

– Може, воно й так, – сказав Дон Кіхот, – а от ти допіру одшмагав його безневинно, то він уже, виходить, сквитував і за обув'я, і за кровопуск. Нехай він подер шкіру на тих черевиках, що ти справив, так ти ж за те на ньому шкіру подер; нехай цирульник кинув йому кров, коли він хворий лежав, так ти ж пустив йому тепер юшку, як він зовсім здоровий був. От воно й виходить, що за се нічого вивертати не треба.

– Так горе ж моє, пане рицарю, що я грошей при собі не маю, – бідкався дядько, – нехай Андрес іде зо мною, і дома я заплачу йому геть-чисто все, до останнього шеляга.

– Щоб я оце та пішов до нього? – закричав хлопець. – Ніколи в світі! Нехай йому абищо! Ні, паночку, ані за які гроші! Як піду, то він же з мене всю шкіру спустить, як із святого Бартоломея!

– Не спустить, – заперечив Дон Кіхот, – раз я йому наказав, то мусить чинити мою волю. Хай тільки заприсягнеться тим рицарським законом, до якого належить, то пушу його з душею і він тобі напевне всю заслуженину заплатить.

– Що-бо ви, пане, говорите! – мовив хлопець. – Господар мій не належить до жодного рицарського закону. Се ж Хуан Лантух, багатій із села Кінтанара.

– То нічого, – сказав Дон Кіхот, – і Лантухи можуть бути рицарями; не родом чоловік славен, а робом.

– Воно-то так, – погодився Андрес, – та яким же робом оце мій господар робить, що кривавицю мою заїдає?

– Та-бо не заїдаю, голубе Андресику, – обізвався дядько, – ходи лишень, будь ласкав, зо мною. Присягаю на всі рицарські закони, які тільки є на світі, що сплачу тобі до останнього реала, з дорогою душею!

– Можна й без дорогої душі, лиши її собі, – сказав Дон Кіхот, – буде з мене, як ти йому виновате оддаси. Тільки гляди мені: як не встоїшся у слові, то клянусь тією самою клятьбою, що вернусь і покараю тебе – хоч би ти і ящіркою звивався, од мене ніде не сховаєшся. Як же хочеш знати, хто се тобі розкажує, щоб тим ревніше розказ той учинити, то знай: я – завзятий Дон Кіхот з Ламанчі, відомститель за всяку кривду і сваволю. А тепер бувай здоров і пам'ятай під загрозою грізної кари, що ти пообіцяв і на чому заприсягнувся.

Сеє сказавши, стиснув Росинанта острогами – і тільки смуга за ним лягла. Селянин провів його очима і, як він уже скрився за деревами, повернувся до наймита свого Андреса і сказав:

– А ходи-но сюди, небоже! Зараз я вчиню волю сього відомстителя і заплачу тобі все, що винен.

– Бігме, – сказав Андрес, – добре, дядьку, зробіте, як учините волю сього зацного рицаря, подовж йому, Боже, віку без ліку, що він такий хоробрий і справедливий. Бо як не заплатите, то побачите, що вернеться і покарає вас, на Рока святого.

– Ти кажеш бігме, і я кажу бігме, – промовив господар. – Та я ж тебе так люблю, що хочу тобі ще більше завинити, щоб потім більше заплатити.

Тут він порвав хлопця за руку і, знову його до дуба прив'язавши, такого дав перегону, що бідаха мало душі не пустився.

– А тепер, – каже, – Андресику мій пишний, клич того відомстителя за всяку кривду, побачимо, як він за сєю відомстить... Та я ще й не знаю, чи се вже твоїй кривді кінець, бо мені кортить таки спустити з тебе всю шкіру, недарма ти того й боявся.

Але, врешті, він одв'язав-таки хлопця і дав йому волю суддю того справедливого шукати, – нехай, мовляв, вертається і виконує заповіданий вирок. Андрес пішов із важким серцем, присягнувшись одшукати завзятого Дон Кіхота з Ламанчі й розповісти йому геть-чисто все; доведеться тоді господарю всемеро заплатити. Тим часом мусив, сердега, сльози ковтати, а господар справляв собі смішки.

Завзятий же гідальго Дон Кіхот, оборонивши в такий спосіб покривдженого, був вельми задоволений, що так славно й щасливо розпочав своє рицарювання. Радий та веселий їхав він до свого села і промовляв півголосом:

– Воістину можеш ти йменуватися найщасливішою з усіх кобіт, живущих на землі, о, над усіма вродницями вроднице, Дульсінеє Тобоська! Доля-бо судила, щоб вірним твоїм слугою і виконавцем усіх твоїх бажаннів і веліннів став такий славний і завзятий рицар, як Дон Кіхот з Ламанчі, що, діставши, як відомо, лише вчора висвяту, сьогодні вже помстився за найстрашнішу кривду і образу, вчинену свавіллям та беззаконням, сьогодні вже вирвав бича з руки немилосердного ворога, що безневинно катував сього ніжнотілого отрока!

Так доїхав до рózстані, де чотири дороги розходились різно, і враз навернулись йому на думку ті перехрестя, де мандровані рицарі приставали й міркували, котрим шляхом далі братися. Тож і собі спинився на якусь хвилю, погадав туди-сюди і, врешті, попустив повіддя Росинантові, здавшись цілком на його волю; кінь же, як перше мав, тою путею рушив, що прямісінько до його стайні провадила. Уїхавши так милі зо дві, побачив Дон Кіхот чималу громаду людей: були то, як згодом з'ясувалося, толедські купці, що правилися до Мурсії, аби там шовку накупити. Їх було шестеро, всі під парасолями, а з ними ще четверо служебників верхами та троє погоничів, що йшли за мулами пішо. Ледве їх угледівши, уявив собі наш гідальго, що се вже йому друга пригода лучається, і, намагаючись у всьому наслідувати вчитані в романах події, вирішив ще одного рицарського подвигу dokonати. Тож осадився міцніше в стременах, наставив списа, щита до грудей притулив та й став серед шляху гордо й пишно, чекаючи, поки ті мандровані рицарі (купці тобто) до нього наблизяться. Як же під'їхали так, що вже було добре видно й чути, Дон Кіхот, дивлячись козирем, гуконув на весь голос:

– Ані кроку далі! Стійте всі, аж поки не визнаєте, що в цілому світі немає красуні над володарку Ламанчі, незрівнянну Дульсінею Тобоську!

Почувши таку річ і побачивши чудернацьку постать речника, купці спинились: і з мови, і з виду дорозумілись вони, що то якийсь божевільний. Та їм кортіло довідатись, чого се він вимагає од них такого визнання. От один купець, чоловік дотепний і гострий на язик, і каже:

– Пане рицарю, ми зовсім не знаємо тієї шановної дами, про яку ви говорите. Покажіть же її нам, і, якщо вона справді така гарна, як ви кажете, то ми без жодного примусу, по вольній волі визнаємо те, чого ви од нас жадаєте.

– Якби я вам її показав, – заперечив Дон Кіхот, – то невеликою було б із вашого боку заслугою засвідчити очевидну істину. Вся сила в тому, щоб ви, не бачивши, повірили, визнали, ствердили і присягли того боронити. Як же сього не вчините, ставайте зо мною до побою, ви, неотеси й пустопляси! Виходьте поодиночі, як велить закон рицарський, або й усі гуртом, як у такої ледачої низоти заведено. Я жду вас і чекаю, свідомий своєї правоти.

– Пане рицарю, – обізветься знов купець, – іменем усіх присутніх тут можновладців благаю ваше добродійство не обтяжувати нашої совісті визнанням таких речей, яких ми ніколи не бачили й не чули і які до того ж могли б образити володарку Алькарії та королеву Естремадури. Як же вашець покаже нам якусь парсуну тієї дами, хоч із пшеничину завбільшки, то там уже, як то кажуть, по ниточці дійдеш до клубочка: нам буде безпека й запорука, а вам заплата і догода. Зрештою, я вважаю, що ми вже й тепер з вами згодні; якби навіть із того портрета ми побачили, що сеньйора ваша на одне око крива, а з другого їй ропа тече, то й тоді, аби вашець догодити, ми ладні визнати за нею будь-які високі прикмети.

– Нічого такого з неї не тече, підла шельмо! – закипівши гнівом, гукнув Дон Кіхот. – Її біле, як лебединий пух, личко точить із себе амбру та мускус, і зовсім вона не крива й не горбата, а струнка, як веретенце в горах Гвадаррами; ви ж заплатите за таке страшне блюзнірство супроти божистої вроди моєї сеньйори!

Сее сказавши, зважив списа і ринувся на розмовника з такою скаженою люттю, що, якби Росинант не спіткнувся ненароком і не впав серед дороги, набіг би необачний купець лиха. А так кінь упав, а вершник далеченько по землі покотився. Силкувався підвестись, та не міг – морочливо було з тим списом, щитом, острогами, шоломом, з усім важеним обладунком. Борсався бідолаха з усіх сил, щоб устати, та все, знай, кричав:

– Не тікайте, нікчемні страхополохи! Стійте, підлі боюни! Не з своєї вини я впав, а через мого коня!

Тут один погонич, не дуже, бачиться, добромисний, почувши, як шпетить їх простягнений долі рицар, не стерпів і надумав замість відповіді полічити йому ребра. Він підбіг до нього, вхопив списа, поламав на цурки й заходився на бідоласі лати латати, аж поки не змолотив його на околот. Хазяї кричали, що годі вже, буде з нього, та хлопець укинувся в пасію і не хотів од жертви своєї одстати, поки вся досада не виллється. Хапаючи один за одним цурупалки од списа, він лупцював ними лежачого так, що од них саме канцур'я лишалось, а той репетував під цією зливою ударів, не стуляв губи і на хвилю, все погрожував небові й землі та кляв душогубів (тепер уже він мав подорожніх за розбійників).

Урешті погонич утомився, і купці рушили далі; вже до самого кінця подорожі їм до розмови не збувало, все про нашого побитого героя говорили. А він, zostавшись на самоті, знов почав силкуватися, чи не встане; та як уже цілий і здоровий не здужав підвестися, то тепер і поготів, коли весь був побитий і потовчений. І все-таки почував себе щасливим: адже це, гадав, звичайна знегода мандрованого рицаря, та й винен був у всьому кінь. Проте встати так і не здолів, бо все тіло йому болем боліло.

Розділ V, де оповідається далі про злигодні нашого рицаря

Бачивши, що й справді ворухнутися не може, надумав удатись він до звиклого способу – пригадати якусь подію, вичитану з романів, і в навісній голові його заманячили постаті Балдуїна, якого поранив і залишив у горах Карло Малий, та маркіза Мантуанського:⁶¹ історія знана дітям, відома юнакам і люба старим людям, що дають їй віру, хоч у ній стільки правди, як у Магометових чудесах. Отож нашому рицареві й здалося, що дуже та пригода до тої подібна, якої він сам оце щойно зазнав; виявляючи ознаки великого жалю, почав він по землі качатися і, ледве голос одводячи, тими словами промовляти, що їх казав нібито поранений Рицар Гаю:

О, прилинь, моя сеньйоро,
Розділи мою печаль!
Чи про неї ти не знаєш,
Чи тобі мене не жаль?⁶²

І так прослєбізував увесь той романс аж до тих рядків, де говорилося:

О, маркізе Мантуанський,
Я твій небіж і васал...

Наче навмисне під ту саме хвилю проїздив тудою селянин один, гідальга нашого односілець та ще й сусіда – мливо до млина одвіз і це вже додому вертався. Як побачив, що на дорозі хтось лежить, то підійшов і спитав, хто він такий і що йому болять, що так жалібно стогне. Дон Кіхотові, ясна річ, уявилося, що то над'їхав його дядько, маркіз Мантуанський, тим замість одповіді виголошував він далі свого романса і все провадив про свою лиху годину та про любові цісарського сина з мачухою, достотно так, як у тому романсі співалося.

Селянин із дива не виходив, тої бридні слухаючи; тоді зняв із нього пошматоване забороло і витер йому з обличчя пилюгу, а витерши, одразу впізнав і сказав:

– Пане Кикоть, – так-бо звали нашого героя, поки не сплив із розуму і не пошився зі статечного гідальга в мандроване рицарство, – хто ж се так вашу милість понівечив?

Та на всі його розпити Дон Кіхот водно торочив свого романса. Тоді добрий той чоловік бережно стягнув із нього нагрудника й нараменника, щоб побачити, чи немає де рани, – аж ні, не було ніде і кров не йшла. Потому підвів його і з тяжкою бідою висадив на свого осла, смирного й рахманного ступака, попідбирав усю справу рицарську, навіть цурпалля од списа, і прив'язав те все до сідла Росинантові, взяв коня за повід, а осла за оброть та й рушив поволеньки до села, міркуючи, проти чого се пан городив таку нісенітницю. Задумався й Дон Кіхот, на ослі сидячи; збитий та знівечений, він ледве тримався в сідлі й з часу до часу зітхав тяженько, що, певно, і в небі чути було. Селянин ізнову мусив спитати, що йому дошкуляє, та Дон Кіхотові, мабуть, сам диявол насував на пам'ять різні байки, що до його стану при-

⁶¹ Посилання на сюжет старовинного романсу про зрадницьку смерть Балдуїна від руки інфанта Карлота (Карла Малого), сина імператора Карла Великого, про звинувачення, яке проти нього висунув маркіз Мантуанський, дядько Балдуїна, й про покарання Карла Малого. У цьому епізоді алюзія на те, як Маркіз Мантуанський знайшов у лісі на смерті пораненого Балдуїна.

⁶² Чотиривірш і далі двовірш зі старовинного романсу (1555).

ходились, і він, забувшия якось про Балдуїна, мав себе вже за мавра Абіндарраеса,⁶³ що його зайняв у полон антекерський кастелян Родріго де Нарваес і привіз, яко бранця, у свої володіння. Коли той чоловік ізнов почав розпитувати, що з ним сталось та що йому болить, рицар відповідав до слова тими фразами, з якими звертався невольник Абенсераг до Родріга де Нарваеса (ту історію він вичитав колись у книзі Хорхе де Монтемайора «Діана»). І так він гладко тулив усе те до себе, що селянин тільки чортихався, його теревені слухаючи. Він догадався вже, що пан збожеволів, і, щоб швидше здихатися того дурного патякання, наліг чимдуж на ноги. Дон Кіхот же сказав наприпослідок:

– Знайте ж, ваша милость, пане Родріго де Нарваес, що прекрасна Харіфа, про яку я щойно говорив вашеці, то і є вродлива Дульсінея Тобоська, що то заради неї я вершив, вершу і вершитиму подвиги, яких іще не бачив, не бачить і зроду не побачить світ.

На те одказав йому селянин:

– Та придивіться ж, пане, до мене, грішного: не єсть я дон Родріго де Нарваес, ані жодний маркіз Мантуанський, тільки ваш сусіда, Педро Алонсо, та й ви, добродію, зовсім не Балдуїн і не Абіндарраес, а шановний гідальго, пан Кикоть.

– Мені видніше, хто я такий, – одрік Дон Кіхот, – а як захочу, то буду не тільки тими, що оце згадував, а й Дванадцятьма Перами Франції та Дев'ятьма Мужами Слави,⁶⁴ бо мої подвиги перевершують усе те, чого вони доказали кожен зосібна і всі гуртом.

Провадячи всякі такі розмови, дочапали вони, зрештою, до села так як о присмерку, та дядько вирішив зождати, поки добре споночіє, щоб ніхто не побачив побитого рицаря верхи на такий непоказній животині. Як надійшла слухна пора, тоді вже в'їхав до села і став перед домом Дон Кіхота, де тим часом панував великий переполох; чути було, як ключниця промовляла гучним голосом до гостей – пароха⁶⁵ й цирульника, що були найбільшими приятелями Дон Кіхота:

– Що ви скажете, добродію Перо П'єрес (так-бо звали священика), яка лиха година могла спіткати мого пана? Ось уже третій день, як його немає, не стало й коня, і щита, і списа, і всієї зброї. Бідна ж моя головонько! Добре знаю – се так само певно, як те, що люди родяться, аби помирати, – начитався він отих проклятух книжок, от вони й засліпили йому розум. Тепер я собі пригадую, що не раз чула, як він, бувало, міркував уголос, що хоче стати мандрованим рицарем і блукатися світами, пригод усяких шукаючи. А бодай би ті книги Сатана й Варава побрали, як мали вони замутити найсвітліший у всій Ламанчі розум!

І небога те саме правила:

– Кажу ж вам, майстре Ніколас, – сокорила вона до цирульника, – що дядько мій, було, два дні й дві ночі поспіль над тими негодницькими романами сидять, а тоді, було, кинуть книжку, схоплять меч та й давай по стінах затинати... А як ухоркаються вже до краю, то, було, кажуть: «Я, – кажуть, – чотирьох велетнів побив, таких, що з башту заввишки». Піт із них цюрком іллється, а вони кажуть, буцім то кров із ран, що вони в бою здобулися. А тоді, було, вип'ють цілий жбан води холодної, очуняють, утихомиряться і то, кажуть, цілющий напій, що приніс їм премудрий Алькир, великий чародій і приятель їхній... Та я й сама винна: якби була вам раніше сказала, що дядько мій отак-о схибнулися, то, може б, воно до того не дійшлося, бо ви попалили б оті їхні єретичні книжки: багато їх є таких, що тільки в огнище вкинути.

⁶³ Мавр Абіндарраес – персонаж оповідання «Історія Абіндарраеса і Харіфи», що увійшло до четвертої частини пасторального роману Хорхе де Монтемайора (1520–1661) «Діана», про який ітиметься у примітках до наступного розділу.

⁶⁴ *Дванадцять Перів Франції* – дванадцять рицарів Карла Великого, серед них Роланд і Рінальд Монтельбанський, яких постійно згадує Дон Кіхот. *Дев'ять Мужів Слави* – дев'ять історичних та легендарних персонажів, які уособлюють рицарський ідеал: три язичники – Гектор, Олександр Македонський та Гай Юлій Цезар, три іудея – Ісус Навин, Давид та Юда Маккавей, три християнина – король Артур, Карл Великий, Готфрід Бульйонський.

⁶⁵ *Парох* – парафіяльний священик, «батюшка».

– Така і моя думка, – озвався парох. – Даю вам слово, що завтра ми влаштуємо над ними автодафе і дотла попалимо, щоб не збивали більше з плигу читальників, щоб не підкушували їх на такі вчинки, яких допустився, мабуть, мій добрий приятель.

Всю тую розмову чули Дон Кіхот і селянин, що збагнув тепер цілком, яка падь на його сусіда пала, і загував зичним голосом:

– Одчиняйте, панове, двері сеньйорові Балдуїну та тяжко пораненому маркізові Мантуанському, а також маврові Абіндарраесу, що його веде в неволю антекерський кастелян, одважний Родріго де Нарваес!

На той галас із дому вибігли всі: скоро парох із цирульником упізнали свого приятеля, а ключниця й небога – пана свого і дядя, кинулись обіймати його, хоч він, знесилений, не міг із осла злізти.

– Стривайте, – казав він їм, – мене тяжко поранено з вини мого коня. Несіть мене до ліжка і покличте, коли можна, ворожку Урганду, щоб доглянула мене й рани мої погоїла.

– Ой лишенько! – сплеснула руками ключниця. – Чуло моє серце, на чому мій пан звихнувся... Злізайте з Богом, добродію, запевняю вас, що і без тої Дурганди вас на ноги поставимо. От до чого довели вашу милість ті розпрокляті лицарські романи, будь вони тричі неладні!

Дон Кіхота вклали в ліжку і стали оглядати, де його поранено, але ран так і не знайшли. Тоді Дон Кіхот сказав їм, що то він потовкся, як грюпнув додолу разом зі своїм Росинантом у бою з десятьма велетнями, такими зухвалими й почварними, яких іще не бачили під зорею й сонцем.

– Еге! – сказав парох. – Уже, значить, і до велетнів ряд дійшов? Скарай мене, Боже, як завтра до вечора не спалю всього того непотребу!

Тут до Дон Кіхота пристали всі з розпитками, та він не одказував нікому, попрохав тільки, щоб дали йому попоїсти й поспати, бо йому тепер того найбільше треба. Так же й зробили, а тоді священник почав випитувати в селянина, де і як він знайшов Дон Кіхота. Як же селянин розповів йому все докладно, не минувши й тих дурниць, що плескав по дорозі наш рицар, то священник остаточно в своєму замірі утвердився. Тож назавтра, прихопивши і приятеля свого, цирульника Ніколаса, знову прийшов до Дон Кіхота.

Розділ VI

Про великий і цікавий огляд, що вчинили парох і цирульник у книгозбірні нашого завзятого гідальга

Дон Кіхот іще спав. Парох попросив у небоги ключа від кімнати, де зберігались оті книжки, до всього лиха призвідниці, і та охоче вволила його волю. Як увійшли вони всі туди (і ключниця з ними), то виявили там сотню з чимось великих, грубелезних томів у гарних палітурах і ще чимало всяких дрібніших книжок; скоро ключниця окинула їх оком, зараз вибігла з бібліотеки, та за хвилику вернулася знов із мисочкою свяченої води та кропилом.

– Прошу вас, – каже, – панотченьку, покропіте з ласки вашої сю кімнату, аби которий із чаклунів, що в тих книжках виводяться, не вчарував нас за те, що ми їх хочемо зі світу згладити.

Посміявшись трохи з простосердої ключниці, священик сказав циркульникові, щоб той подавав йому книги одну по одній, а він дивитиметься, про що вони, бо, може, серед них і такі знайдуться, що не заслуговують на спалення.

– Е, ні, – обізвалася небога, – не ошаджаймо ані жодної, бо всі вони накоїли нам лиха. Краще викиньмо весь той мотлох через вікно, складімо в стос і підпалімо або винесім на подвір'я і там розведемо багаття, щоб дим сюди не йшов.

Те саме казала й ключниця – так уже вони обидві прагнули згуби тих неповинних мучеників, але парох на те не пристав: треба, казав, хоч титули всіх книжок перше переглянути. Майстер Ніколас подав йому насамперед чотири книги «Амадіса Гальського». Парох промовив:

– Се нам ніби призивітка, бо чув я, що ся книга – перший рицарський роман, видрукуваний в Гишпанії, а од нього вже пішли й постали всі інші. Тим-то я вважаю, що ми сього Амадіса, яко єресіарха всієї лиходійної секти, без жодної пільги мусимо до спаління засудити.

– Ні-бо, добродію, – заперечив циркульник, – я чув дещо інше: кажуть, що ся книга краща над усі, що писалися будь-коли в сій царині, тим-то ми повинні помилувати її, яко єдину в своїм роді.

– Правда ваша, – погодився парох, – візьмім се до уваги і даруймо їй тимчасом життя. А що там за книга стоїть поруч?

– То, – оголосив циркульник, – «Подви́ги Еспланда́на», правного сина Амадіса Гальського.⁶⁶

– Є такий закон, – зауважив парох, – що батькові заслуги на сина не переходять. Нате ж вам, господине, одчиніть вікно і викиньте його в двір, нехай положить початок тому стосові, що ми з нього кострище розпалімо.

Ключниця вчинила те з великою уподобою: бравий Еспланда́н полетів у двір і став терпеливо чекати вогненної кари.

– Нуте, що там далі? – спитав парох.

– Далі йде «Амадіс Грецький», – одказав циркульник, – та на цій полиці, здається мені, стоять самі-но Амадісові родичі.

– То нехай же всі летять у двір, – постановив парох. – Щоб укинути в вогонь королеву Пінтікінестру й пастуха Дарінеля з його еклогами та всіма викрутасами й вихилясами, що

⁶⁶ «Подви́ги доб́рочинного рицаря Еспланда́на, сина Амадіса Гальського», уже згадувана п'ята книга рицарського роману Монтальво про Амадіса Гальського, де йдеться про пригоди його первістка.

понариговував його автор, я б і рідного батька заодно спалив, якби він узяв на себе постать мандрованого рицаря.

– І я так гадаю, – сказав цирульник.

– І я, – мовила небога.

– А коли так, – сказала ключниця, – то в двір їх усіх!

Узявши цілу купу книг, вона, щоб не спотикатися дарма по сходах, повикидала їх у вікно.

– А то що за бандура? – спитав парох.

– Це, – сказав цирульник, – «Дон Олівант Лаврський».

– Сю книгу скомпонував автор «Саду квіток розмаїтих»,⁶⁷ – зауважив парох, – і, правду кажучи, я не знаю, котра з тих двох книг більш правдива чи, вірніше, менш брехлива. Одно знаю: книга дурна, аж світиться. У двір її!

– Далі йде «Флорісмарт Гірканський»,⁶⁸ – оповістив цирульник.

– Ага, і пан Флорісмарт є тут? – сказав парох. – Далєбі, і йому не минеться. Хоч уродився він за надзвичайних обставин і мав усякі чудородні пригоди, та написане те все так сухо й лемехувато, що іншої долі й не заслуговує. У двір його, пані господине, та й оце ще візьміть на додачу.

– Оце по-моєму, панотче, – сказала ключниця, з великою втіхою виконуючи той наказ.

– А ось «Рицар Платір»,⁶⁹ – читав далі цирульник.

– Древня книга, нічого сказати, – зауважив парох, – а проте ласки не заслуговує. І її давайте в ту саму купу, чого там!

Так же і зробили. Розгорнули ще одну книгу, що називалася «Рицар Хреста».⁷⁰

– Заради такої святобливої назви можна було б простити авторові його неучтво. Та знов же не дарма кажуть: «За хрестом сам диявол з хвостом». В огонь його.

Цирульник узяв іще одну книгу й сказав:

– А се «Зерцало рицарства».⁷¹

– О, я добре знаю її достойність, – сказав парох. – Тут фігурує сеньйор Рінальд Монтальбанський зі своїми друзями й товаришами, що самого Кака в шахрайстві упослідили, а також Дванадцять Перів Франції посполу з їхнім правдомовним дієписцем Турпіном. Щиро кажучи, я засудив би цих героїв лише на доживотне вигнання з огляду хоча б на те, що вони вже раніше тривожили уяву знакомитого Маттеа Боярда,⁷² а згодом на тій самій основі виткав

⁶⁷ «Дон Олівант Лаврський» і «Сад квіток розмаїтих» належать перу іспанського письменника Антоніо де Торквемади (1507? – 1569). «Повість про непереможного рицаря Оліванта Лаврського» (1564) – його єдиний рицарський роман. «Сад квіток розмаїтих» (1570) – основний твір Торквемади, містить шість дидактичних трактатів у діалогічній формі, де йдеться про явища надприродні й чудесні – про пігмев, сатирів, амазонок, про властивості річок, джерел, озер, про чарівників, фантомів, видіння, про відьом та астрологію. Тож шановний парох правий – голову Дон Кіхотіві могли заморочити обидві ці книжки.

⁶⁸ Флорісмарт Гірканський (1556), він же у розділі XIII фігурує під назвою «Фелісмарт Гірканський» (Felixmarte de Hircania) – рицарський роман Мельчора Ортегі.

⁶⁹ «Рицар Платір» – назва іспанського рицарського роману, опублікованого 1533 року під назвою «Хроніка діянь хоро-брого й мужнього рицаря Платіра, сина імператора Прімалеона» без імені автора, але є підстави вважати, що ним є Франсіско де Енсіко Сарате.

⁷⁰ «Рицар Хреста» – назва двох рицарських романів: іспанського «Леполемо» («Хроніка діянь Леполемо, названого рицарем Хреста, сина імператора германського, написана арабською й перекладена іспанською», 1521) Алонсо де Саласара та його італійського продовження «Леандро» П'єтро Лауро; перекладене іспанською, воно довгий час вважалося оригінальним твором іспанської літератури.

⁷¹ «Зерцало рицарства» – серія іспанських рицарських романів першої половини XVI ст. з трьох книг, автор двох перших – Педро Лопес де Санта Каталіна, третьої – Педро де Реїноса. Перша книга (1525) є вільним перекладом з італійської «Закоханого Роланда» Боярдо, друга (1527) складена з різних італійських джерел, третя (1547) – оригінальний іспанський роман. Дуже популярна в Іспанії.

⁷² Маттео Боярдо (1434–1494) – італійський поет, автор поеми «Закоханий Роланд», сюжетні лінії якої розвинув у «Несамовитому Роланді» Аріосто.

свою поему правдиво християнський поет Лодовіко Аріосто. Як я знайду його тут і побачу, що він говорить не по-рідному, а по-чужоземському, то не велико його вшаную, як же по-рідному, то схилю перед ним голову.

– У мене він є по-італійськи, – сказав цирульник, – та я його не втну.

– То навіть краще, – одказав парох, – ми могли б те й пану капітанові пробачити,⁷³ аби він тільки не переносив його до Гишпанії і не вивертав на кастильський кшталт, бо при тому немало природних прикмет сього твору втратилось. Так буває з усіма, що беруться вірші іншою мовою переспівувати: хоч як старанно, хоч як майстерно будуть вони те робити, а все одно так не вдадуть, як у першовзорі. Одне слово, книгу цю, а також усяку іншу французчину, що тут знайдеться, треба б до якого часу закинути десь у суху глибку, нехай там лежить собі, а ми б уже згодом прирозуміли, як із ними вчинити. Тільки «Бернардові дель Карпіо»,⁷⁴ що, певно, десь тут гуляє, та ще «Ронсевалю»⁷⁵ жодної не дамо пільги: скоро впадуть мені в руки, зараз передам їх господині, а вона в огонь пошле без пощади.

Цирульник з тим усім погодився – певно, що так воно і є, коли парох каже, бо то ж такий щирый християнин і такий правдолюб, що зроду-звіку ні думкою, ні словом не схибить. Далі майстер Ніколас розкрив «Пальмеріна Оливського» та «Пальмеріна Англійського», що стояв тут же поруч.

Побачивши парох сі книги, сказав:

– Оту оливину на тріски порубати та спалити, щоб і попелу по ній не зосталось, а англійську пальмочку слід берегти й хоронити, яко річ унікальну, в особливій шкатулі, на взір тієї, що Олександр Македонський знайшов серед перських трофеїв і тримав у ній Гомерові твори. Та книжка, пане куме, гідна пошани з двох поглядів: одно, що вона сама собою дуже добра, а друге, що написав її, як славлять люди, премудрий король Португальський. Усі пригоди в замкові принцеси Ладоміри пречудові, написані справді майстерно, мовою вишуканою і водночас ясною, автор уміло дотримує в ній ладу й міри, залежно від того, яких героїв змальовує. Отож, майстре Ніколас, коли буде на те ваша добрая ласка, то сей роман, а також «Амадіс Гальський» не зазнають огненної покари, а вся решта нехай гине – нема чого далі перебирати й перевіряти.

– Не зовсім так, пане куме, – заперечив цирульник, – бачите, зараз у мене в руках славнозвісний «Дон Бельяніс».

– Сьому, – одрік парох, – за другу, третю й четверту частину не завадило б ревеню дати, аби з них зайва жовч зійшла, та повикидати ще всі дурниці про Замок Слави й іншу таку бридню; тож відкладімо розгляд на потім, побачимо, чи він виправиться, чи ні, та й будемо вже чи карати, чи милувати. А поки що беріть його, куме, до себе додому, лише нікому читати не давайте.

– Оце добре, – сказав цирульник.

Не бажаючи більше того клопоту з рицарськими романами, він велів ключниці забрати всі ті фоліанти й повикидати у двір. А ключниця до того торгу й пішки – книжки палити їй любіше було, аніж тонкеє та широкее полотно ткати. Вхопила їх цілий оберемонок, штук вісім, чи що, та й викинула в вікно. Одну книжку, правда, впустила, ідучи; підняв її цирульник, аж то «Повість про славного рицаря Тиранта Білого».

⁷³ Херонімо Хіменесу де Урреа (1510–1573), який був військовим і письменником. Сервантес тут стисло аналізує переклад Урреї «Несамовитого Роланда» Аріосто, цей аналіз, на думку коментаторів, і з сучасної точки зору є достатньо якісним.

⁷⁴ «Бернард дель Карпіо» («Історія подвигів і діянь непереможного рицаря Бернардо дель Карпіо», 1585) – епічна поема Агустина Алонсо, іспанського автора із Саламанки.

⁷⁵ «Ронсеваль» – поема Франсіско Гаррідо де Вільєна «Правдива оповідь про знаому битву в Ронсевалі, а також загибель Дванадцяти Перів Франції» (1553), будується на сюжеті «Закоханого Роланда» Боярдо, також містить алюзії на продовження поеми Аріосто Ніколасом Еспіносою «Друга частина Орlando».

– Боже правий! – аж скрикнув парох. – Невже то й справді «Тирант Білий»?⁷⁶ Дайте мені його, куме, то ж цілий скарб насолоди, ціле море втіхи! Є там зацний рицар Дон Господи-Помилуй Монтальбанський, брат його Томас і витязь Фонсека, описується там і двобій хороброго Тиранта з британом, і витівки дівчини Ясочки, і жарти та зальоти вдовички Тихолітської, і, вкінці, любовці цісареві зі стайничим Іполитом. Правду вам кажу, пане куме, штилем своїм ця книжка найкраща в світі: рицарі в ній їдять, сплять, помирають дома в постелі, перед смертю пишуть духівниці, і ще є тут багато всякої всячини, що в інших книжках сього гатунку не знайдеш. Проте автор і тут ухитрився нагородити чимало нісенітниць, що дають нам привід засудити його твір на довічну каторгу. Візьміть його додому, почитайте, то й побачите, що моя правда.

– Нехай і так, – погодився цирульник. – А що ми зробимо з цими дрібними книжечками?

– То, мабуть, не рицарські романи, а вірші, – сказав парох.

Розгорнувши одну таку книжку, він побачив, що то була «Діана» Хорхе де Монтемайора,⁷⁷ і, гадаючи, що й інші будуть того самого гатунку, промовив:

– Цих книжок не треба палити, як тамтих: вони не роблять та й не робитимуть такої шкоди, як рицарські романи. Се твори цілком пристойні, вони нікому нічим не загрожують.

– Ох, добродію, – впала в річ небога, – краще буде, як ви і їх на ту кару засудите, бо як вилікуються мій дядько від тої рицарської мани, то їх іще, боронь Боже, на вірші потягне, і забандюряться їм стати пастушком: ходитимуть усе гаями та лугами, співатимуть, у сопілочку свистітимуть або ще й самі поетом зробляться, а то, кажуть, хвороба заразна і невиліковна.

– Правду мовить панночка, – сказав парох, – краще нам і цю спокусу з-перед очей нашого приятеля забрати. Та коли вже ми почали з Монтемайорової «Діани», то, як на мене, палити її все-таки не слід, лише повикидати з неї всі вигадки про чарівницю Фелісію⁷⁸ та любовне дання, а також занадто розтягнені вірші, а проза нехай собі буде, – се, як-не-як, перша серед книжок подібного роду.

– Далі маємо другу «Діану», що написав Саламантинєць,⁷⁹ – провадив цирульник, – і ще одну книгу з такою самою назвою, компонування Хіля Пола.⁸⁰

– Саламантинєць нехай іде до тої купи, що в дворі горітиме, – вирішив парох, – а ту «Діану», що Хіль Поло написав, бережімо, буцім то твір самого Аполлона. Але поспішаймо, пане куме, бо вже нерано.

– А ось, – сказав цирульник, розгортаючи наступний том, – «Щастя кохання» на десять книг, скомпонував же їх сардинський поета Антоніо де Лофрасо.⁸¹

– Присягаю сном своїм, – промовив парох, – відколи Аполлон Аполлоном, музи музами, а поети поетами, ніхто ще не складав такої цікавої й неподобної книги: по-своєму

⁷⁶ «Повість про славного рицаря Тиранта Білого» – рицарський роман Жоана Мартуреля, завершений Марті Жоаном де Гальбою, уперше опублікований валенсійською мовою 1490 р. У романі Сервантеса йдеться про його іспанський переклад «Могутній і непереможний рицар Тирант Білий, у п'яти частинах» (1511). Захоплений про нього відгук «цензорів» із сервантесівського роману не є перебільшенням.

⁷⁷ «Діана» Хорхе де Монтемайора... – пасторальний роман «Сім книг Діани», написаний іспанською мовою португальським письменником Хорхе де Монтемайором. У першому варіанті завершений 1559 р., у пізніших виданнях розширений; надзвичайно популярний у XVI – XVII ст., коли поширилась мода на пасторалі з їх безтурботним життям пастухів і пастушок на тлі завжди квітучої сільської природи, з їх витонченими переживаннями героїв, які виливаються у вірші й пісні (для пасторальних романів є характерним чергування поезії й прози).

⁷⁸ Чарівниця Фелісія – героїня «Діани» Монтемайора, яка вирішує любовні дилеми персонажів.

⁷⁹ Йдеться про пасторальний роман «Друга частина Діани» (1564), продовження «Діани» Монтемайора його другом, письменником і медиком Алонсо Пересом.

⁸⁰ «Закохана Діана» (1564), продовження роману Монтемайора іспанського письменника Гаспара Гіль Хіля Пола.

⁸¹ Пасторальний роман поета й військового Антоніо де Лофрасо «Десять книг щастя кохання» (1573), де розповідається про цнотливе кохання пастуха Фрексано до пастушки Фортуні.

вона найкраща й найвиборніша між усіма тими, що будь-коли в цьому роді на світ являлася, і хто її не читав, той, можна вважати, зроду не читав нічого кунштовного. Давайте її сюди, куме, то для мене така знахідка, що якби мені хто подарував сутану з флорентинської саржі, то була б напевне менша втіха.

Сее сказавши, одклав її набік із великим задоволенням, а цирульник тим часом виголошував:

– Далі йдуть «Іберійський пастух»,⁸² «Енареські німфи»⁸³ та «Ліки на ревності».

– Що ж нам із ними робити? – спитав парох. – Передамо їх у руки світської влади, сиріч ключниці, а причин краще не питаєте, бо інакше цьому огляду кінця-краю не буде.

– А ось іще «Пастух Філіди».⁸⁴

– То не пастух, – зауважив священик, – а вельми розумний і дотепний великосвітський пан; сю книжку бережіть, як перлину кошовну.

– Оцей грубенький том, – вів далі цирульник, – має назву «Скарбона розмаїтих поезій».⁸⁵

– Якби їх не було стільки багато, – сказав парох, – то вони цінувалися б вище. Треба вилучити й вичистити з цієї книжки всяку мізерію, що втислася поміж правдиво гарні речі. Не даймо її вогню на поталу, бо автор її – мій приятель, а крім неї, він написав іще й інші твори, піднесені й героїчні.

– А ось «Пісенник» Лопеса Мальдонада, – оголосив цирульник.

– І цієї книги автор, – промовив парох, – належить до моїх добрих друзів. Коли він сам свої пісні рецитуює, то всі дивом дивуються: так же то солодко співає, що прямо душу пориває. Еклоги в нього, щоправда, довгуваті, але, як то кажуть, запас біди не чинить. Нехай же й його книжка йде між вибранці. А то що за книга обік неї?

– «Галатея» Мігеля де Сервантеса,⁸⁶ – одказав цирульник.

– Ми з цим Сервантесом здавна великі друзі: вірші він так собі віршує, зате нещастями своїми багатьох перевершує. Книга його містить у собі деякі незлі вигадки, дещо ніби обіцяє, але кінців не виводить – треба, отже, чекати заповіданої другої частини: може, далі там усе ліпше буде, і тоді ми зможемо її помилувати, а тим часом, пане куме, тримайте її у себе в схові.

– Згода, – одповів цирульник. – А ось іще три книжки разом: «Араукана» дона Алонса де Ерсільї,⁸⁷ «Австріада» Хуана Руфа, підсудка кордовського,⁸⁸ та «Монсеррат» валенсійського поета Кристобала де Віруеса.⁸⁹

⁸² «Іберійський пастух» – іспанський пасторальний роман Бернардо де ла Веги (1591).

⁸³ «Енареські німфи» – роман Бернардо Гонсалеса де Бобаділли (1587).

⁸⁴ «Пастух Філіди» – найвідоміший твір Луїса Гальвеса де Монтальво, друга Сервантеса; вийшов у Мадриді 1582 року, потім кілька разів поспіль в інших містах Іспанії та за її межами.

⁸⁵ «Скарбона розмаїтих поезій» (1580) – поетична збірка іспанського поета другої половини XVI ст. Педро де Паділли.

⁸⁶ «Перша книга Галатеї, поділена на шість частин» (1585), пасторальний роман самого автора.

⁸⁷ Одна з найзначніших епічних поем видатного іспанського поета й воїна «золотого віку» Алонсо Ерсільї-і-Суньїги (1533–1594), за яку він отримав почесне звання «іспанського Вергілія». У ній ідеться про конкісту (завоювання земель в Америці), війну іспанців і араукан (мапуче) – численної групи індіанців, які заселяла землі сучасної Аргентини й Чилі.

⁸⁸ Поема іспанського поета й воїна Хуана Руфо Гутьєреса (1547–1620), який вважається літописцем дона Хуана Австрійського (1545 чи 1547–1578), воєначальника й дипломата часів правління його брата, короля Іспанії Філіпа II. Хуан Руфа супроводжував Хуана Австрійського під час походу проти повсталіх морисків (див. комент. до розд. X) у Гранаді (1568) й у битві при Лепанто був на одній з ним галері; Сервантес теж воював під його командуванням. Події цих походів лягли в основу «Астуріади», тож висока оцінка поеми може впливати й із цього факту. Хуан Руфа був також членом судейської колегії в Кордові.

⁸⁹ Кристобаль де Віруес (1550–1614), драматург та епічний поет, теж брав участь у битві при Лепанто. Поема «Монсеррат» (1587), написана іспанською, розробляє середньовічну легенду про ченця Гаріна й заснування монастиря Монсеррат.

– Сі три книги, – сказав парох, – то найкращі епопеї, написані кастильською мовою, вони гідно стоять поруч із найзнаменитшими італійськими поемами. Збережімо їх, яко найцінніші здобутки гишпанської поезії.

Переглянувши таку велику силу книг, парох аж заморився і ладен був уже засудити на спалення всю решту без розбору, та тут саме цирульник розгорнув іще одну – «Сльози Анджеліки».⁹⁰

– Я перший проливав би сльози, – промовив парох, почувши ту назву, – якби хто казав спалити сю книгу, бо автор її – один з найкращих поетів не лише в Гишпанії, а і в цілому світі; крім того, він пречудово переклав дещо з Овідієвих «Метаморфоз».

⁹⁰ «Сльози Анджеліки» – поема Луїса Бараона де Сото (1586), написана на сюжет «Несамовитого Роланда» Аріосто.

Розділ VII

Про другий виїзд нашого доброго рицаря Дон Кіхота з Ламанчі

У цей час почулося голосне гукання Дон Кіхота:

– Сюди, сюди, хоробре рицарство! Час і пора вам явити міць потужних правиць ваших, бо вже двораки в турнірі гору почали брати!

Довелося бігти на той крик і галас, припинивши огляд у книгозбірні, через що, здається, мусили прийняти муку вогненну без жодного суда й розправи «Каролея» та «Лев Гишпанський», а також «Цісареві діяння» дона Луїса де Авілі,⁹¹ що, безперечно, заслуговували пощади; якби парох був їх побачив, гадаю, що вони не підлягли б такому жорстокому вирoku.

Як увійшли всі до Дон Кіхота, той уже встав з постелі й був такий бодрений, мов і не думав спати – викрикував у нестямі всяку нісенітницю та, знай, штирхав мечем на всі боки, повертаючи його то лезом, то плазом. Його взяли попідруч і силоміць уклали знову в ліжку, тоді він трохи втихомирився і сказав, обертаючись до священника:

– Чи то ж не ганьба, велебний пане архієпископе Турпіне, що так звані Дванадцять Перів дали себе з доброго дива поконати на сьому турнірі дворакам, коли натомість ми, мандровані рицарі, три дні поспіль перед вели?

– Та годі-бо вам, пане куме, помовчте, – заспокоював його парох, – дасть Бог, фортуна переміниться: що сьогодні втратиш, надолужиш завтра. А тим часом майте обачення на своє здоров'я, бо, здається мені, що вашець дуже втомлений, а може, навіть і поранений.

– Та ран нібито немає, – одказав Дон Кіхот, – а що мене побито й потовчено, то се вже певно: той байстрючий Роланд добре поколошматив мене дубиною, а все з заavidків, що я, бач, один йому в молодечтві рівня. Та не будь я Рінальд Монтальбанський, коли, з ліжниці підвівшися, не оддячу йому наперекір усім його чарам! А поки що дайте мені чогось попоїсти, душу проквасити; як же помсти доконати, в тім уже моя голова.

Так же й зробили, дали йому попоїсти, і він знову заснув, а вони всі дивували з його навіженства.

Тої ночі ключниця спалила вогнем і пустила димом усі книжки, які тільки були в дворі і в цілім домі; сіли там попелом і такі, що заслуговували на вічне збереження в архівах – чи така вже була їхня доля, чи цензорове недбальство до того причинилось, а справдилася на них приповідка, що часом і праведники з грішниками гинуть.

Парох із цирульником урадили, що найкращим ліком на недугу їхнього приятеля буде закласти й замурувати вхід до книгозбірні – може, як усунути причину, то не стане й наслідків; як же він, уставши, не знайде туди ходу, то скажуть йому, що якийсь чарівник викрав усі книжки разом із кімнатою. Як же надумали, так не гаючись і зробили. За два дні Дон Кіхот устав з постелі і першим ділом кинувся до своїх книжок, але, не знаходячи кімнати, в якій вони були, почав никати туди й сюди, крутився коло того місця, де були двері, і все мацав руками та очима водив навсібіч, не мовлячи ні словечка. Нарешті, по довгому часі спитав у ключниці, як пройти до книгозбірні, а та вже добре знала, що має казати.

⁹¹ «Каролея», або «Карлеада» (1560) – поема Херонімо Семпере (Сампере, Сампедро), яка розповідає про деякі епізоди з життя короля Іспанії Карла V (1500–1558). «Лев Гишпанський» (1586 чи 1584) – поема Педро де ла Весилья Кастельяноса про заснування міста Леон і святих мучеників, уроженців цього міста. Оцінка цих творів Сервантесом є, скоріш за все, іронічною. «Цісареві діяння» дона Луїса де Авілі – книга не ідентифікована, вважають, що може йтися про його «Коментарі до війни Німеччини проти Карла V, Великого імператора Риму, короля Іспанії, 1546–1547», (1549 чи 1552). Луїс де Авіла-і-Сунніга (1504–1573) – іспанський історіограф.

– Якої се ви, паночку, книгозбірні шукаєте? – спитала вона. – Немає вже в нас ні кімнати тієї, ні книжок – усе забрав сам диявол.

– Ба не диявол, а чаклун, – упала в річ небога. – Першої ночі по вашому, дядечку, від'їзді прилетів він сюди на хмарі, зліз зі змія, на якому верхи сидів, і ввійшов до тої кімнати. Не знаю, що він витворяв, тільки дивлюся за якусь часину – вилітає він через дах, а в домі скрізь диму повно. Ми кинулись туди – що за okazія? Ані книжок нема ніяких, ані самої кімнати, нічогісінько! І ще пригадую, що чули ми з господинею, як, одлітаючи, крикнув той лихий дідуган, що він уже віддавна таїв злобу проти властителя тих книжок і тієї кімнати, тим і накоїв у сьому домі шкоди, яка опісля наяв вийде. Ще й додав наприкінці, що звати його мудрий Хрестон.

– Не Хрестон, а Фрестон,⁹² – поправив Дон Кіхот.

– Та не тямлю вже гаразд, чи то Хрестон, чи Хвостон, – сказала ключниця, – знаю тільки, що натон кінчається.

– Ото ж і є, – пояснював Дон Кіхот, – мудрий чаклун, мій найлютіший ворог, що поклав на мене гнів, бо дізнався із чарів своїх та чорнокнижжя, що колись я маю стати на двобій з певним рицарем, якому він сприяє, і подолаю того рицаря, не зважаючи на всі його зусилля. От він і витворює мені тепер усякі каверзи, але ж нехай знає: що небо судило, того не годе він ані втекти, ані обійти!

– Авжеж, що ні! – погодилась небога. – Тільки нащо вам, дядю, здалися ті бої та двобої? Чи не краще тихо-мирно домонтарювати, аніж світами з доброго дива блукати та якогось печеного льоду шукати? Не один-бо, знаєте, по вовну їде, а сам вертається стрижений.

– Ох, моє небожатко! – сказав Дон Кіхот. – Нічого ти в сій справі не тямиш. Перше ніж мене стрижуть, я повискубую й повириваю пелехи всякому, хто тільки посміє моєї волосинки торкнутися, не то що!

Побачивши, що він спалахнув гнівом, небога й ключниця вирішили не казати вже йому ні слова накриво.

Цілих два тижні по тому сидів наш гідальго тихо дома – не було й знаку, щоб він ізнову ті химороди гнати збирався. Всі ті дні мав він надзвичайно втішні бесіди з двома друзями своїми, парохом та цирульником; казав їм, що світові нині найбільше потрібні мандровані рицарі і що саме в його особі те мандроване рицарство відродиться й оновиться. Парох інший раз сперечався з ним, а інший притакував, бо знав, що інакше з ним не зговориш.

Одночасно Дон Кіхот провадив перемовини з одним селянином, близьким своїм сусідом; був то чоловік добрий, хоч добра мав, сердега, не гурт, але, як то кажуть, без олії в голові. Так він уже його вговорював, так надив, такого йому наобіцяв, що бідний селяк згодився, нарешті, стати йому за зброєносця і з ним посполу в мандри піти. Дон Кіхот радив йому, між іншим, не дуже огинатися, бо дуже можливо, що їм удасться за одним махом-пахом звоювати острів який-небудь, тоді він його зразу на губернатора настановить. Знадившись на ці обіцянки, Санчо Панса (так звали того селянина) покинув жінку і дітей і став до сусіда свого за джуру.

Потім Дон Кіхот заходився грошей дбати: дещо попродав, дещо позаставляв (і все ж то за безцінь) і збив таки чималеньку суму. Крім того, він позичив в одного приятеля круглого щита і, полагадивши сяк-так свого побитого шолома, завідомив зброєносця свого Санча, якого дня і якої години мають вони в дорогу рушати, щоб той устиг найпотрібнішим припасом себе обмислити та не забув притьмом сакви узяти. Санчо запевнив, що не забуде, а ще сказав, що не дуже-то звик пішо ходити, то думає осла свого взяти, а осел у нього добрячий. Щодо осла Дон Кіхот мав деякі сумніви: він почав пригадувати собі, чи були в яких-небудь мандрованих рицарів джури-ослоїзди, та так і не міг пригадати і, врешті, дозволив

⁹² Фрестон – персонаж роману «Дон Бельяніс Грецький».

своєму зброєносії взяти осла, сподіваючись, що невдовзі зможе дати йому під верх благороднішого ступака, відбивши коня в першого-ліпшого нечемного рицаря, що спіткається їм по дорозі. Згадавши корчмареві поради, Дон Кіхот призапасив також сорочок та ще дечого. Наготувавши й нарихтувавши все як слід, Дон Кіхот і Санчо Панса виїхали одної ночі з села, так що ніхто й не бачив, не попрощались навіть із своїми – сей із жінкою та дітьми, а той з небогою та ключницею. Немало ж за ту ніч і проїхали, освіли од села далеченько: хоч там їх тепер і кинуться, то вже не знайдуть.

Санчо Панса їхав на своїм ослі, немов патріарх який; не забув же він і сакви взяти, і бурдюка на вино. Йому не терпілося швидше стати губернатором того острова, що пан обіцяв. А Дон Кіхот і на цей раз побрався тим самим шляхом, що й перше, себто Монтельською рівниною, тільки тепер їхалось йому охвітніше, бо час був іще ранній і зукісне проміння соняшне не дуже йому докучало. Отак їдучи, обіззався Санчо Панса до свого пана:

– Глядіть же, пане мандрований лицарю, не забудьте того острова, що з ласки вашої мені обіцяли. Хай хоч який великий буде, а я ним укерую, от побачите.

На те одказав йому Дон Кіхот:

– Треба тобі знати, друже мій Санчо Панса, що в давнину мандровані рицарі мали звичай наставляти джур своїх губернаторами та намісниками тих островів чи королівств, що вони звоювали, і я твердо наважився того хвального звичаю дотримати; мало того, я хочу його удосконалити. Бачиш, вони іноді (а правду кажучи, то таки частенько) чекали, поки зброєносці їхні постаріють, що вже несла їм і служити по стількох гірких днях і ночах, і аж тоді робили їх графами чи там маркізами і давали їм на ранг якусь волость або округу, а як ми з тобою живі будемо, то, може, ще й на сім тижні я звоюю яке-небудь королівство, якому ще кілька держав підлягають – котра тобі подобається, в ту й настановлю тебе королем. І не думай, що я прибільшаю: рицарям раз у раз трапляються небачені пригоди й нечувані нагоди. Можливо, я дам тобі навіть більше, ніж пообіцяв.

– То себто виходить, – сказав Санчо Панса, – коли я якимось чудом став би, як ви кажете, королем, то Хуана Гутьєррес, моя стара,⁹³ буде вже королицею, а дітки мої короле-нятами?

– А хто ж у цьому може сумніватись? – одрік Дон Кіхот.

– Та хоч би й я, – сказав Санчо Панса. – Коли б навіть Пан Біг із неба королівські корони дощем сіяв, то й тоді на голову Марії Гутьєррес ані жодна, мабуть, не прийшлася б. Ні, пане, не вийде з неї королиці, хіба од сили грапиня, та й то ще невгадно.

– Уповай на Бога, Санчо, – втішав його Дон Кіхот, – він пошле їй те, що годиться, а сам теж не прибіднюйся: бути тобі губернатором, а щоб нижче, то й не думай.

– А й не думаю, добродію, – відповів Санчо Панса. – Ви ж у мене пан важнющий, то й дасте мені щось таке гарне, щоб воно й до шмиги було, й до снаги.

⁹³ Санчова жінка має ім'я Хуана-Тереза.

Розділ VIII

Про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом у страшенному й неуявленному бою з вітряками, та про інші вікопомні події

Тут перед ними заманячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші:

– Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився вой воювати і всіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, зложать початки нашому багатству. А війна така справедлива, бо змітати з лиця землі лихе насіння – то річ спасенна і Богові мила.

– Та де ж ті велетні? – спитав Санчо Панса.

– Он там, хіба не бачиш? – одказав Дон Кіхот. – Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

– Що-бо ви, пане, кажете? – заперечив Санчо. – То ж овсі не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться і жорна млиновії ворочають.

– Зразу видно, що ти ще рицарських пригод несвідомий, – сказав Дон Кіхот, – бо то таки велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєноші, який усе остерігав його, щоб не кидався битись, бо то не велетні, а вітряки. Та рицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання й не придивлявся до вітряків, хоч був уже од них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

– Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки рицар!

Тут саме звіявся легкий вітерець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

– Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея,⁹⁴ і тоді не втечете кари!

Сее сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій притузі, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта вчвал, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонував крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило підняло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю ослячу ристь рятувати свого пана; наблизившись, він побачив, що той і поворухнутись не може – так тяжко грюпнувся з Росинанта.

– Ах, Боже ж ти мій, Господи! – бідкався Санчо. – Чи не казав я вам, пане, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, в кого вітер у голові ганяє.

– Мовчи, друже Санчо, – одказав Дон Кіхот, – бойове щастя переходя живе. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон, той самий, що вкрав у мене книжки вкупі з кімнатою, навмисне перетворив тих велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо на мене дуже ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

– Та дай Боже, – сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі до Ляпівського пере-

⁹⁴ Гігант Бріарей – у давньогрецькій міфології один із сторуких велетнів.

валу, бо там, казав Дон Кіхот, на тих рóзиграх, чекають їх, без сумніву, численні й різнорідні пригоди. Одне тільки смутило нашого рицаря, що не було вже в нього списа; розповівши про те горе джурі своєму, він сказав:

– Раз якось читав я, що один гишпанський рицар на ймення Дієго Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчახнув од дуба здоровенну гілляку і того дня стільки подвигів учинив, стільки маврів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі пишуться Варгас-і-Гілляка. Я до того річ веду, що й сам думаю собі дубця уломити з першого дуба чи падуба, що ми по дорозі вбачимо. І буде той дубець незгірший, ніж у Варгаса був, і доконаю я з ним таких подвигів, що ти можеш себе за щасливця вважати: рідко кому доводиться бути свідком і самовидцем майже неймовірних подій.

– То все в Божих руках, – одказав йому Санчо, – я вірю всьому, що ваша милость мені каже. Тільки сядьте-бо рівніше, а то ви якось аж перехнябились у сідлі – мабуть, таки добре забились, як упали.

– Правда твоя, – промовив Дон Кіхот, – але, як бачиш, я не кволюся, що те й те мені болить, бо мандрованим рицарям не подоба на рани скаржитись, хоч би з них і тельбухи вилазили.

– Коли так, то хай буде й так, – відповів Санчо, – але я був би радий, що Боже крий, якби ви, паночку, та жалілись мені, як вам що болітиме. А вже як у мене що заболить, хоч трішечки, то так стогнатиму, що ну! Чи, може, і джурам мандрованих рицарів не вільно на біль нарікати?

Дон Кіхот посміявся з простоти свого зброєноші й сказав, що він може собі стогнати й жалітися скільки влізе, чи є чого, чи нема, бо в рицарських законах про те нічого не написано. Тоді Санчо нагадав панові, що час би їм чогось і попоїсти. Дон Кіхот відповів, що йому поки що не хочеться, а Санчо нехай їсть, коли заманеться. Одержавши такий дозвіл, Санчо розташувався якнайзручніше на ослі, вийняв із саков харч і заходився підживлятися, трюхикаючи звільна позад пана; час від часу він потягав винце з бурдюка, та так же смачно, що йому позаздрив би найзавзятіший не-минай-корчма з Малаги. Отак їдучи та частуючися потроху, він зовсім забув про панові обіцянки, а пошуки пригод, хоч би й небезпечних, здавались йому вже не тяжким трудом, а приємною розвагою.

Обночувались вони на якомусь узліссі; Дон Кіхот уловив собі з дерева суху гілляку і насадив на неї залізну клюгу, що од списа лишилась, – от тобі вже й ратище готове.

Цілісіньку ту ніч наш гідальго не змигнув і на хвилику, мріючи про свою володарку Дульсінею – він-бо у всьому вирішив наслідувати вчинки рицарів, у романах описані, а ті, як відомо, не спали ночей по лісах та пущах, усе до коханих своїх дам мислі зносячи. Інша річ Санчо Панса: добре напхавши собі кендюха, і то не якоюсь там цикорною водою,⁹⁵ він проспав без прокиду до самого рана, і щоб Дон Кіхот був його не розбуркав, не пробудило б сонька ні проміння соняшне, що прямо в лице йому било, ані співоче птаство, що веселим гамором вітало новий день. Уставши, кинувся Санчо зразу ж до бурдюка і непомалу засмутився, як побачив, що той проти вчорашнього значно схуд, а по такій дорозі хтозна, чи швидко поповніє. Дон Кіхот не хотів снідати – був, певно, ситий своїми розкішними споминками. Знов рушили вони в путь, що вчора почали верстати, і так як у пізні обіди доїхали до Ляпіського перевалу.

– Отут, брате Санчо, – обізвався Дон Кіхот, – буде нам з тобою тих пригод, хоч купайся. Тільки гляди: хоч до якого великого скруту мені дійде, не поривайся до меча, аби мене оборонити; хіба що нападуть на мене якісь лайдаки, посполиті люди, тоді можеш мені пособляти. А як будуть то рицарі, ти не можеш і не мусиш за всіма законами рицарськими мені до помочі ставати, поки тебе самого на рицаря не висвятять.

⁹⁵ Тогочасна медицина застосовувала напій із цикорію як снодійне.

– За се не клопочіться, пане, – відповів Санчо, – тут я ніколи з послуху не вийду, бо вдався зроду миролюбний, усякі свари та чвари мені осоружні. От як мене самого хто зачепить, тоді вже й на лицарські закони не подивлюсь, бо закони людські та Божі дозволяють кожному себе од напасті боронити.

– І я не кажу, що ні, – промовив Дон Кіхот, – але як на мене, буває, нападуть рицарі, то ти вже, будь ласка, стримуй свої пориви.

– Чому не стримать, стримаю, – заспокоїв його Санчо. – Се для мене така буде заповідь, як шанувати неділеньку святу.

Їдуть вони отак, балакають, аж назустріч їм де взялися два ченці-бенедиктинці верхи не на мулах, сказав би, а на верблюдах, такі ті мули були здорові. Обидва вершники на очах мали подорожні окуляри, а над головами парасолі. За ними їхав ридван з чотирма чи п'ятьма супровідниками верхи на конях, а позаду йшли пішки два погоничі. В тому ридвані сиділа, як виявилось згодом, одна біскайська дама, що правила у Севілью до свого чоловіка, котрий мав їхати в Америку на якусь високу посаду, а ті ченці не належали до її пошту, просто їхали однією дорогою. Скоро побачив їх Дон Кіхот, зараз сказав своєму джурі:

– Коли не помиляюсь, нас чекає зараз найславніша пригода, яку тільки можна собі уявити: ті дві чорні поторочі онде-о – то, безперечно, чарівники, що викрали якусь принцесу і везуть її кудись у тому ридвані. Я мушу будь-що-будь тому гвалтовному вчинкові перешкодити.

– Глядіть, пане, щоб не було гірше, як із вітряками! – сказав Санчо Панса. – Та то ж, добродію мій, брати-бенедиктинці, а в ридвані їдуть, либонь, якісь подорожні. Вважайте добре, а то ще знов вас лихий попутає.

– Говорив же я тобі, Санчо, – відповів Дон Кіхот, – що ти не вельми на пригодах розумієшся. Як я сказав, так воно і є, зараз сам побачиш.

По сім слові вибасував наперед, став серед дороги, якою їхали ченці, підпустив їх на таку відстань, щоб могли його почути, і обізвався зичним голосом:

– Гей ви, диявольське потворне кодро! Зараз же пустіть на волю високородних принцес, що їх везете силоміць у сьому ридвані! А ні, то готуйтеся до наглої смерті, прийміть слушну кару за своє лиходійство!

Ченці натягнули повіддя; вражені незвичайним виглядом Дон Кіхота і ще більше його мовою, вони одказали:

– Пане рицарю, ми не дияволи й не потвори, ми ченці закону святого Бенедикта, їдемо собі вдвох своєю дорогою, а чи є в тім ридвані які крадені принцеси, того ми несвідомі.

– Ви не одурите мене лестивими речами, – сказав Дон Кіхот. – Знаю я вас, брехливе лайдацтво!

Не чекаючи відповіді, він підстрожив Росинанта, наважив списа і з таким лютим завзяттям ринувся на першого ченця, що якби той сам не скотився з мула, він би скинув його на землю тяжко пораненого або й зовсім без душі. Другий чернець, побачивши, яка доля спіткала його товариша, дав своєму доброму мулові п'ятками в боки і гайнув у поле, мов вітром його здуло.

Санчо Панса зіскочив хутенько з осла, підбіг до ченця, що лежав на землі, і заходився стягати з нього рясу. Тут до завзятого джури підійшли ті два погоничі, служки чернечі, і спитали, чого се він його роздягає. Санчо відповів, що то його законні трофеї, бо пан його, Дон Кіхот, здобув у битві перемогу. Погоничі жартів не знали, а про битви й трофеї зроду нічого не чули; скориставши з того, що Дон Кіхот під'їхав до ридвана і завів розмову з подорожніми, вони кинулись на Санча, повалили його і добре йому боки полатали та бороду чисто обскубли; так і лежав, сердега, простягнувшись, без тям і без духу. Чернець тим часом устав, переляканий та перестрашений, що й лиця на ньому не було, зліз мерщій на свого мула й погнав до товариша, що піджидав його віддалік, дивлячись на всю тую веремію. Тоді,

не чекаючи кінця пригоди, рушили разом уже чимдуж уперед та все, знай, хрестилися, мовби їм на п'яти наступала якась нечиста сила.

Тим часом Дон Кіхот, як ми вже сказали, завів розмову з дамою, що в ридвані сиділа.

– Ваша ліпота, сеньйоро моя, – просторікував наш рицар, – може тепер собі до вподоби персоною своєю розпоряджати, бо свавільна пиха напасників ваших лежить повергнута в прах могутньою моєю правицею; аби ж вам не трудиться марне, імені визвольника свого допитуючись, відайте, що звати мене Дон Кіхот з Ламанчі, що естем мандрований рицар, довічний слуга і раб незрівнянної вродливості Дульсінеї Тобоської; в нагороду за поміч, що я вам призволив, одної лише благаю у вас ласки, рачте, ваша вельможність, завернути до Тобоса, стати в моїм імені перед володаркою моєю і ознаймити їй усе, що я вчинив для рятунку вашого.

До всього, що говорив Дон Кіхот, прислухався слуга-біскаєць, один із тих, що ридван супроводили; побачивши, що рицар не дає проїзду, а притьмом жадає, щоб подорожні завернули до Тобоса, приступив до нього і, схопивши за списа, гукнув ламаною кастильською і крученою біскайською мовою:

– Гей, лицар, лихої години! Клянусь на Бога, що мені створив, як не будеш коляса пускати, буде тобі біскай убивати!

Дон Кіхот зрозумів його дуже добре і з гідністю відповів:

– Якби ти був кавальєро, я скарав би тебе за твою глупоту і зухвальство, гультю!

– Не я кавалер? – образився біскаєць. – Бога божусь, брешеш християнськи! Кидай спису, тягай меч, буде тобі кота в воді! Біскай на землі, кавалер на морі, кавалер на чорті, а скажеш ні – твоя брехня!

– Ну що ж, побачим, хто кого, як сказав Аграхес,⁹⁶ – промовив Дон Кіхот.

Тоді кинув списа на землю, вихопив меч, затулився щитом і порвався до біскайця, твердо наважившись укласти його на місці. Бачить біскаєць, що непереливки, хотів із мула злізти, бо не дуже-то на ту найману тварину звирявся, та встиг лише меч добути. Щастя його, що ридван був близенько: він схопив ізвідти подушку, закрився нею, мов щитом, і обидва вони ринулись до бою, як двоє смертельних ворогів.

Усі присутні даремне силкувалися помирити їх: біскаєць галасував крученою своєю мовою, що як не дадуть йому сю бійку до кінця довести, то він і панію вб'є, і всіх повбиває, хто йому на заваді стане. Подорожня дама, вражена й перелякана таким зворотом справи, веліла машталірові од'їхати на узбіч і віддалік дивилась на той запеклий поєдинок. Біскаєць саме рубонув Дон Кіхота по плечу – якби не щит, то був би розпанахав його аж до пояса. Відчувши міць того гвалтовного удару, Дон Кіхот покликнув на весь голос:

– О, Дульсінеє, володарко душі моєї, квіте небесної вроди, рятуй свого рицаря, що заради чеснот твоїх незмовлених на таку жахливу наражається небезпечність!

Проголосити цю тираду, стиснути меч в руці, заслонитися добре щитом і стрімко впасти на противника – все це було справою якоїсь хвилини для Дон Кіхота, що вирішив одним махом із біскайцем розправитись. Той же, побачивши таку рішучість і одвагу рицареву, і собі поклав діяти без вагання. Затулився гаразд подушкою і стояв наготові, тільки мула не спромігся ні туди, ні сюди повернути, бо та тварина, здорожена й незвикла до таких герців, стояла на місці, мов укопана. Отож Дон Кіхот, піднявши високо меч, наступав, як ми сказали, на обачного біскайця, наважившись розрубати його навпіл, а біскаєць, прикрившись подушкою, і собі підніс меч; всі присутні з ляком і тривогою ждали тих страшених ударів, якими противники погрожували один одному, а дама в ридвані з покоївками своїми ревно молилась, обрікаючись гойними приносами всім чудотворним образам і святиням гишпансь-

⁹⁶ Ця словесна формула загрозливого змісту часто зустрічається в рицарських романах. *Аграхес* – персонаж «Амадіса Гальського».

ким, аби тільки Господь порятував слугу її й вибавив їх усіх од видимої смерті. Але, на превеликий жаль, перший автор, що написав про Дон Кіхота, уриває історію свою саме на цьому захопливому моменті, пояснивши це тим, що не знайшов у джерелах жодних відомостей про закінчення сього поєдинку та про інші Дон Кіхотові подвиги. Проте другий його дієписець не міг припустити думки, щоб такі цікаві події пішли в забуток, щоб усі ламанчани були такі вже оспалі й недопитливі, що ніде в архівах їхніх чи в шухлядах не лишилось якихось шпаргалів чи рукописів, зв'язаних так чи сяк з іменем нашого преславного рицаря, тим-то й не тратив утішної надії віднайти колись кінець цієї небуденної історії. І справді, він таки віднайшов його з небесного призову, а як – про те дізнаєтесь із другої книги.

Розділ IX, що оповідає про кінець і край дивовижного поєдинку між хоробрим біскайцем і завзятим ламанчцем

У першій частині цієї історії ми лишили бравого біскайця й славетного Дон Кіхота, як вони замахнулись люто один на одного голими мечами, що якби були з усіх сил рубонули, то напевне себе навзаєм розполовинили б і розпалися б кожен на дві частки, мов розрізані гранатові яблука, – і саме на такому непевному місці урвав автор, як стій, свою прецікаву повість, не вказавши навіть, де можна знайти її продовження.

Зажурився я з того непомалу: любо мені було той коротенький уривок читати, та нелюбо думати, як то нелегко розшукати дальший тяг цієї превтішної повісті, якій, на мій погляд, багатенько ще бракує сторінок. Мені здавалось неймовірним, ба навіть зовсім неможливим, щоб для такого славетного рицаря та не знайшлося якогось мудрого письменника, котрий піднявся б списати його небувалі подвиги; адже всім мандрованим рицарям, що шукали, як то кажуть, пригод, завжди щастило на хронікарів, на кожного припадало по одному, а то й по два, і ті мудреці не лише їх діяння списували, а й найменші їхні думки та всякі дурниці змальовували, що годі було й приховати. Чи то мислима річ, щоб лиха доля позбавила нашого зацного рицаря того добра, що Платір і все його субраття подостатком мали?

Тим і не хотів я до думки прихилитись, що така чудовна історія могла лишитись урізаною і втятою, і складав цілу вину на злостивість часу, цього нищителя й губителя всіх на світі речей: або, гадав я, він зовсім запропастив її, або в якомусь незнаному схові тримає. Але знов-таки, міркував я, якщо в Дон Кіхотівій книгозбірні знайдено такі новочасні твори, як «Енареські німфи» та «Ліки на ревності», то і його власна історія мусить бути не вельми давньою: хоч вона, може, й не записана, то досі живе ще в пам'яті його односільців та земляків-ламанчан. Сі здогади непокоїли мене й додавали охоти дійти суцьої і достеменної правди про все життя й чудородні вчинки славетного нашого гишпанця Дон Кіхота, зеркала і світила ламанчського рицарства, першого, хто в наші часи, під таке знегіддя й лихоліття, взяв на себе нелегкі й почесні обов'язки мандрованого рицаря, що має направляти всякі кривди, допомагати вдовиць і обороняти дівиць, тих, що то гасають горами-долами на скакунах своїх з карбачем у руках і всім своїм дівоцтвом за плечима; в старовину й справді водились такі панянки, що, проживши до вісімдесяти років і не проспавши ані жодної ночі під кривлею, примудрялися, якщо тільки їм не розвивав вінця якийсь нахаба, гультьай або потворний велетень, лягати в домовину такими нетиканими, як і матері, що їх спородили. З цієї ж то, кажу, причини і ще з багатьох інших заслуговує наш премудрий Дон Кіхот на повсякчасну хвалу і довічну згадку, та й мене б забувати не слід за ті труди й старання, що поклав я, аби розшукати кінець цієї надзвичайної історії, хоч сам добре знаю – щоб не сприяли мені небо, випадок і фортуна, то рід людський був би навіки позбавлений розваги й задоволення, які вона годин на дві може дати тому, хто уважно її прочитає. А розшукав я той кінець ось яким чином. Раз якось іду я по жидівському базару в Толедо, аж бачу – хлопець один старі якісь зошити й шпаргали торговцю шовком продає, а я собі зроду до читання охочий, на вулиці клаптик паперу підніму, і то почитаю; з тієї ж то цікавості узяв я в хлопчика один зошит і по письму зразу впізнав, що то арабщина. Впізнати ж то впізнав, а вчитати не зміг; давай

тоді роззиратися, чи нема де якого мориска,⁹⁷ щоб мені те писання розтлумачив. А в Толедо такого чоловіка знайти – не велика труднація: якби навіть мені треба було перекладача з якоїсь путнішої й давнішої мови, і то легко знайшов би. Нарешті, один таки навинувся мені на очі; я сказав йому, чого мені треба. Він узяв у руки зошита, розгорнув десь посередині і, прочитавши кілька рядків, зареготався. Я спитав, чого він сміється, і він одказав, що його насмішила приписка на маргінесі. Я попросив його ту приписку перекласти. Не перестаючи сміятися, він сказав:

– Тут ізкраю написано ось що: «Дульсінея Тобоська, що її імення так часто в сій повісті фігурує, була, кажуть, велика мастачка свинину солити – у всій Ламанчі другої такої не було».

Почувши слова «Дульсінея Тобоська», я став як уритий: мені одразу спало на думку, що ці старі зшитки містять у собі історію Дон Кіхота. Вражений цим здогадом, я попрохав мориска прочитати заголовок, і він не гаючись перетовмачив мені з арабської на кастильську до слова так: «Історія Дон Кіхота з Ламанчі, написана Сідом Ахметом Бен-Енхелі, дієписцем арабським».

У мене аж вушка засміялись, як я той заголовок почув, та я перемігся якимось, щоб радості своєї і навзнаки не подати. Підскочивши до шовкаторговця, я видер йому з рук усі ті зшитки й папери і забрав їх у хлопця за півреала; коли б він був здогадався, як вони мені потрібні, він міг би заправити за них і одержати з мене цілих шість реалів, а то й більше. Тоді ми з мориском відійшли до собору, стали під опасання, і тут я попросив його переложити на кастильську мову, нічого не проминаючи й не додаючи, все, що в тих паперах стосувалось Дон Кіхота, – а ціну сам нехай покладе, яку хоче. Він задовольнився двома мірками родзинок та двома корцями пшениці, пообіцявши за те перекласти рукопис докладно й доладно, і то в найкоротшім часі. Щоб же ту справу прискорити і такої цінної знахідки з рук не пускати, взяв я мориска до себе додому, і за яких півтора місяця він переклав мені всю ту історію, яку я вам зараз і розкажу.

У першому зшитку була, між іншим, дуже натурально намальована бійка Дон Кіхота з біскайцем: суперники зображені в тій самій поставі, як оповідається в історії, обидва піднесли вгору мечі, той затуляється щитом, а сей подушкою; під біскайцем мул, немов живий, і зразу видно, що наймана тварюка: під мулом напис – «Дон Санчо де Аспейтія», так звали б то біскайця, а під Росинантом – «Дон Кіхот». Росинанта маляр удав знаменито: така собі невірна шкапа, худя й незграбна, суха й довготелеса, ще до того й драбинчаста, ребра аж світяться; недарма ж і названо його так, сказано – Перешкапа. Трохи одаль стоїть Санчо Панса, осла свого за оброть тримаючи; під ослом написано – «Санчо Санкас»: судячи з малювання, мав він товсте черево, короткого тулуба й довгі ноги, тим-то й прізвище йому прокладено Панса або Санкас, себто Пузань чи Цибань, воно і так і так у нашій історії пишеться. Були там іще деякі цікаві дрібнички, та вони для нашої історії більшої ваги не мають, нічого не додаючи до її правдивості: а історія та, кажуть, добра, котра правдива.

Як же нашій історії і можна щодо правдивості який закид зробити, то хіба одне тільки, що автор її араб, а ся нація на натуру брехлива; та що араби на нас ворогують, то можна припустити, що він радше применшує, ніж прибільшує. Так воно, мабуть, і є, бо там, де він мусив і міг би про заслуги нашого доброго рицаря ширше пером розвестися, він ніби нарочито збуває їх мовчанням. Се річ погана, надто як робиться зумисне: історики завжди мають бути точними, правдомовними і безсторонніми, щоб ні власний інтерес, ні страх, ні ворожнеча, ні дружба не могли збити їх з путі істини, бо істина – це матір історії, а сама історія – це суперниця часу, хоронителька дій, свідок минувшини, приклад і пересторога для сучасності, наука на майбуття. Я певен, що в сій історії ви знайдете все, чого тільки можна вимагати від цікавої лектури, як же їй, може, бракуватиме дечого доброго, то винен у тім,

⁹⁷ Мориски – мусульмани, які після закінчення Реконкісти (1492) були змушені прийняти християнство.

безперечно, собака-автор, а не сам предмет. Отож, якщо вірити перекладові, друга частина її починається ось як.

Замахнулись наші завзяті й затяті одноборці гостролезими мечами своїми, і така грізна та безстрашна була в обох постава і направа, що, сказав би, кидають вони виклик землі, небові й пеклу. Перший ударив буйнокровий біскаєць – рубонув з такою люттю і міццю, що, якби меч його був у руці не схибнувся, сей один удар міг і запеклому поєдинку, і всім пригодам нашого рицаря край покласти; отже, зичлива доля, що берегла Дон Кіхота для важливіших справ, повернула меча його супротивника так, що він хоч і спав йому на ліве плече, та великої шкоди не вкоїв, лише збив лівобічні лати та відтяв мимохідь частину шолома й півуха. Все те залізязчя брязнуло додолу, і Дон Кіхот стояв якесь мить, як непишний.

Та, Боже мій правий! Чи знайдеться такий чоловік у світі, котрий змалював би словом той лютий гнів, що вступив у нашого рицаря, як побачив він, яку йому вчинено швабу? Скажемо тільки, що Дон Кіхот знову звівся на стременах, ще міцніше стиснув обіруч меча і так сказано затнув біскайця по голові й подушці, що не допомгла бідоласі тая затула – здавалось, ціла гора на нього звалилася, а з носа, рота і з вух аж кров хлянула. Захитався біскаєць і спав би напевне з мула, якби за огривка не вхопився, та тут ноги висунулись йому зі стремен, руки розчепірились, а наляканий отим страшним ударом мул шарахнув убік, став гопки і скинув вершника додолу.

Дон Кіхот дивився на все те з холодним серцем, а як побачив ворога свого на землі, миттю зіскочив з коня, підбіг до нього й приставив вістря меча до очей.

– Здавайся, – гукнув, – а ні, то голову одрубую!

Приголомшений біскаєць не міг вимовити ні слова, та й заціпив би йому, певно, навіки розсатанілий Дон Кіхот, якби дами з ридвана, що доти дивились, умліваючи, на той герць, не підійшли до рицаря й не почали благодіти його, щоб він із ласки своєї дарував їхнього джуру горлом. На тії речі відповів Дон Кіхот з великою гідністю й повагою:

– Звичайно, прекрасні сеньйори, я з дорогою душею вчиню вашу волю, але з однією умовою і з одним застереженням: нехай той рицар пообіцяє податися в Тобосо і стати в моїм імені перед незрівнянною царицею Дульсінеєю, аби вона розпорядила ним по своїй уподобі.

Перелякані й збентежені дами, навіть не збагнувши до ладу, чого він вимагає, і не спитавши, хто така Дульсінея, обіцяли, що джура їхній зробить усе так, як він велить.

– Гаразд, – сказав тоді Дон Кіхот, – я вірю вам на слово і не заподію йому більше ніякого лиха, хоч він його й заслуговує.

Розділ X

Про втішні розмови, що провадив Дон Кіхот зі зброєносцем своїм Санчо Пансою

Тим часом підвівся й Санчо Панса, якого служки чернечі добре-таки помотлошили, і став пильно стежити за поєдинком Дон Кіхота, благаючи подумки Бога, аби дарував панові його перемогу і владу над островом, що на ньому губернатором мав стати, як було обіцяно, джура. Як же двобій скінчився і Дон Кіхот збирався знову сідати на Росинанта, Санчо підбіг, щоб потримати стремено, упав перед ним навколішки, поцілував у руку й сказав:

– Пане мій Дон Кіхоте, нарядіть мене з ласки вашої губернатором на той острів, що здобуло ваше добродійство в сьому запеклому бою; хай хоч який великий той острів буде, а в мене стане хисту на ньому губернаторювати несогірше будь-якого губернатора.

На те сказав йому Дон Кіхот:

– Уважай, брате Санчо, що се була в нас пригода не острівна, лише перехресна, а в такій нічого путнього не здобудешся, хіба що голову собі розсадиш чи вуха одбіжиш. Май лишень терпіння, незабаром випаде нам щось краще, і будеш ти в мене губернатором, а може, й бери вище!

Санчо подякував йому красенько, поцілував ще раз руку і край кольчуги, підсавив його на Росинанта, а сам сів на осла та й потюпав слідком за паном, що, навіть не попрощавшись з подорожніми дамами і не сказавши більше ні слова, покатав у поблизький лісок. Санчо і свою худобину на повну ристь пустив, так же за Росинантом годі було збігти: мусив Санчо пана свого окликнути, щоб надіждав його. Дон Кіхот осадив Росинанта й чекав на свого захеканого джуру, що, порівнявшись із ним, сказав:

– Здається мені, пане, що треба нам у якійсь церкві заховатися,⁹⁸ бо ви тому чоловікові такого завдали гарту, що як заявить хто в Святу Германдаду, то певне нас із вами в тюрюгу запроторять, а звідти покіль вийдемо, то й голови нам пооблазять.

– Замовч, – сказав йому Дон Кіхот. – Ти бачив коли чи де читав, щоб мандрованого рицаря за смертовбивство до права тягли?

– За смердовбивство я не знаю, – відповів Санчо, – сам на чуже життя не важив ізроду, знаю тільки що Свята Германдада⁹⁹ за тими сочить, що на битому шляху бійку заводять, а я в таке мішатись не хочу.

– Не журися, друже, – заспокоїв його Дон Кіхот, – я тебе не то од Германдади, а й од самих халдеїв одзволю. Але ти скажи мені по щирій правді: чи бачив ти де рицаря понад мене на всьому земному крузі, що людям відомий? Чи читав у якомусь романі, щоб хто коли сміливіше нападав, стійкіше захищався, завзятіше рубався, спритніше ворога з сідла скидав?

– Як на правду сказати, – признався Санчо Панса, – то я зроду не читав ані однісінької книжки, бо таки й неписьменний; та не гріх і побожитися, що, скільки живу, не служив іще такому, як ваша милость, хвабренному пану; дай тільки, Господи, щоб за ту вашу хвабрість не попали ви туди, що я оце казав. Та тепер прошу вас, пане, погойтеся трохи: он у вас із уха кров як цебенить. А в мене в торбі і смиканина є, і масті білої трошки.

⁹⁸ На служителів церкви і тих, хто звертався до неї по захист, дія світського суду не поширювалась.

⁹⁹ *Свята Германдада* – підпорядкований католицьким монархам озброєний підрозділ (заснований 1476), який виконував поліцейські функції; вирок Германдада виносила без суду. Була створена передусім для боротьби з бандитизмом й насправді дещо підвищила безпеку на дорогах Іспанії, але населення великої довіри до її членів не мало.

– Не треба було б того нічого, – відказав Дон Кіхот, – якби я не забув прихопити з собою плящину з бальзамом Ф'єрабраса:¹⁰⁰ одна б його краплинка – і ніякі ліки більше не потрібні, і ніякого тобі клопоту.

– А що то за плящина, що то за бальзам? – спитав Санчо Панса.

– Я того бальзаму рецепт напам'ять знаю, – одказав Дон Кіхот, – з ним ніяка смерть не страшна, ніяких ран не бійся. Я його наготую і дам тобі, а ти тільки дивись – як мене в бою хто розрубає навпіл (таке з мандрованими рицарями раз у раз трапляється), зараз обережненько підніми ту половину, що додолу впала, і, поки ще кров не зсілася, притули її гарненько до тої половини, що в сидлі лишилась, та гляди ж, припасуй там усе як слід, а тоді дай мені того бальзаму двічі ковтнути, і я буду знову здоровий, як дзвін, от побачиш.

– Коли таке діло, – сказав Панса, – то зрікаюсь я навіки над островом урядувати, що ви обіцяли, а за всю мою вірну й щиру службу одного в вас прошу: дайте мені, пане, рецепта на ті чудотворні краплі. Як на мене, то за одну унцію таких ліків де завгодно не менше як два реали дадуть, а я з тими грішми віку довікую і гадки не матиму. А чи дорого ж то стане ті ліки зготовити?

– Та за які три реали можна буде шість кварт наробити, – відповів Дон Кіхот.

– Бий його Божа сила! – вигукнув Санчо. – То чого ж ви, пане, чекаєте? Наробіть і мене навчіть.

– Тихо, друже, – сказав Дон Кіхот, – я тобі ще й не такі таємниці відкрию, ще й не такими ласками тебе ущедрю; а поки що полікуймося, бо вухо мені таки непогано болить.

Санчо дістав із саков корпію і масть. Але тут Дон Кіхот глянув ненароком на свого розбитого шолома і трохи не сказився. Поклав руку на меч, звів до неба очі й промовив:

– Присягаю на Створителя всього сущого і на всі чотири Євангелії, де теє суще докладно списане, що буду так жити, як жив великий маркіз Мантуанський, коли поклявся за смерть свого небожа помститися, сиріч не їсти хліба за столом, не пригортатися до малжонки і ще чогось не робити (от забувся, але все одно присягаю), допоки на тому не помщуся, хто такої завдав мені наруги!

Почувши таку річ, Санчо сказав:

– Уважайте, ваша милість, пане мій Дон Кіхоте, що коли той рицар учинив вашу волю і став перед очі Дульсінеї Тобоської, то він уже виконав свою повинність і не заслуговує нової кари, якщо тільки не вкоїть нового якого злочину.

– Ти міркуєш слушно і справедливо, – сказав Дон Кіхот, – тим я касую присягу помсти; зате знов шлюбую і конфіrmую, що житиму так, як казав, поки не виборю в якогось рицаря такого доброго шолома, як сей був. І не думай, Санчо, що се я сухого дуба везу, мені є чийм слідом іти: адже так достоту було з Мамбріновим шоломом, що так дорого став Сакріпантові.¹⁰¹

– Ей, пане, пане! – промовив Санчо. – Пошліть ви всі ті присяги к нечистій матері, бо вони тільки на здоров'я вадять та душу до гріха провадять. Ану ж ми за кілька день не здибаємо чоловіка в шоломі, що тоді робити? Невже таки будете тої присяги додержувати, всякі шкоди й недогоди від неї терплячи? Це ж доведеться ночувати під голим небом, спати не роздягавшись і ще всяку таку покуту нести, що понавигадував той дурноголовий дід, маркіз Мантуанський, а ви оце тепер його робом ходити надумали. Та по сій же дорозі, пане,

¹⁰⁰ Бальзам Ф'єрабраса – бальзам, яким натирали тіло Христа перед похованням. У французькій епічній поемі XII ст. мавританський цар Балан і велетень Ф'єрабрас, його син, захопили бальзам як військовий трофей, коли грабували Рим.

¹⁰¹ Золотий шолом Мамбріна, мавританського царя, мав чудесну властивість захищати від поранень. У «Закоханому Роланді» Боярдо – Мамбрінів шолом отримав Рінальд Монтельбанський, а в «Несамовитому Роланді» Аріосто – Дардініел (якого Дон Кіхот сплутав із Сакріпантом) поплатився життям за спробу повернути його. *Сакріпант*, цар Черкесії – персонаж тих самих поем.

збройні люди зовсім і не їздять, а самі-но підводчики та погоничі; вони тих шоломів зроду і в вічі не бачили, не то щоб коли носили!

– Помиляєшся, – сказав Дон Кіхот. – За які дві години ми зустрінемо десь на розпутті велику силу збройного люду; буде його, може, ще більше, ніж у тому війську, що на Альбраку¹⁰² йшло Анджеліки Прекрасної добувати.

– Ну, чи так, то й так, – погодився Санчо. – Аби тільки дав Бог, щоб усе добре було, та щоб швидше того острова добути, який мені так дорого коштує, а там хоч і вмерти.

– Я вже казав тобі, Санчо, про те будь безпечен: не буде острова, знайдемо щось інше, може, данське королівство, а може, собрадиське. Тобі воно якраз на руку ковінька, на суходолі все-таки веселіше. Та годі поки що про се, поглянь лишень, чи нема там у тебе в торбі чого попоїсти: підживимось і зараз же рушимо замку шукати, де б нам ніч перебути та бальзаму наготовити, що я казав, – а то вухо так болить, що крий Мати Божа.

– У мене є цибулина, сиру трохи та хліба кілька шкуринок, – мовив Санчо, – та се їство не годиться такому, як ви, зацному рицареві.

– Небагато ж ти в цьому ділі тямиш, – одказав Дон Кіхот. – Знай, Санчо: мандровані рицарі за честь собі покладають по місяцю нічого не заживати, або вже їдять, що Бог пошле. Воно було б тобі не в дивовижу, якби ти прочитав стільки книжок, як я. Ані в жодній книзі про те не пишеться, аби мандровані рицарі щось їли, хіба хто пишну учту на їхню честь уряджав, а то все абичим перебувались. Ясно само собою, без їжі вони не обходились і всякі інші натуральні потреби мусили справляти, бо то були, вважай, такі самі люди, як ми; та як вони тинялися майже весь час по пушах та пустищах і не мали з собою кухарів, то, мабуть, їли здебільшого всяку просту харч, таку, як ти мені оце пропонуєш. Отож, друже Санчо, не журися тим, що мені до смаку припадає, не переробляй світу на свій триб і не перевертай шкереберть звичаїв мандрованого рицарства.

– Даруйте, пане, – виправдувався Санчо, – я ж вам казав, що я чоловік темний, неписьменний, у лицарській поведенції небитий і несвідомий. Тепер я вже для вас, яко для лицаря, возитиму в торбі сушениці, а для себе, нелицаря, дробину якусь абошо, – воно, знаєте, тривніше.

– Я не кажу, Санчо, – відповідав Дон Кіхот, – що рицарі кінечне їли тільки сушениці, як ти їх називаєш, а просто се був їхній звичайний поживок. Та ще зілля всяке, що на полях знаходили: вони на тих зіллях добре зналися, знаюся на них і я.

– Важлива то річ, на зіллях знатися, – сказав Санчо. – Гадаю, що нам те зняття колись може в великій пригоді стати.

По сій мові вив'язав із торби харчі, та й попоїли вдвох любо і мирно. А що обом кортіло швидше до ночівлі дістатися, то не дуже й роз'їдалися, живенько вклали те сухе та вбоге їство. Тоді знов посідали верхи та й рушили чимдуж, щоб до якої-небудь оселі завидна добратися. Та шкода було їхньої надії: сонце зайшло, а до житла так і не прибились. Довелося заночувати у козопасів, що в полі куреннями стояли, – добре що хоч до них приبلудили. Санчові будо досадно, що до села не доїхав, а Дон Кіхот, навпаки, радів, що в полі зорюватиме – кожна така пригода правила йому за певний доказ його рицарськості.

¹⁰² Альбрака – замок у скелі, де ховалася Анжеліка в «Закоханому Роланді» Боярдо.

Розділ XI

Про те, як велося Дон Кіхотів у козопасів

Козопаси привітали його дуже гостинно, а Санчо, примостивши якнайліпше Росинанта та осла свого, зразу почув носом пахощі козлини, що в казані саме на вогні кипіла, та й потяг туди глянути, чи не пора її з казана в живіт перекладати; аж тут пастухи самі зняли її з вогню, розстелили долі шкури овечі і, зладивши нашвидку свою сільську вечерю, запросили од широго серця обох подорожніх – чим, мовляв, багаті, тим і раді. Було їх при тій отарі шестеро: всі посідали кружкома на шкурі, та перш підсунули Дон Кіхотів перевернуте корито і з незграбною чемністю попрохали гостя сісти. Дон Кіхот сів, а Санчо став позад свого пана, щоб подавати йому зробленого з рога кубка. Бачивши, що він стоїть, Дон Кіхот сказав:

– Щоб ти переконався, Санчо, скільки всякого добра має в собі мандроване рицарство і якої честі та шани серед людей ті заживають, котрі сій благородній справі так чи інакше служать, я хочу, щоб ти сів поряд мене в сім поштивім товаристві; ми будемо з тобою, ніби рівний з рівним: я, твій пан і прирощений сеньйор, і ти, мій джура, будемо їсти з одної миски й пити з одного кубка, бо про мандроване рицарство можна сказати те саме, що про кохання – воно всіх рівняє.

– Дякую красенько, – одказав Санчо, – та ніде правди діти, як у мене є що їсти, то волю з'їсти навстоячки сам-один, ніж із цісарем за одним столом сидячи. Воно таки й справді краще в себе вдома хліб із цибулею без жадних церемоній та антимоній уминати, аніж гиндичку в гостях, що і помалу жуй, і потроху пий, і раз по раз утирайся, і не чхни, не кашляни, і ще чогось такого не зроби... Нема, як на своїй волі, сам із собою! Тим-то, пане мій любий, тії почесті, якими ви мене за слугування мандрованому лицарству, тобто за моє джурування, вшанувати хочете, оберніте з ласки вашої на що-небудь корисніше і вигідніше, а за такі почесті я дякую щиро, та од них одрікаюся однині й до віку, аж до кінця світу.

– А все-таки мусиш сісти, – сказав Дон Кіхот, – бо хто, мовляв, принизиться, той у Бога возвиситься.

Узяв Санча за руку та й посадовив його обік себе.

Козопаси, що тих розмов про джура та рицарів ні бе, ні ме не тямили, їли собі мовчки та, знай, на гостей позирали, що з великим апетитом запихалися шматками м'яса в кулак завбільшки. Як упорали м'ясиво, висипали на шкуру цілу гору ліскових горішків та поставили півкружка сиру, твердючого, мов тиньк. Не гуляв же й кубок роговий, усе ходив по колу то повний, то порожній, мов той цебер водочерпальний, і спорожнив заіграшки один із двох бурдюків, що тут же навидноці стояли. Наївшись досхочу, Дон Кіхот узяв у жменю горіхів і, пильно на них дивлячись, такими зачав словами промовляти:

– Блаженний той час, щасливий той вік, що мудреці старожитні золотим прозвали – не тим, що золото, так високо в наш залізний вік ціноване, легко тоді здобувалось, а тим, що люди тогочасні не знали двох слів: моє й твоє. У ту священну добу все було гуртове; щоб собі поживку щоденного дістати, не треба було нікому особливо трудитися: простягни тільки руку до могутнього дуба, і він щедро пришанує тебе своїм стиглим, смаковитим овочем. Чисті криниці та ручаї бігучі давали всім досхочу погожої, прозорої води. В розколинах скель та в дуплах дерев закладали свої республіки мудрі й працьовиті бджоли, що всякій охочій руці постачали без жодної плати рясні здобутки солодких трудів своїх. Пишні коркові дуби люб'язно й безхитро скидали з себе широку й легеньку кору, аби люди могли вкривати хати свої, поставлені на нетесаних палях єдино для безпеки від неласкавості неба. Всюди тоді панували мир, лагода і приязнь. Тяжкий леміш кривого плуга не важився ще краяти й

вивертати благословенних надер праматері нашої: вона без жодної насили плідним своїм і безмежним лоном годувала, насищала і вдовольняла дітей, що в ту пору нею володіли. Невинні та вродливі пастушки ходили ще тоді горами-долами простоволосі, з заплетеними косами чи й так, а всієї одежі в них було, аби те прикрити, що веліла й велить прикривати честивість; не знали ще тоді тих окрас, що тепер, тих пурпурів, блаватів та витворних узорчатих єдвабів, хіба тільки лопушину зелену чи віночок плющевий, та в тих оздобах красували вони й лишали незгірше наших великих пань, що з цікавості пустої та безділля прибираються в не знать які витребеньки. Ніжні сердечні почуття висловлювались тоді так само просто й щиро, як і виникали, не шукаючи пишних фраз, щоб ціну собі підбити. Брехня, омана й хитрощі не домішувались тоді до щирої правди. Непохитно стояло правосуддя; безпечне од підкупництва й догодництва, що тепер так йому загрожують, так над ним довліють і тяжіють. Суддя не крутив іще законом по своїй уподобі, бо, власне, нікого було судити та й нізащо. Дівчата, як я вже казав, ходили з цнотою своєю де хоча, без догляду й дозору, не сподіваючись ніякого лиха од чиєїсь хтивості чи слаسنоти, як же й губила котора віночок, то лише самохіть і з доброї волі. Не так воно діється в наші осоружні часи, коли жодна з них не може бути безпечна, хоч сховай її й замкни в якомусь новому лабіринті на кшталт критського, бо пошесть любовна носиться в повітрі, промикається проклятими лестками крізь найменшу щілину й шпарину і зводить хоч яку неприступну. Щодалі світ усе більше злом і кривдою повнився, і для їх оборони заведене було мандроване рицарство, що має дівич захищати, вдовиць опікати, всім сиротам і нужденним запомогу давати. До сього ж то ордену, братове козопаси, належу і я; спасибі вам, що ви мене й джуру мого так щиро привітали й пригостили. Хоч ведлуг права природнього всяк живущий повинен мандрованим рицарям добра зичити, однак ви вчинили тєє, навіть закону сього не знаючи, прийняли мене й пришанували; за ту вашу велику ласку немалу складаю вам подяку.

Наш гідальго виголосив свою довжелезну, хоч і цілком зайву, промову тільки тому, що горіхи, якими його потракували, навернули йому на пам'ять золотий вік, і йому захотілось розповісти про нього пастухам. Ті слухали його оторопіло й непорозуміло, не мовлячи ні слова. Санчо також мовчав собі, лузав горіхи та час від часу прикладався до другого бурдюка, якого пастухи почепили на дубі, щоб вино не грілось.

Вечеря давно вже скінчилась, а Дон Кіхот балакав не вгаваючи; нарешті, один козопас промовив:

– Аби ви, пане мандрований лицарю, могли з повним правом сказати, що ми прийняли вашу милість з доброю хіттю і щирою душею, дозвольтє потішити й повеселити вас іще й співами. Зараз сюди прийде один хлопець, там такий розумний і дотепний, письменний, а до того ще й закоханий. І музика добрий, так на гуслі грає, що ну!

Ледве він скінчив, як іздалеку почулися звуки гуслів, а трохи згодом і музика надійшов: був то парубчина років так двадцяти двох, дуже хороший на вроду. Товариші спитали його, чи він уже вечеряв, і він сказав, що вже; тоді той козопас, що завів мову про співи, озвався до нього:

– Коли так, Антонію, то потіш нас трохи, заспівай якоїсь, нехай шановний наш гість побачить, що в лісах і горах теж є люди, що музику тямлять. Ми вже казали йому про твою кебету, покажи ж її тепер, справди наше слово. Прошу тебе милим Богом, сядь отут-о та й заспівай нам романса про твої любовці, того, що дядько твій священик ісклав і що всім у селі до вподоби припав.

– Згода, – відповів парубок.

Не чекаючи дальших запросин, він сів на дубовий пеньок і, наладивши гуслі, заспівав приємним голосом:

Антоніо

Знаю, знаю вже напевне,
Що мене ти покохала,
Хоч цього ти не сказала
Навіть поглядом, Олалє.

Знаю я, що й ти це знаєш,
І уже не сумніваюсь —
Не буває нещасливим
Почуття, яке узналось.

Правда, часом ти, Олалє,
Намагалась показати,
Що душа у тебе – бронза,
Білі груди – зимний мармур.

Та з-за маски гордування,
З-за покривала зневаги
Десь-колись надія люба
Рукавом мені помає.

І лечу я на принаду,
Хоч не міг іще ні разу
Ні ридати, як незваний,
Ні радіти, як обранець.

Якщо пристрасть завжди гречна,
Твоя гречність означає,
Що надія не підманить,
Що доб'юсь, чого жадаю.

І якщо служіння вірне
Будить ласку в серці дами,
То й мої, гадаю, вчинки
Гідні теж якоїсь дяки.

Мабуть, бачила не раз ти,
Як мене ти помічала,
Що ношу я і у будні
Те, що в свято одягаю.

Тож кохання і убрання
Ніби йдуть тим самим шляхом,
Я б хотів перед тобою
Бути повсякчас ошатним.

Не кажу уже про танці
Та про ніжні серенади,
Що співав тобі надвечір
І над ранок із півнями.

Скрізь і всюди воздавав я
Красоті твоїй пошану
І правдивою хвалою
Ворогів нажив немало.

Як хвалив тебе, сказала
Так Тереса з Беррокаля:
«Є такі, що кажуть – ангел,
Аж придивишся – то мавпа.

Тільки вміє штучним блиском
Додавать собі принади
І фальшивою красою
Хоч Амура отуманить!»

Став я з нею сперечатись,
А вона позвала брата,
Брат мені тут кинув виклик, —
Знаєш ти, що потім сталося.

Я люблю не по-гультьайськи,
Я тебе, моя кохана,
Не звезду, не збаламучу, —
Ні, я маю чесний намір.

Церква нам готує узи,
Петлі нам із шовку в'яже:
Вдінь в одну свою ти шию,
Я удіну в другу радо.

А як ні, то присягаюсь
Найсвятішими святцями,
Що піду я з гір цих диких
У обитель до монахів.

На цьому пастух скінчив свою пісню. Дон Кіхот попросив його ще якої-небудь заспівати, та Санчо, якому вже спати хотілось, а не співів слухати, заперечив:

– Ви б, пане, краще вже десь до спочинку мостилися. Де видано, люди напрацювалися тяжко за цілий день, а ви хочете, щоб вони вам усю ніч співали.

– Я тебе розумію, Санчо, – сказав Дон Кіхот. – Ти все до бурдюка походеньки справляв, а після того дужче до сну тягне, аніж до музики.

– Та сон же, хвалити Бога, усім людям милий, – відповів Санчо.

– Ну, нехай і так, – сказав Дон Кіхот, – мостися собі, де хочеш, а моєму станові, як ти знаєш, більше личить чувати, аніж спати. Тільки перш перев’яжи мені вухо, Санчо, бо таки не в жарт розболілося.

Санчо кинувся виконувати панського наказу, та тут один пастух, побачивши рану, сказав йому, щоб він не клопотався, бо в нього є такі ліки, що швидко тую рану вигоять. Тоді зірвав кілька листочків розмарину (а його там багато росло), пожував, змішав із сіллю, приклав Дон Кіхотові до вуха і перев’язав гарненько, запевнивши, що інших ліків і не треба буде, – так воно потім і вийшло.

Розділ XII

Що розповів пастух тим, хто був із Дон Кіхотом

У цей час надійшов хлопець, що носив їм із села харчі, і сказав:

– Хлопці, а ви знаєте, що в селі діється?

– Ізвідки би мали знати? – озвався один козопас.

– Так от, щоб ви знали, – вів далі хлопець, – сьогодні вранці помер відомий усім пастух, – він же студент Хризостом, і подекують, ніби то з кохання до тієї вражої Марсели, багатого Гільєрма дочки, що за пастушку перебрана по наших застумах блукається.

– До Марсели, кажеш? – перепитав інший.

– Та вже ж не до кого, – відповів хлопець. – І ще ось яке диво: написав у заповіті, щоб його поховали в чистім полі, наче мавра якого, наузкрай скелі, де ото дуб над криницею стоїть, бо кажуть люди (від нього б то самого чули), що на тому місці він уперше її побачив. І ще дечого такого понаписував, що, каже панотець, не можна робити й не годиться, бо то буде не по-християнськи, а по-поганськи. Так же студент Амбросіо, щирий друзяка небіжчика, що з ним разом у пастушому перевдязі ходив, править, що так притьмом усе й треба зробити, як заповідавав Хризостом, – гуде в селі, як у вулику. Та, мабуть, так вийде, як Амбросіо хоче, і приятелі його пастухи – понесуть Хризостома рано-вранці з великою шанобою в чисте поле ховати. Отам, гадаю, буде на що дивитись. Я неодмінно піду, хоч би мені завтра знов у село припадало.

– Усі підемо, – заговорили козопаси, – кинемо жеребок, кому кіз за всіх пильнувати.

– Гаразд мовиш, Педро, – сказав один хлопець. – Але, певно, обійдеться без жеребкування: я залишуся за сторожа. Не тим, що такий добрий чи нецікавий, а тим, що ходити не можу – оце якось скабку в ногу загнав.

– Ну, вже хоч як, а велике тобі спасибі, – сказав Педро.

Дон Кіхот поспитав у Педро, що за один був небіжчик, і яка вона – та пастушка. Педро відповів, що, скільки він знає, небіжчик був багатий гідальго, родом із поблизького нагірного села, вчився чимало літ у Саламанці й повернувся звідти додому чоловіком, мовляли, мудрим і читаним.

– Найкраще, кажуть, знався він на науці про звізди, як там на небі сонцеві й місяцю діється, – вів далі Педро, – і завше вгадував, коли будуть сонячні та місячні захмарення.

– Не захмарення, мій друже, а затьмарення, – поправив його Дон Кіхот, – так говориться, коли сі два світила померкають.

Та Педро не звернув жодної уваги на такі марниці й оповідав далі:

– І ще вгадував, коли який рік буде, доїдний чи недоїдний.

– Ти хочеш сказати: дорідний чи недорідний, – знов поправив Дон Кіхот.

– Дорідний чи доїдний – все на одно виходить, – заперечив Педро. – То завдяки його порадам батько його і приятелі, що йому вірили, в великі достатки вбилися. Скаже було: «Цього року пшениці не сійте, сійте ячмінь, а на те літо ячменю не треба, а вже горох». Або: «Се літо маслинової олії море буде, а потім три роки – ані капелини».

– Ся наука називається астрологія, – впав у річ Дон Кіхот.

– Не знаю, як вона там називається, – сказав Педро, – досить, що він знав усе те і ще багато всякої всячини. Ну, минув там який місяць чи два, як він із Саламанки повернувся, аж бачать люди, скинув він свою довгу школярську хламиду і за пастуха перебрався, кептарика вдягнув ще й гирлигу в руку взяв; так само й Амбросіо, приятель його вірний і товариш по науці. Ага пак, я забув сказати, що небіжчик Хризостом був іще й знаменитий віршник: і колядку нову на Різдво, було, скомпонує, і дійство на Великдень напише, що наші сільські

хлопці приставляли, – і всі хвалили, що, Боже, як гарно. Як же побачили селяни, що тії школярі так раптом на пастухів перевернулись, дивували великим дивом і не могли додуматися, що воно за знак, до чого ця чудна переміна. Тим часом у Хризостома помер батько, лишивши в спадок синові неабияке багатство: і всякі статки-маєтки, і худоби чимало, що великої, а що і дрібної, і грошей готових суму-суменну. Став Хризостом усьому тому добру господарем і паном, і треба сказати, що він на те цілком заслуговував: удачі був приязної, товариської, подільчивий такий, знався все з людьми статечними, а на вроду – не кажи ти херувим. Згодом довідались люди, що бідолашний Хризостом на те за пастуха перебрався, аби ходити по пустельних наших місцях слідком за тією пастушкою Марселою, що то хлопець допіру казав, бо закохався в неї напропале. А тепер треба вам знати, що то за дівчина, я вам розкажу зараз, бо ви, мабуть, зроду ще такого не чули та, певно, і не почувєте, хоч і до Іродових літ доживете.

– Не Іродових, а Яредових, – зауважив Дон Кіхот; прикро йому було слухати, як той козопас слова перекручує.

– Іроди теж, буває, довго живуть, – відповів Педро. – Ви мені, пане, краще не перебаранчайте, бо як будете до кожного слова прискіпуватись, то й за рік кінця не дійдемо.

– Вибачай, друже, – сказав Дон Кіхот, – я тебе недурно перепинив, бо одне діло Ірод, а друге – Яред. Зрештою, ти цілком слушно зауважив, що інший Ірод і Яреда переживе. Кажи далі, я вже більше не перебиватиму.

– Так от, паночку мій гречний, – вів далі козопас, – жив у нашому селі один хлібороб на ймення Гільермо, а там такий заможний, що куди тобі Хризостомовому батькові. І дав йому Господь, окрім багатства незчисленного, ще й дочку-одиночку, що вродила йому жінка його, молодиця на всю околицю, а вродивши, померла. Як зараз бачу її: красою мов сонце чи мов зоря сіяє, а що вже хазяйновита, що до вбогих прихильна, то не інакше, як душенька її в раю у Бога розкошує. Зажурився тяжко Гільермо, що йому така добра жінка померла, та й сам незабаром переставився, а дочка його мала, багата спадкоємиця Марсела перейшла під опіку дядька свого, нашого сільського панотця. І росла ж така гарна та хороша, що всім матір свою покійничку нагадувала: то була красуня велика, та донька, бачилось, і її вродою переважить. Як була вже по чотирнадцятій чи п'ятнадцятій весні, то хто було не гляне, всі Господа Святого хвалять, що такою красою благословив її; не один же тоді в неї закохався, не один голову стратив. Дядько глядів її пильно, держав більше в зачині, одначе слава про її вроду пишну та про її багатства незліченні не тільки в нашому селі, а й за сто миль навкруги голосно лунала, і звідусіль до неї люди слалися, опікуна того ревне прохали-благали дівчину заміж дати. Та той поштивий чоловік, правдиво християнська душа, хоч і ладен був її одружити, як на порі стала, проте не хотів силувати, поки сама не зохотиться. І не тому він заміж її не пускав, що вигідно йому було сирітським добром заряджувати, боронь Боже! Не раз і не два за се в наших сільських бесідах славлено і хвалено доброго панотця. Бо щоб ви знали, пане подорожній, по наших невеличких селах геть про все говориться, геть про все судиться, і вже повірте мені, як парафіяни, а надто сільські, кажуть на священика, що добрий, то так воно і є.

– Правда, – озвався Дон Кіхот. – Кажи далі, бо історія таки дуже цікава, а оповідач із тебе, друже Педро, знаменитий. Кажи далі, зроби нам усім ласку.

– Аби мене Бог своєю ласкою не поминув, то головна річ. А далі, щоб ви знали, вже й сам дядько почав небогу вмовляти, щоб заміж ішла, зводив їй на очі гарні прикмети численних сватаців, що тільки вибирай собі до мислі, та дівчина затялася: ні, та й ні, ще їй не хочеться, рано ще голову собі зав'язувати. Дядько на ті її докази здався та й не дуже їй докучав: підбільшає, думав, то сама собі любу дружину до пари знайде. Вважав, бачите, – і слушно вважав, – що негоже ті батьки роблять, котрі дітей своїх до того силують. Ну, гаразд, час собі йде, аж гульк – одного дня прибралась наша гордопишна Марсела за пастушку, хоч

дядько та інші люди з села й одраювали її, та й подалася з сільськими дівчатами в поле, сама свою череду пасти. Скоро вона так на люди показаласть і вроду свою всім навіч появила, як юнацтво навколишнє, і з панів, і з хліборобів заможних, удягшися, взором Хризостома, хмара-хмарою почали за нею по полях та лугах уганяти – в тім числі був і сам наш небіжчик, що, казали, не просто любив її, а молився на неї. Не думайте, щоб, гуляючи отак по волі, без жадного нагляду й дозору, вмалила Марсела хоч на стільки честь свою дівоцьку, – навпаки, так цноти своєї пильнувала, що жоден із тих її зітхальників та зальотників не міг похвалитися (та й навряд чи коли зможе), що вона йому хоч маленьку надію подала, не то що волю його вволила. Правда, вона од пастухів не тікає, розмов із ними не уникає, поводитьсь з усіма гречно та приязно, але як хто заведе, було, річ про женихання чи й про шлюб святий, законний, – зараз такого йому одкоша дасть, що летить неборак од неї, як камінь із катапульти. І така її поведінка багато в нашому краї лиха накоїла, сказав би, чумна пошесть по ньому пройшла, бо вродою своєю і вітливістю вона прихиляє до себе серця щирих закоханих, а гордістю і неприступністю до розпачу їх призводить, – не знають уже, горопашні, що їй і казати, тільки всі в один голос узивають її жорстокою і неблаганною та інші такі прізвища прикладають, що натуру її якнайкраще змальовують: щоб ви тут, пане, побули кілька днів, то почули б, як наші гори й долини стогоном стогнуть, жалями згордованих коханців озиваючись. Тут неподалік буки високі ростуть, буде їх зо два десятки, так на кожному на корі гладенькій вирізане-викарбуване ім'я Марсели, а на одному ще й корона вимережана – то ясував якийсь залицяльник, що Марсела гідна вінця краси людської. Тут один пастушок зітхає, там другий жалі виливає, звідси чути пісні любовні, а звідти – сумовиті співи. Той цілу нічку просиджує десь під скелею чи під дубом, очей заплаканих і на хвилю не склепляючи, все про неї мріючи та душею мліючи, поки сонце святе не встане; інший лежить усю днину літню гарячу десь на піску палючому, раз у раз тяженько зітхаючи та скарги свої ненастанні милосердним небесам посилаючи, – і над тим, і над сим, і над п'ятим, і над десятим вільно й безжурно тріумфує вродлива Марсела. А ми всі, що її знаємо, дивимось і виглядаємо – коли вже скінчиться те її гордування, хто буде той щасливець, що зломить уперту її вдачу і втішиться красою її несказанною? Все, що я вам розповів допіру, то щирісінька правда, ото ж вірю я й тому, що сей хлопець сказав: не з якої іншої причини й наш Хризостом помер. Ото ж раджу вам, пане: сходіть завтра на його похорон, буде там на що подивитись, бо друзів у небіжчика багато, а те місце, де він себе поховати казав, звідси недалеко, може, з півмилі буде.

– Є в мене така думка, – відповів Дон Кіхот. – Спасибі ж тобі за розповідку цікаву, я слухав її з великою втіхою.

– Еге, – сказав козопас, – я й половини того не знаю, що було з Марселиними закоханими. Та завтра, може, здибаємо по дорозі іншого якого пастуха, що все нам розкаже. А тепер вам уже, либонь, і спочити пора, та лягайте краще в курені, щоб надворі рани, буває, не застудити. Правда, ліків я до неї приклав добрих, боятись нема чого.

Санчо Панса, якому вже давно осточортіли козопасові балаки, і собі став прохати пана, щоб переночував у Педровому курені. Дон Кіхот так і зробив, але цілу ту ніч промріяв, згадуючи володарку свою Дульсінею за прикладом закоханих у Марселу пастухів. Санчо Панса розташувався між Росинантом і ослем та зразу й захріп: кому добре полатають боки, тому спиться краще, ніж згордованому коханцю.

Розділ XIII, де завершується повість про Марселу й оповідається про інші події

Заледве світло денне почало струменіти крізь вікна сходу, як п'ятеро з шести козопасів уже встали і, розбудивши Дон Кіхота, спитали в нього, чи не роздумав він іти на пишний Хризостомів похорон; як ні, то вони ладні йому товаришити. Нашому рицареві того тільки й треба було; він одразу схопився і велів Санчові негайно осідлати коня та осла нав'ючити. Той хутко з цим ділом упорався, і всі бадьоро рушили в дорогу. Чи промандрували чверть милі, чи ні, як на перехреснім шляху зустріли ще якихось пастухів, аж шестеро. Всі вони були в чорних кожухах, на головах мали вінки — хто кипарисовий, а хто олеандровий, а в руках грубі ясеневі ціпки. З ними їхало і шляхтичів двоє верхи на конях, у доброму дорожньому вбранні, а позаду троє слуг піших. Як ізблизився один гурт до другого, привітались чемненько навзаєм і розпитались, хто куди прямує; довідавшись, що всім в одне місце треба, на похорон, побрались туди разом.

Один вершник обізвався до свого товариша:

— Гадаю, сеньйоре Вівальдо, що ми з вами не пожалкуємо, як на похороні трохи загаємось, бо то, напевне, буде велична церемонія, судячи з тих незвичайних речей, що розповіли нам ці добрі люди про небіжчика та про ту пастушку-губительку.

— І я гадаю так само, — відповів Вівальдо. — Я не то на день, а й на чотири дні забарився б, щоб тільки таку дивовижу побачити.

Дон Кіхот спитав у них, що вони чули про Марселу й Хризостома. Подорожанин відповів, що оце вранці зустрів він із товаришем тих пастухів у жалобних шатах і поцікавився, чого то вони так урядились. Тоді один пастух оповів їм про вродливу та гордовиту чередничку Марселу, що в неї стільки юнацтва було закохано, і про смерть Хризостома, що до нього вони йшли на поховання. Швидше сказати, той шляхтич розповів Дон Кіхотові ту самісіньку історію, що й Педро.

Поговорили трохи про се, а потім на інше звернули. Той, кого звали Вівальдо, спитав у Дон Кіхота, чого се він так уворужився, їдучи по такій мирній країні. На те відповів Дон Кіхот:

— Мій стан і моє покликання не дозволяють і не попускають мені їздити інакшим чином: вигоди всякі, розкоші та гулянки створені для розпещених двораків, а труднощі, тривоги та подвиги ратні призначені й приділені тим, кого світ називає мандрованими рицарями, серед яких найменшим єсьм аз, недостойний.

Скоро вони тії речі почули, зараз усі догадались, що він божевільний; щоб той здогад підтвердити і з'ясувати, який блуд на нього напав, Вівальдо знов спитав у нього — що воно таке, оті мандровані рицарі?

— Хіба вашності не читали англійських літописів та хронік, — одрік Дон Кіхот, — що повідають про славетні чини короля Артура, котрого ми на своїм людівім кастильським діалекті називаємо звичайно Артусом? Про нього по всьому королівству великобританському ходять старовинні перекази, буцімто він не вмер, а силою чарів у ворона перекинувся, і, як надійде слухний час, ізнов буде королювати, берло й державу в своїх руках тримати; тимто жоден англієць і по сей день не наважується ворона вбити. Отож за часів сього доброго короля й заснувався знакомитий орден рицарів Круглого столу, тоді ж завелися і голосні в історії любові Ланцелота Озерного та королеви Джіневри, що мали собі за повірницю та посередницю поштиву двірську даму Кінтаньйону. Про те й романс є прокладений, його часто у нас у Гишпанії виспівують:

Ще за жодним паладином
Так ті дами не ходили,
Як за славним Ланцелотом,
Що з Британії приїхав...

І далі ще так любо та мило співається про його кохання та подвиги войовницькі. З тих же то часів почало рицарство помалу-малу по різних землях і краях ширитися і розпросторюватися, і поміж того рицарства найбільше уславились і звеличились діяннями своїми хоробрий Амадіс Гальський з усіма своїми синами та внуками аж до п'ятого коліна, бравий Фелісмарт Гірканський, достохвальний Тирант Білий, а також доблесний і непереможний левень Дон Бельяніс Грецький, котрого ми, можна сказати, бачили, чули й зазнали в наші дні. Ось що таке, панове, мандроване рицарство, ось що таке сей орден, до якого, як я вже сказав, належу і я, грішний, обрікшися тим самим оброком, що й усі вишменовані рицарі. Тим і блуджу я сими пустками й пустощами в пошуках пригод, готовий повсякчас стати грудьми проти найстрашнішої небезпеки, що пошле мені доля, і лягти кістями, захищаючи принижених і окривджених.

Тут же подорожани остаточно пересвідчились, що Дон Кіхот обезглуздів, навіч побачили, яке його опанувало божевілля, і чудувалися з того непомалу, як і всі, хто з ним уперше стикався. Вівальдо, чоловік дотепний і на вдачу жартовливий, надумав іще дужче нашого рицаря піддрочити, щоб веселіше їхалось, бо до гір, де мав відбутись похорон, було вже не так і далеко.

— Пане мандрований рицарю, — сказав він йому, — як на мене, то вашець обрікся аж надто суворим і тяжким оброком; братам-картезіанцям і тим, мабуть, світ вільніший.

— Ну, може, й не дуже вільніший, — заперечив Дон Кіхот, — але скажіть, хто більше людям потрібний — ми чи вони? Найменшого сумніву немає, що ми. Бо як казати правду, то вояк, що виконує наказ отамана, не менше робить, ніж той отаман, що наказ видає. Під цим розуміють ось що: ченці моляться собі в упокої й безпеці, щоб небо ниспослало землі всяке благо, а ми, войовники і рицарі, на ділі справджуємо те, за що вони моляться, боронимо його потугою нашої правиці і вістрям нашого меча, і то не в тихій обителі, а під голим небом, шкварячися влітку на палючому сонці, а взимку на лютому морозі дубіючи. Ми немовби служителі Бога на землі, зняряддя його правого суду. А що справа воєнна і все до неї належне та причетне дається лише потом, трудом і зусиллям великим, то ясно, що подвижники її несуть важкий тягар праці і клопоту, аніж ті, що в тиші й спокої благають Бога подати ласку тружденним і нужденним. Я не хочу сказати і в думці того не маю, ніби рицарювання можна до іноківання прирівняти, ні; а тільки на власній шкурі досвідчив, що мандрований рицар більшу завжди муку приймає: безвіддя й безхліб'я, стужа і нужда, — якого тільки лиха не випадає йому на віку! Як же которий і доступав мужністю своєю цісарської корони, то, вірте мені, немало проливав за неї крові своєї й поту, а якби їм іще не допомагали так високо вгору знятися мудреці й чародії, то, певне, не одного б надія ошукала, не в одного мрії димом би розвіялись.

— І я так само думаю, — погодився подорожній. — Одно лише мені в тих мандрованих рицарів не подобається: як випаде їм коли якась велика, небезпечна пригода, як стане перед ними видима смерть, то вони ніколи не вдаються до Бога, як подобає в такій притузі всякій душі християнській чинити, а звертаються натомість до дам своїх з такою рвією і таким святобливим трепетом, мов то їхнє божество. Як не кажіть, а воно трохи ніби поганством одгонить.

— Щоб ви знали, пане, — відповів Дон Кіхот, — інакше не може й бути; щоб який мандрований рицар учинив інакше, в великій ходив би неслав'ю. Річ у тім, що в мандрованому

рицарстві так уже заведено й годиться, що, йдучи на подвиг, мандрований рицар завжди повинен мати перед собою образ своєї дами, звернувши до неї повний любові й відданості погляд, він просить її допомоги і заслони в тяжких випробах, що його чекають. Навіть якщо його ніхто не чує, він мусить хоч пошептом кілька слів сказати про те, що він на неї з усього серця здається, – безліч прикладів тому знаходимо ми в рицарських романах. Звідси зовсім не випливає, що вони ніколи не моляться Богові: на те й під час самого бою завжди знайдеться слухна хвиля.

– І все-таки, – заперечив подорожній, – одна річ видається мені непевною. Не раз я читав, як ті мандровані рицарі герці заводять; спершу словами зітнуться, а потім, запалавши гнівом, повертають коней, розганяються й летять один проти одного; тут же на повному скаку припоручає себе кожен своїй дамі. Така сутичка, як правило, кінчається тим, що один із них падає з коня додолу, бо спис противника прогнався крізь нього навиліт, а другий тільки тому на землю не брязнув, що якимось коневі за гриву вчепився. Де вже збитому рицареві в такій короткій потребі до Бога думкою і словом обернутись! Було б йому краще, до бою ринучи, не даму свою, а Бога згадати, як то належить кожному християнинові. Окрім того, я певен, що не кожен мандрований рицар має даму, якій він може себе припоручити, бо не всі вони закохані.

– Се неможлива річ, – зауважив Дон Кіхот. – Не може бути такого, щоб мандрований рицар не мав дами серця, бо як небові властиво і притаманно зорями сяяти, так само рицареві любити: в жодному романі ви не знайдете рицаря без кохання, а якби де й вихопився такий, то ніхто його й не вважив би за справедливого рицаря, а всі мали б за якогось виродка, що до фортеці рицарства не через браму ввійшов, а через загорожу, як злодій чи гультай, перескочив.

– А проте читав я, коли пам'ять мене не зраджує, – сказав подорожній, – ніби дон Галаор, брат Амадіса Гальського, не мав такої дами, однак ніхто його за те не гудив, бо був із нього хоробрий і славний рицар.

На те одказав йому Дон Кіхот:

– Одна ластівка ще весни не робить, добродію. Окрім того, мені напевне відомо, що сей рицар був потаємно закоханий, хоч і була в нього вдача залицятися до всіх жінок, які йому подобались. Та мав він, безперечно, і єдину любов, що обрав її за володарку душі своєї й волі: до неї він звертався повсякчас, але робив те скрито, бо в рицарстві цінував понад усе таємничість.

– Коли вже з природи своєї кожен мандрований рицар мусить бути закоханий, – сказав подорожній, – то й вашець, до стану того належачи, напевне теж когось кохає. Якщо вашець не такий скритник, як той дон Галаор, то в імені всього товариства, і в моїм власнім так само, прошу вашеці ознаймити нам ім'я, рід і титул вашої дами і вроду її змалювати; вона може вважати себе щасливою, коли весь світ знатиме, що то її кохає, що то їй служить такий гідний, бачиться, рицар, як ваша милість.

– Не можу з певністю сказати, чи любій моїй ворогині приємно буде, як увесь світ дізнається, що я їй слугую. Проте здаюся на ваше ласкаве прохання й повідомляю, що ймення її Дульсінея, родом вона з Тобоса (є таке село в Ламанчі), а на звання мусить бути щонайменше принцеса, бо то ж моя володарка й сеньйора. Врода в неї надлюдська, бо в ній поєдналися усі неймовірні й фантастичні прикмети краси, якими поети ущедряють своїх коханих: волосся її – то шире золото, чоло – поля Єлисейські,¹⁰³ брови – веселки, очі – сонця, личко – троянди, уста – коралі, зубоньки – то перлоньки, шия – любайстер, перса – мармур, руки – мов кість слонова, уся вона – мов сніг біла, а ті частини тіла, що цнотливість од ока людського при-

¹⁰³ Поля Єлисейські – у давньогрецькій міфології частина потойбічного світу, де перебувають душі блаженних і праведників, де немає страждань і панує вічний мир.

ховує, такі, думаю собі й уявляю, що ними можна лише безмірно захоплюватись і годі до будь-чого рівняти.

– Нам хотілося б також знати, якого вона коліна, уродження й походження, – сказав Вівальдо.

На се Дон Кіхот відповів:

– Рід її ведеться не від старожитніх римлян, Курціїв, Каїв і Сципіонів, ані від новочасних фамілій Колонна та Орсіні, не від Монкадів і Рекесенів каталонських, не від Ребельїв чи Вільяновів валенсійських, не від Палафоксів, Нусів, Рокабертів, Корельїв, Лунів, Алагонів, Урреїв, Фосів і Гурреїв арагонських, не від Сердів, Манріків, Мендосів і Гусманів кастильських, не від Аленкастрів, Пальясів і Менесів португальських, – вона походить із роду Тобосів ламанчських; хоч рід той і не стародавній, та може дати гідний почин найславнішим родинам потомних віків. І нехай ніхто не осмілюється перечити мені, бо я поставлю йому ті самі умови, що написав колись Дзербін¹⁰⁴ під трофеями зброї Роландової:

Не руш цієї зброї,
Як не здолаєш ти Роланда в бої.

– Я сам походжу з роду Скоробагатьків ларедських,¹⁰⁵ – сказав подорожній, – але не смію твердити, що він може зрівнятися з фамілією Тобосів ламанчських, хоча, ніде правди діти, прізвиська такого я ще зроду не чув.

– Невже так-таки й не чули? – здивувався Дон Кіхот.

Усі прислухалися до тої розмови з пильною увагою, і навіть козарям та вівчарям ясно стало, що в Дон Кіхота не всі дома. Один лише Санчо Панса брав за щирю правду все те, що його пан торочив, хоч і знав його з самого мальства, хто він такий і що. Хіба тільки сумнівався трохи щодо вродливиці Дульсінеї Тобоської; жив сам недалеко від того села, а не чував щось такого ймення і такої принцеси. От посуваються вони так уперед, ті говорять, а ті слухають, аж бачать – з яруги міжгірної пастухи виходять, душ двадцять, усі в чорних кожухах, а на головах вінки (як ізблизились, видко стало, що з тисового та кипарисового віття). Шестеро мари несуть, квіттям та зеленошами rozmaїтими рясно умаєні. Постерігши їх, один козопас сказав:

– Он бачите, то вже несуть тіло Хризостомове. Він же заповідав, щоб його на обніжжі он тої гори поховано.

Тут усі подорожани придали ходи і надоспіли якраз у ту пору, коли носії опустили мари додолу, а четверо пастухів узяли гострі чекани й заходились копати могилу попід твердою кам'яною скелею.

Повітавшись чемненько з погребовими, Дон Кіхот та його супутники підійшли до мар і стали розглядати покійника. Він лежав у вбранні своєму пастушому, весь засипаний квітами; років мав не більше як тридцять, і знати навіть по мертвому, був за життя вродливим і показним юнаком. Округ нього лежали в труні якісь книжки та папери, чи то в сувоях, чи розгорнуті. І ті, що дивились на нього, і ті, що яму копали, – усі, хто тут був, поринули в благоговійне мовчання. Аж ось один із тих, що несли мари, озвався до другого:

– Подивись гарненько, Амбросію, чи це те місце, що казав Хризостом, раз ти вже хочеш усе достеменно так зробити, як він у тестаменті списав.

– Оце ж воно і є, – відказав Амбросію. – На цьому самому місці мій нещасливий друг не раз оповідав мені про свою недолю. Саме тут, за його словами, він уперше побачив ту

¹⁰⁴ Дзербін – син короля Шотландії в «Несамовитому Роланді» Аріосто знайшов зброю Роланда, яка висіла на сосні; щоб ніхто себе не поранив, написав на стовбурі попередження про те, що це зброя Роланда.

¹⁰⁵ Скоробагатьками ларедськими називали тих, хто розбагатів на торгівлі з Америкою. *Ларедо* – портове містечко на півночі Іспанії.

смертельну ненавидницю роду людського, вперше освідчив їй свої щирі й вірні почуття і тут же дізнав од Марсели останньої зневаги і наруги, що й примусило його дати кінець трагедії цього мізерного життя. І ось на згадку про всі ті злигодні заповідав він покласти його в лоно вічного забуття саме тут.

І, обернувшись до Дон Кіхота й інших подорожніх, провадив далі:

– Се тіло, панове, що ви зорите на нього жалісним оком, було виталищем душі, щедро обдарованої небом. Се тіло Хризостома, що був незрівнянний на розум, безподібний на чемність, неперевершений у щирості, бездоганий у дружбі, щедровитий без міри, гордий без пишності, веселий без смішкування, перший у всьому хорошому і єдиний у своїй лихій долі...

Він любив – ним згордували,
Він кохав – дознав презирства.

Він благав хижу звірюку, він намагався розчулити мармурову статую. Гнався за вітром, волав у пустелі, служив самій невдячності і в нагороду за все став здобиччю смерті в розповні віку, що його вкоротила жорстока пастушка, яку він хотів унесмертельнити, щоб вона вічно жила в пам'яті людській; могли б нам те всі оці рукописи посвідчити, якби він не велів мені повкидати їх у вогонь після того, як ми його останки в землю заріємо.

– Як ви так зробите, – зауважив Вівальдо, – то появите ще більше жорстокості й суворості, ніж сам їхній господар: не честь і не подоба чинити чиясь останню волю, як вона суперечить здоровому розуму. Не гаразд удіав би і сам Цезар Август, якби дозволив те зробити, чого вимагав у своїм заповіті божественний мантуанець.¹⁰⁶ Тим-то, пане Амбросію, віддайте землі тіло друга вашого, та не пускайте в непам'ять його писання, не виконуйте нерозважно того, що він заповів із розпуки. Ні, збережіть тим творам життя, щоб ніколи не забулася безсердечність Марселина, щоб була вона пересторогою на всі потонні часи, аби ніхто більше не поривався до таких безодень. І я, і всі, що зі мною прибули, знаємо вже історію вашого друга, що загинув із кохання та з відчаю, знаємо приязнь вашу до нього і обставини його смерті та що він, умираючи, заповів. З цієї сумної повісті всякому розумно, яка немилосердна та Марсела, як щиро кохав її Хризостом, як вірно ви любили свого товариша і яка нещасна доля тих спобігає, хто на одчай душі пускається по стежці, що вказує їм шалене кохання. Зночі ми почули про смерть Хризостома і про те, де його ховатимуть; не так із цікавості, як зі спочуття звернули ми з прямого нашого шляху, щоб на власні очі те побачити, про що переказ гіркого нам завдав усім жалю. Аби ті наші жалощі й спочуття наше щиросерде без нагороди не лишилися, благаємо тебе, розсудливий Амбросію, принаймні я тебе сам від себе прошу, – не пали цих рукописів, дозволь мені взяти деякі.

Не чекаючи на відповідь, Вівальдо простягнув руку і взяв кілька аркушів, що ближче до нього лежали; тоді Амбросію сказав:

– З поваги до вас, пане, я дозволяю вам зберегти ті аркуші, що ви вже взяли, та не думайте, що я не спалю решти – то була б марна сподіванка.

Вівальдові кортіло швидше дізнатись, що в тих паперах було; розгорнувши один рукопис, він прочитав заголовок: «Пісня відчаю». Амбросію глянув і сказав:

– Це останній твір мого нещасливого друга. Як хочете побачити, до якої скрути довело його кохання, почитайте цю пісню вголос: ще маємо час, поки могили викопують.

– З дорогою душею, – погодився Вівальдо.

Тут усі присутні, зрушені єдиним бажанням, обступили його, і він зачав голосно та виразно.

¹⁰⁶ Цезар Август – римський імператор (27 р. до н. е. – 14); божественний мантуанець – Вергілій.

Розділ XIV, де наводяться розпачливі вірші небіжчика пастуха та оповідається про деякі неспогодані події

Пісня Хризостома

Жорстока, невблаганна і запекла!
Як хочеш ти, щоб відали мільйони,
Яка ти неприступна й гордовита, —
Дістану я з глибин огненних пекла
Розпачливі, відчайні, тужні тони,
Щоб голос мій журбою був повитий,
І щоб усьому світові явити
Твою нещадність у любовнім герці,
Я винайду нечувані ще звуки,
Вмішавши в них скривавлені від муки
Шматки мого розтерзаного серця.
Так слухай же, кохана, слухай пильно
Не ніжний спів, а стогін, що свавільно
Встає з грудей, бентежить серце хворе,
Не даючи й на мить заснути лиху,
Мені на втіху, а тобі на горе.

Левиний рик, страшне виття гієни,
Шипіння кровожерливого змія,
Звіриний крик жахливої потвори,
Вороній грай, зловісний, навіжений,
Гудіння ошалілого борвія,
Що на морях здіймає хвилі-гори,
Злий рев бика, якого пікадори
Списами змордували на арені,
Тужливий туркіт горлиці-вдовиці,
Пугукання сови, лихої птиці,
Несвітський лемент грішників в геєні, —
Всі звуки в себе увібрати мушу
І вилити із ними скорбну душу,
Усі чуття вміщаючи в одному,
Бо дух, що неприкаянно страждає,
Себе являє в виразі новому.

Куди ж полинуть тії скарги-співи?
Не вчують їх ні жовті піски Тахо,

Ні Бетіса¹⁰⁷ зеленії діброви;
Лунатиме їх відгомін журливий
Між грізних скель, у прірвах, повних жаху,
Померлих уст живе несучи слово;
Чи в темних нетрях, де лиш звірів схови,
Де ще нога людини не ступала,
Куди проміння сонця не сягає,
Чи у пустелі, у Лівійським краї,
Де стрінеш тільки гада та шакала...
Луна мій жаль просторами розносить
І скрізь гіркі докори розголосить
Твоїй неперевершеній гордині;
Про мій талан нечувано жорстокий
Весь світ широкий буде знати нині.

Зневага убиває; підозріння, —
Правдиве чи фальшиве, — серце крушить;
Терзають душу ревності гризучі;
Розлука геть виснажує терпіння;
Страх забуття усі надії рушить;
В одно з'єднавшись, сили ці могуті
Ведуть назустріч смерті неминучій.
А я живу — о небувале диво! —
Зневажений, розлучений, забутий,
Від певності підозр огнисто лютий
І все ж таки закоханий ревниво!
Я зношу радо муки ці тяжкії,
Не бачачи і променя надії,
Не боячись безоднього відчаю,
І навіть, щоб поглибити страждання,
Всі сподівання гордо відкидаю.

Чи можна одночасно сподіватись
І зневірятись, і чи це розумно,
Як для зневіри певні є причини?
Чи можу я надією втішатись,
На зраду очі закриває бездумно,
Як в рани серця світло правди рине?
Та хто ж відчаю двері не відчине,
Упевнившись, що зрадила кохана,
Побачивши, що сумнів той проклятий
Став правдою — бодай її не знати! —
А з правди уродилася омана.
О ревносте, губителько любові,
Вклади кинджал у руку бідакові,
Сплети мені мотузку, гордування!
Хоч і жорстока ваша перемога,

¹⁰⁷ Бетіс — колишня назва річки Гвадалквівір.

Лиш так спромога погасить страждання.
Так, я помру; нічого не загубить
У смерті той, кому життя не миле;
Це не пуста у мене забаганка.
Та я скажу: блаженний той, хто любить,
І вільний той, чия душа зболіла —
Амура всескоряючого бранка.
І ще скажу, що та моя тиранка
Усе ж прекрасна тілом і душею,
Що сам я винен, що вона гордливо
І що Амура сила справедлива
Всевладно править небом і землею.
Свідомий цього, зашморгом безжальним
Край покладу я дням своїм печальним. —
Щоб не страждати більше від безстрастя,
Пущу на волю вітру тіло й душу,
Уже байдужу до принади щастя.

А ти, чия неправність непоправна
Мені дає на самогубство право,
Поглянь на серце, вражене тобою:
Воно тобі покаже ясно й явно,
Що, змучене і зранене криваво,
Воно вмирає з радістю палкою.
Ні, не порушу я твого спокою,
Не хочу я, щоб мій загин дочасний
В тобі збудив тривогу чи задуму,
Щоб потьмарили чорні хмари суму
Очей коханих небозвід прекрасний.
Коли почувеш про мою кончину,
Ти смійся безтурботно в ту хвилину,
Немов тобі ця вістка найлюбіша.
Та, мабуть, зайва ця моя порада:
Ти справді рада, щоб я вмер скоріше.

Хай вийдуть із жахних глибин Аїда
І Тантал, вічно спраглий, невситимий,
І той Сізіф із каменем важенням,
І з бочкою своєю Данаїди,
І Тітій з коршаками навісними,
І Іксіон на колесі вогненнім...¹⁰⁸
Нехай своїм стражданням невтоленним
Мене напоять і в піснях жалобу
(Коли ця шана подобає грішним),

¹⁰⁸ Персонажі давньогрецької міфології, жорстоко покарані богами вічними муками: Тантал, стоячи по шию у воді, не міг утамувати спраги, бо вода відступала, коли він нахилився попити, а стиглі плоди, що над ним висіли, не міг дістати; Сізіф мусив викочувати на високу гору камінь, який, досягши вершини, щоразу скочувався вниз; Данаїди, доньки єгипетського царя Даная, були приречені вічно наповнювати бездонну бочку; велетень Тітій лежав, простягнувшись, у підземному царстві, а дві шуліки постійно роздирали йому печінку; Іксіон був прикутий до вогняного колеса, яке вічно обертається.

І жаль свій виллють із плачем невітіним
Над тілом, не спорядженим до гробу.
Хай Цербер,¹⁰⁹ що вартує пекла двері,
А з ним усі почвари і химери
Підхоплять тужні співи погребові
Над тим, хто самохить цей світ покинув,
Хто радо згинув жертвою любові.
О пісне жалю, я прошу востаннє,
Не говори про муки та страждання;
Повір, що їй, моїй жорстокій милій,
Приємне те, що сталося зі мною,
Й не будь сумною на моїй могилі.

Хризостомова пісня припала до вподоби всім слухачам, тільки той, хто показував її, зауважив, що вона ніби суперечить тому, що він чув про Марселину скромність і честивість: адже Хризостом ревнує її, підозріває, нарікає на розлуку, і все те наводить на дівчину тінь, неславить її чесне ім'я. На те Амбросію, якому небіжчик сповіряв усі найпотаємніші свої думи, відповів так:

– Щоб вас, пане, ції сумніви більше не бентежили, знайте, що цю свою пісню склав наш бездольник, будучи далеко від Марсели; віддалився ж він од неї по своїй вольній волі, щоб побачити, чи та розлука поширить на нього свій звичайний закон, але закоханця в розлуці все тривожить, усе мучить, і от і Хризостом карався уявними ревностями й терзався гаданими підозрами так, ніби все те існувало насправді. Це аж ніяк не уймає честі Марсели: слава про її цноту цілком справедлива. Дівчина вона, щоправда, гордовита, часом зухвала аж до жорстокості, та навіть самі заздрощі не можуть і не важаться ні за що її ганьбувати.

– Коли так, то правда ваша, – погодився Вівальдо.

Він уже збирався прочитати інший вірш, од вогню одрятований, та йому перебило чарівне видиво, що раптом з'явилося їм перед очима, ніби примріялось: на вершечку скелі, що під нею могилу копали, де взялася пастушка Марсела, сяючи вродою своєю, пишною понад усяку славу. Хто її вперше побачив, дивились на неї німуючи, мов зачаровані, та й ті, кому вона по знаку була, з не меншим зорили на неї захопленням. Амбросію ж, скоро її помітив, заговорив, не стримуючи свого обурення:

– Чого ти прийшла сюди, хижа упирице навколишніх гір? Може, хочеш побачити, чи не пуститься при твоєму наближенні плисти кров із ран цього нещасливця, що йому збавила віку твоя жорстокість? Чи, може, прийшла похвалитися своїм злодіянням, полюбувати на нього звисока, мов той несправедливий Нерон, що милувався римською пожежею?¹¹⁰ Чи хочеш зухвало потоптати ногами сей холодний труп, як та невдячна дочка Тарквінія, що над рідним батьком поглумилася?¹¹¹ Скажи нам усім, чого ти сюди прийшла, чого тобі ще від нас треба? Ми знаємо, що за життя свого Хризостом готовий був повсякчас чинити твою волю; по його смерті ми, що звались його друзями, ладні коритися тобі у всьому.

– Прийшла я сюди зовсім не для того, що ти, Амбросію, гадаєш, – відповіла Марсела, – лише для того, щоб себе оборонити і доказати, як помиляються всі ті, що винуватять мене

¹⁰⁹ Цербер – багатоголовий пес, охоронець входу до Аїду.

¹¹⁰ Нерон – римський імператор, відомий жорстокістю й свавіллям, найтяжчий його гріх – вбивство власної матері. Літньої ночі 64 р. у центрі Рима спалахнула пожежа, вогонь не вщухав тиждень. Деякі давні історіографи висували припущення, що місто підпалив сам Нерон.

¹¹¹ Луцій Тарквіній Гордий, або Тарквіній II – останній цар Стародавнього Риму (534–509 рр. до н. е.). Але колісницею переїхала мертве тіло щойно вбитого батька дочка Туллія, опонента Тарквінія. Сервій Туллій – цар Стародавнього Риму (578–535 рр. до н. е.), який намагався повернути собі владу й був убитий Тарквінієм.

у муках і смерті Хризостома; тим-то й прошу всіх тут притомних пильно мене вислухати: небагато-бо часу треба згаяти і небагато слів потратити, аби розумним головам щиро правду з'яснити. Ви самі кажете, що небо створило мене прекрасною і та краса мимоволі примушує вас мене любити, а від мене жадаєте і вимагаєте, аби за тую любов вас кохала. Даним мені від Бога природним розумом я знаю, що все гарне заслуговує любові, однак же не можу збагнути, чому та, яку люблять за вроду, повинна доконечне любити того чи тих, хто її любить. А ще ж і таке буває, що той красолуб сам із себе бридкий, а бридота викликає лише відразу; яково ж то від нього чути: «Я люблю тебе, бо ти гарна, тож люби мене, хоч я й поганий». Та якби навіть врода вроді й рівна була, то не конче в них мусять бути однакові бажання; не кожна краса збуджує любов: інша тішить око, та не зворушує серця. Якби кожна краса будила кохання й хвилювала серце, то бажання наші, непевні й невиразні, вічно блудили б манівцями, не знаючи, де пристати; безліч є вродливих істот, то безліч повинно було б бути й бажаннів. А я чула, що правдиве кохання не ділиться і що на милування нема силування. Якщо се так (а я певна, що так воно і є), то чи можна вимагати від мене, щоб я несамохіть любила вас – тільки тому, що ви мені про любов свою говорите? А якби я вродилася не гарною, а потворною, то чи годилося б мені нарікати, що ви мене не любите? Подумайте ж надто, що я собі вроди не обирала: вона в мене така, яку Бог послав із ласки своєї, а не з мого прохання чи обрання. І як гадюку не можна судити за отруту, хоч вона нею вбиває, бо то в неї од природи, так і я не винна, що вродилася гарною, бо краса жінки честивої – то ніби вогонь далекий або гострий меч: хто близько не підійде, той не вріжеться і не обпечеться. А честь і цнота – то душі оздоба: без них і гарне тіло не повинне гарним здаватися. Як же цнота красить і прикрашає тіло й душу, то невже та дівчина, котру хтось любить за красу, повинна йому на догоду свою цноту згубити, на яку він усіма силами й способами важить, аби тільки хіть свою удовольнити? Я вродилася вільною і, щоб вільною на світі пробувати, обрала собі самотину на лоні природи: дерева нагірні – то мої подруги, прозорі води ручаїв – то мої свічада, деревам і водам звіряю я думи свої і свою вроду. Я – дальнє полум'я, я – недосяжний меч. Кого зором причарую – розчарую словом. Бажання надією живиться, а я ані Хризостомові, ані комусь іншому жодної надії не подавала, то виходить, що до гробу довела його не моя жорстокість, а радше власна впертість. Дехто, може, скаже, що він мав чесні наміри, тим я мусила його одвітно любити; то хай же знає, що коли на цьому ось місці, де йому нині яму копають, він освідчив мені честиву ціль своїх бажань, я відповіла йому, що хочу вік свій сама-одна звікувати і лише сира земля втішиться овочем цноти моєї і останками моєї вроди. І якщо він після такої відправи ще вперто сподівався без надії і плив проти вітру, то чи ж диво, що втонув у вирі власного шаленства? Якби я надила його, то була б нещира, якби вволила його волю, то зрадила б свої найкращі мрії й поривання. Не слухав він поради і розради, впадав в одчай, хоч не було зневаги... Чи слушно ж буде після цього винуватити мене в його нещасті? Хай скаржиться той, кого одурили, хай розпачує, кого звела надія, хай сподівається, кого я покличу, хай пишається, кого пригорну, – та нехай не зве мене жорстокою душегубницею той, кого я не надила, не манила, не кликала й не пригортала. Небо досі не судило, щоб я когось покохала, а щоб я сама когось обрала – і не думайте. Нехай же ся загальна відмова буде за остоорогу кожному, хто хоче здобутися в мене ласки; як, може, хто і вмере через мене, то загине не з ревнощів і не тим, що я його зневажила, бо хто нічого не любить, того не можна ревнувати, а хто відмовляє, той не конче гордує. Хто має мене за хижу упирицю, хай тікає від мене, як від лихої години, хто має за невдячницю – хай за мною не впадає, хто за приманницю – хай мене не знає, хто за безсердечницю – хай за мною не ходить, бо ця хижа упириця, невдячниця, приманниця і безсердечниця сама ніколи нікого не шукатиме й не знатиме, ні за ким не ходитиме й не впадатиме. Хризостома довела до згуби пристрасть його шалена і вдача поривна – чом же ви картаєте мене за скромність і честивість? Я бережу свою цноту, живучи між дерев, – чом же ви хочете, щоб я її втерляла,

живучи між людьми? Ви знаєте, в мене свого добра багато, а на чуже очей не пориваю. Гуляю на вольній волі – і нікому не хочу коритись, нікого не люблю ані ненавиджу, нікого не маню й не принаджую, ні з ким не жартую, ні до кого не приміляюсь. Воджу собі товариство з сільськими дівчатами, пасу свої кози – ото вся моя розвага. Бажання мої не сягають за межі цих гір, як же коли й вийдуть поза них, то хіба для того, щоб красоту небес подивляти: то шлях, яким душа прямує до своєї первовічної оселі.

По сій мові, не ждучи ні від кого відповіді, Марсела повернулась і швидко ховалась у лісовій гущавині; і врода її, і розум усіх великим дивом уразили. Декого ті очі, променисті та урочі, до самого серця пройняли; кілька пастухів, забувши тільки-но почуту осторогу, порвались були йти за нею. Як помітив те Дон Кіхот, зразу вирішив, що настала пора появити свою рицарську в обороні переслідуваної дівчиці; він стиснув у долоні руків'я меча і покликнув зичним голосом:

– Хай ніхто, будь то чоловік значний чи простий, не важиться переслідувати прекрасної Марсели, якщо не хоче наразитися на мій гнів і обурення. Вона ясно й недвозначно довела, що до смерті Хризостомової цілком непричетна й неprivинна, і ознаймила надто, що жадною мірою не схильна будь-чий зальоти приймати: тим-то нікому не гоже за нею упадати чи на неї нападати, а всі порядні люди повинні її поважати й шанувати, бо, може, вона єдина в цілому світі таке честиве та обичайне життя провадить.

Чи то злякавшись погроз Дон Кіхота, чи здавшись на вмовляння Амбросія, що треба мерщій віддати останню шану небіжчикові, ніхто з пастухів не рушив із місця й не пішов звідти, поки не докопано ями й не спалено Хризостомових паперів. Усі погребові ревне плакали, як тіло його спустили в могилу й привалили важенним каменем. Згодом той камінь мала замінити плита, на якій Амбросіо гадав вирізьбити таку епітафію:

Тут лежить бідак-пастух,
Що покинув світ зарання, —
Жертва вірного кохання,
Найстрашнішої з недуг.

Він вродливицю любив,
Безсердечну гордівницю,
І Амур своєю міццю
Нещасливця погубив.

Потому закидали могилу всякими квітами й вітами; висловивши глибоке спочуття Амбросієві, всі з ним попрощались. Так само зробив Вівальдо та його товариш, а Дон Кіхот попрощався з козопасами, що його гостили, і з подорожніми, які все вмовляли його їхати з ними до Севільї, бо там тих пригод на кожній вулиці й завулку – хоч греблю гати, ніде інде стільки не знайдеш. Дон Кіхот подякував їм за пораду і за їхню до нього доброзичливість, але сказав, що тимчасом не хоче й не може їхати до Севільї, поки не очистить навколишніх гір од розбійників та лиходіїв, бо він чув, що тут тої нечисті аж кишать. Бачивши такий твердий намір, подорожні вирішили не турбувати більше нашого рицаря, тож попрощалися з ним іще раз і рушили собі далі; впродовж усієї дороги мали про що говорити – і про історію Марсели та Хризостома, і про Дон Кіхотові дивацтва. А наш гідальго поклав собі розшукати пастушку Марселу й запропонувати їй свої послуги; та не так сталось, як йому гадалось – про се розповідь вам продовження цієї правдивої історії, друга частина якої отут кінчається.

Розділ XV, де оповідається про немилу пригоду, що сталася Дон Кіхотіві з недолюдками-янгасцями

Премудрий Сід Ахмет Бен-Енхелі розказує далі, що Дон Кіхот, попросившись з козопасами і всіма тими, які були на похороні пастуха Хризостома, подався не гаючись разом із джурою своїм до того лісу, куди, як вони бачили, пішла Марсела. Більше, мабуть, як дві години блукали вони по лісу, даремно її по всіх нетрях шукаючи, і приблудилися врешті до галявини, а на тій галявині трава буйна та сочиста, ще й річечка тихо леліє, немовби надить і кличе подорожніх перебути в будь-якому холодочку гарячі полуденні години, що саме на всю міць розжарілися. Дон Кіхот і Санчо спішилися і пустили осла та Росинанта на попас, нехай німина тією травою досхочу наласується, а самі вив'язали з саков харчі та й попоїли тихомирно й без жадних церемоній удвох, пан із слугою, що вже там було.

Санчо і не подумав спутати Росинанта, бо то був, як він гадав, такий смиреняга і плухута, що його і всі кобили кордовських пасовищ не могли б на гріх підкусити. Та лиха доля чи нечиста сила (казано, диявол не спить!) надала якимсь погоничам із Янгаса отирлуватися поблизу зі своїми галісійськими лошицями: вони мають звичку спинятись на обід в якомусь урочищі, де є добра паша й водопій, і те місце, де попасав Дон Кіхот, припало їм якраз до смаку. Як почув же Росинант той табунний дух, зразу забув про свої звичаї й обичаї: закортіло йому з панночками-кобилицями поженихатись, і він, не спитавшись дозволу в господаря, побіг туди в собачу ристь потребу свою задовольнити. Та лошицям, мабуть, більше пастися хотілось, аніж чимось іншим бавитись: вони привітали нахабу зубами й підківками так, що аж попруги на ньому порвали і сідло збили. А ще дужче дошкулили йому погоничі: побачивши, що їхнім кобилам гвалт хочуть учинити, вони кинулись гуртом на напасника і поти йому ребра киями окладали, поки він, ледве теплий, на землю не грюпнув.

Побачивши Дон Кіхот і Санчо, якого чосу дають Росинантові, що духу побігли до нього.

– Уважай, друже Санчо, – сказав Дон Кіхот своєму джурі, – се вже не рицарі, а гультяї, голота наголо. Я се проти того кажу, що тут ти можеш допомогти мені доконати справедливої помсти за наругу, що вчинено у нас перед віччю Росинантові.

– Яка в біса помста, – одрік йому Санчо, – коли їх двадцяттеро з гаком, а нас тіки двоє, а може, всього півтора!

– Я один за сотню стану, – заперечив Дон Кіхот.

Не довго думавши, він добув меч і кинувся на янгасців; захочений і запалений пановим прикладом, Санчо Панса зробив так само. З першого ж маху наш рицар розрубав кажанка на одному погоничеві, та, мабуть, і плеча йому втяв. Та тут схаменулись янгасці, що їх же багато, а напасників лишень двоє; тоді всі похапали кий, обскочили обох ізвідусіль та й ну по чім попада молотити. І молотили так щиро й завзято, що вже за другим заходом Санчо беркицьнув додолу; не встояв і Дон Кіхот, хоч який був бравий та голінний, упав, як на те, до ніг своєму Росинантові, що й досі не спромігся на рівні стати, – добре, виходить, затишло киями розлучене простацтво. Побачивши янгасців, якого вони накоїли лиха, пов'ючили боржій кобил своїх та й дали звідти ходу, zostавивши обох шукачів пригод у вельми плачевному стані й нітрохи не кращому настрої.

Санчо Панса отямився перший; побачивши, що тут же біля нього й пан лежить, він заговорив жалібно й ледве чутно:

– Пане Дон Кіхоте, ох, пане Дон Кіхоте!

– Що тобі, брате Санчо? – обізвався Дон Кіхот таким самим кволим і плачливим голосом.

– Мені б оце, якби можна, – одказав Санчо Панса, – тих ліків Хворобраза хоч два ковточки. Дайте мені, пане, з ласки вашої, якщо під рукою маєте, вони, певне, не тільки на рани помічні, а й на потовчені кості.

– Еге, якби ж то мав, – зітхнув Дон Кіхот, – то чого б нам іще треба? Ох, горе моє... Та присягаюсь тобі, Санчо, на слово мандрованого рицаря, що не мине й двох днів, як я добуду ті ліки, коли тільки фортуна не розсудить інакше. От щоб мені руки повсихали!

– А як ви гадаєте, пане, – спитав Санчо Панса, – за скільки день ми будемо знов ногами володати?

– Як на мене, то не можу певного речення встановити, – одказав побитий рицар Дон Кіхот. – Я сам у всьому винен: не треба було добувати меча проти людей, не висвячених, як я, у рицарі: ото ж, мабуть, караючи мене за той переступ закону рицарського, і попустив Бог брані, щоб мене отак подужано. Тим-то, брате Санчо, слухай пильно, що я тобі зараз скажу, бо се річ дуже важлива для нашого спільного добра: якщо ти коли побачиш, що таке гультайство чинить нам яку зневагу, то не жди, поки я меча на них добуду, бо я того вже зроду-віку не зроблю, а берися до зброї сам і карай зухвальців, як хочеш: коли ж їм до помочі й оборони стануть рицарі, тоді вже я буду з усієї сили тебе обороняти, а їх поборювати: ти вже на тисячі прикладів міг переконатись і пересвідчитись, як далеко сягає міць моєї потужної правиці.

Отак, бачите, розпишався наш бідний гідальго після перемоги над хоробрим біскайцем... Та Санчові панова порада не вельми до смаку припала, і він не забарився з відповіддю:

– Пане, я собі чоловік тихий, смирний і потульний, на всяку кривду незлобивий, бо маю жінку й діток, а їх же треба якось годувати й до пуття доводити. То слухайте ж, що я вам скажу (бо я можу лише сказати, а не показати): ніколи і нізащо в світі я не візьму до рук меча ні проти лицаря, ні проти простолюдця, і віднині й довіку перед Богом святим присягаю прощати всі кривди, що мені будь-коли сталися чи стануться, чи то від чоловіка значного, чи від посполитого, багатого чи бідного, пана чи хлопа, байдуже, якого стану й заводу.

Як почув сеє пан його, одповів такими словами:

– Шкода, що я не можу здихатись, аби говорити спокійно, та ще і в боку так болить і не перестає, а то я б тобі розтлумачив, Санчо, на який хибний шлях ти ступаєш. Ти тільки подумай, нещасний: ану ж перемініться той вітер фортуни, що був досі нам супротивний, і, надимаючи паруси бажаннів наших, приведе нас певно й безперешкодно до якого-небудь острова, що я тобі обіцяв? Що б із тобою було, якби я добув той острів і оддав його в твою обладу? І чи може взагалі так статися, якщо ти не рицар і не хочеш у рицарі вийти, бо не маєш мужності й волі мститися за власні кривди й боронити свого панування? Адже ти повинен знати, що в свіжо завойованих державах і провінціях людність буває, як правило, неспокійна і до нового володаря неприхильна, тож завжди можна чекати якоїсь ворохібні, не без того, що хтось підніметься ізнов той лад перевернути, іще раз, як то кажуть, долі поспитати. Тим же новий володар повинен розумно справуватися і мати мужність постояти в разі потреби за свої права.

– У потребі, що нам оце припала, – сказав Санчо Панса, – я хотів би мати той розум і ту мужність, що про них ваша милость говорить. Та даю бідняцьке слово гонору, що тепер мені більше потрібне лічіння, аніж учіння. Спробуйте лишень, пане, чи не підніметься, та поставимо на ноги й Росинанта, хоч він того й не варт, бо через нього ж то й дали нам хлосту. Ніколи я по нім того не сподівався, все мав за такого смирного й порядного чоловіка, як я сам. Недарма кажуть, що багато треба солі з'їсти, перш ніж кого добре спізнаєш. Недарма кажуть і друге, що все на світі перемінне... Хто б міг подумати, що після тих страшених ударів, що ви завдали нещасному мандрованому лицарю, доведеться в свою чергу і нам кийового бою цілий град на спину прийняти?

– Тобі ще, Санчо, нічого, – зауважив Дон Кіхот, – бо для твоєї спини така халепа не первина, а моя ж то делікатніша, звична до батисту й тонкого голландського полотна, то їй ця лиха пригода дужче дошкуляє. Якби я не гадав, – та що це я кажу? – якби я не був цілком певним, що всякі такі недогоди невідлучні від нашого збройного ремесла, то я був би вмер отут на місці з досади.

– Пане, – мовив тоді Санчо, – якщо мандроване лицарство отакі гіркі плоди пожинає, то скажіть мені з ласки вашої, чи часто такі жнива випадають, чи тільки в особливу якусь пору, бо мені здається, що після двох таких жнив третіх уже не діждемо, хіба що Бог милосердний нас чудом порятує.

– Знай же, друже Санчо, – відповів Дон Кіхот, – що мандровані рицарі зазнають на своїм віку безліч усяких небезпек і негод, та зате, як показує досвід численних рицарів, що їх історія відома мені вся достоту, часто й густо випадає їм нагода стати королями чи цісарями. Якби мені в боку не так дуже боліло, я б тобі розповів про кількох героїв, що єдино силою правиці своєї тих високих гідностей доступили. Але навіть із ними – до того й після того – бували прерізні біди та нещастя. Так, хоробрий Амадіс Гальський упав був у руки свого залятого ворога чаклуна Аркалая, який, кажуть, узявши його в неволю, прип'яв у замковому дворі до конов'язі й одшмагав віжками, більш як дві сотні всипав. А один автор, хоч мало відомий, зате гідний віри, пише про те, як рицаря Феба заманено в одному замку в западню: поміст під ним провалився, і він упав у підземну глибку. Там йому зв'язали руки й ноги і поставили, як то кажуть, клізму з води снігової та піску, що мало духу не визівнув. Якби в тій великій притузі не дав йому рятунку вірний друг його, мудрий чорнокнижник, то лихо було б горопашному рицареві. Я міг би ще кілька таких доблесних мужів назвати, які тяжчої біди дізнали, ніж ми оце тепер з тобою. Коли хочеш знати, Санчо, то рани, завдані якимось знаряддям, що випадково потрапило під руку, не уймають честі враженому, про се ясно й виразно говорять регули поєдинкові. Якщо, наприклад, швець ударить когось копилем, хоч би й дубовим, то не можна сказати, що він його оддубасив. Се я для того тобі кажу, щоб ти знав – хоч нас у цій потребі й побито, та честі нашої не зневажено, бо ті люди лупцювали нас не чим, а киями своїми: скільки собі пригадую, ні в кого там не було меча, шпаги чи кинджала.

– А я й не роздивився, що в них там було, – сказав Санчо, – бо ледве вихопив свого гартованця, як вони вже мене бучками своїми по плечах благословили, що аж білий світ мені перемінився, а ноги підломились. Отож я впав та й досі лежу; чи то моїй честі поруха, чи ні, то малий клопіт, але боляче дуже, що ті клятві буки мені і в спину, і в пам'ять укарбувалися.

– Менше з тим, брате Санчо, – потішав його Дон Кіхот. – Нема такого горя, щоб його час із пам'яті не стер, нема такого болю, щоб його смерть не втамувала.

– Та яке ж горе може бути гірше, який біль болючіший, ніж ті, що їх тільки час із пам'яті зітре, тільки смерть утамує? – вигукнув Санчо. – Якби ще нашому лихові кількома припарками можна було зарадити, то ще півбіди, а то бачу, що і з цілого шпиталю пластиру не стане, щоб нам хоч якось виходитись.

– Годі вже про те, Санчо, – сказав Дон Кіхот. – Зможися якось, і я зараз на силі зберуся, та навідаймось до Росинанта, як там він і що, бо йому, неборакові, теж добре перепало.

– То й не диво, бо він же теж мандрований, – відповів Санчо. – Чудно тільки, що мій Сірій живий-здоровий, коли нас так здорово побили, що живого місця нема.

– Доля і в найтяжчій біді лишає якусь браму рятунку, – сказав Дон Кіхот. – От і тепер: ця скромна животина може замінити Росинанта й довести мене до якогось замку, де я од ран своїх вигоюсь. І не буде мені неслави, що я на ній верхи поїду, бо з книг пригадую, що добрий

старий Силен, пестун і вихователь бога веселоців,¹¹² теж уїжджав колись до стобрамного міста,¹¹³ сидючи любісінько на гарному своєму ослі.

– Так то ж, ви кажете, сидючи, – зауважив Санчо. – Інша річ верхи сидіти, а інша річ, мов гною лантух, на сідлі висіти.

На те Дон Кіхот так йому відповів:

– Добуті в бою рани честі нікому не уймають, а радше додають, тим-то, друже Санчо, не змагайся словами, а встань краще, як я вже тобі казав, і вмости мене, як знаєш, на осла. Нам треба з цього безлюддя швидше вибратись, поки ніч не облягла.

– А ви ж мені, пане, не раз казали, – знову перебив його Панса, – що мандровані лицарі звикли мало не цілий рік по всяких пущах та нетрях ночувати, і мають те собі за велике щастя.

– Се буває тоді, – пояснив Дон Кіхот, – коли інакше не можна або коли вони закохаються. І то щирісінька правда, бо був один рицар, що цілих два роки пробув на скелі, і в спеку, і в студінь, і в усяку негоду, а його сеньйора й гадки про те не мала. А той же самий Амадіс, прозвавшись Милосумом, прожив на голій скелі чи то вісім років, чи вісім місяців, не пам'ятаю добре, справляв покуту за те, що чимсь не догодив володарці своїй Оріані. Та годі вже про се, ворущись, Санчо, а то, може, ще й олові, як Росинантові, яка причина станеться.

– Отуди к бісу! – сказав Санчо.

Тоді ойкнув разів тридцять, разів шістдесят зітхнув, разів сто двадцять лайнувся й заляв того, хто його в таке діло вплутав, та й підвівся на превелику силу, тільки не міг до кінця випростатись і все гнувся, мов турецький лук. З тяжкою бідою осідлав осла, що теж був якийсь ніби не свій, мавши того дня більше волі, ніж звичайно, потім підвів Росинанта, котрий жалівся б не менше свого пана та його джури, якби тільки вмів говорити. Насамкінець Санчо підсадив Дон Кіхота на осла, Росинанта прив'язав іззаду, а сам узяв осла за обороть і поплентав навмання туди, де, здавалось йому, пролягав битий шлях. Чи пройшов яку милю, чи ні, а доля зичлива його вже на той шлях і спровадила. Мало того, край дороги побачили вони незабаром корчму; Дон Кіхот вирішив, собі на втіху, а джурі своєму на досаду, що то замок. Довго вони сперечались: Санчо казав, що то корчма, а Дон Кіхот затявся, що замок; так і не скінчивши суперечки, добрались вони до тієї оселі, куди Санчо і втелющився без дальших розвідок з усім своїм обозом.

¹¹² Бог веселоців – бог виноградної лози Діоніс, він живе серед людей, звеселяючи вином їх серця. Силен – його вихователь, опікун і постійний супутник; Силена зображали як веселого лисого дідка, товстого, як міх з вином, його постійний атрибут. Завжди п'яного, сатири його водили під руки або возили на спині віслюка.

¹¹³ Стобрамне місто – Фіви.

Розділ XVI

Що сталося з завзятим гідальгом у корчмі, яка видалась йому замком

Як побачив корчмар, що Дон Кіхот на ослі впоперек лежить, спитав зараз у Санча, що йому таке. Санчо відповів, що пусте – просто впав чоловік зі скелі та й пом'яв собі трохи боки. У корчмаря жінка була не така, як у їхньому ділі заведено – зроду жаліслива і до людського лиха спочутлива. Вона зараз же заходилась коло Дон Кіхота поратись, ще й доньку свою, молоденьку та гарненьку дівчину, на поміч гукнула, щоб гостеві швидше лад дати. Ще була в тій корчмі наймичка-астурійка, з себе широковида, кирпоноса, потилиця їй плисківата, наче одрубана: одне око зизе, а друге підсліпе, зате поставою взяла: заввишки ледве сім п'ядей од землі сягала, а через свою трохи невкладисту спину все більше понурою ходити мусила. Отся ж то краля допомогла корчмарівні сяке-таке леговище для Дон Кіхота нарихтувати, і де ж – на піддашші, котре, з усього знати, багато років правило за соломосховище. Там же ночував іще погонич один, послався трохи оподаль на в'юках та пополах мулячих, а Дон Кіхотова постіль була не така догідна: на два нерівні ослони поклали чотири нестругані дошки, а на них матрас; такий завгрубшки, як стебноване укривало, ще з ковтюхами, такими твердючими, що якби вовна з дірок не лізла, то на дотик подумав би, що то каміння; простирала були цупкі, немов із щитової шкіри, а ліжник такий обстріпаний, що на ньому всі шерстинки до останньої перелічив би.

Дон Кіхот приліг на те проклятенне ліжко, і корчмариха з донькою зараз же обліпила його пластирами з голови до ніг, а Маріторна (так звали астурійку) їм присвічувала. Побачивши господиня, що на рицареві все тіло басаманами списане, зауважила, що мабуть-таки він не впав, а його побито.

– Ба ні, не побито, – заперечив Санчо. – То скеля була така гостра та шпичакувата, от воно й вийшло – що шпичак, то і знак. А як у вас, добродійко, – додав по хвилі, – того ліплива кілька шматочків лишилось, то воно ще декому в знадобі стане.

– Що, і ви, може, впали? – спитала господиня.

– Та впасти не впав, – одповів Санчо, – а так од пайового упадку перелякався, що досі на мені вся шкура болять, наче самому тисячу київ одважено.

– Таке часом буває, – сказала корчмарівна. – От і мені сниться інший раз, ніби з якоїсь башти падаю і ніяк додолу не долечу, а як прокинуся, то, здається, така вся поламана й потовчена, ніби справді впала.

– У тім-то й заковика, – заперечив Санчо, – що то мені не в сні приздрілось: я тоді не сонний був, от як і тепер, а в мене на тілі не менше, мабуть, синяків, ніж у пана мого Дон Кіхота.

– Як сього пана звати? – перепитала астурійка Маріторна.

– Дон Кіхот з Ламанчі, – одрік Санчо Панса. – Він мандрований лицар, і то один із найліпших і найкріпших, яких уже віддавна світ не бачив.

– А що воно таке – мандрований лицар? – спитала наймичка.

– Ти що, вчорашня, що сього не знаєш? – здивувався Санчо Панса. – Мандрований лицар, то, небого, така штука, що сьогодні його лупцюють, а завтра на цісаря коронують, сьогодні він над усіх безщасний і безрадний, а завтра своєму зброєноші два чи три королівські вінці кине.

– Як же се ви, – спитала господиня, – мавши такого доброго пана, і досі графства навіть собі не заслужили?

– Ба яка швидка! – одказав Санчо. – Ми ще всього місяць один, як почали пригод шукати, а путньої поки що не мали жодної. Воно ж і так буває, що шукаєш одно, а напитаєш зовсім інше. Та як тільки пан мій Дон Кіхот ті свої рани, чи то пак басамани позагоює, а я од моїх не скалічу, то я своїх надій на найвищі можновладницькі титули в Гишпанії не проміняю.

Дон Кіхот прислухався до тих балачок з пильною увагою, а потім підвівся на ліжку, скільки здужав, узяв корчмариху за руку й промовив:

– Повірте, прекрасна сеньйоро, ви можете вважати собі за щастя, що пригостили в себе в замку таку персону, як я. Не хочу сам себе хвалити, бо власна хвальба, як то кажуть, не платить, та нехай про мене повідає вам мій зброєносець. Одно скажу: послуга, яку ви мені зробили, навічно вкарбується в скрижалі моєї пам'яті, і я вам буду вдячний за неї поки живоття мого. І якби небеса з високого свого призвоління не вчинили вже мене рабом кохання і невольником очей прекрасної невдячниці, що ймення її я ледве наважуюсь вимовити пошептом, то очі сієї вродливої панянки взяли б тепер у бран мою волю.

Господиня, дочка її та брова Маріторна слухали оторопіло тої мови нашого мандрованого рицаря, аніже не розуміючи, ніби він по-грецьки говорив або що, здогадувались тільки, що то мають бути якісь лестки чи компліменти. Не звиклі до таких речей, вони дивились на Дон Кіхота й дивувались, бо то, здавалось, була якась опрічна від інших людина. Нарешті господиня подякувала рицареві, як могла, по-своєму, по-корчемному, за його гречну мову і пішла з дівчиною, а наймичка Маріторна взяла поратися коло Санча, бо він потребував допомоги не менше од свого пана.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.